



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

## FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS

# FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS

Ved

FINN H. LAURIDSEN

X



*Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg*

---

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1962

FREMMEDE SER PÅ ARHUS

er trykt i offset

Skriften er Intertype Baskerville

Sats, reproduktion, tryk og indbinding

er udført af

Aarhus Stiftsbogtrykkerie

.

*Copyright 1962 by Finn H. Lauridsen*

Eftertryk også i uddrag

er ikke tilladt

.

*Titelvignet*

Århus bys segl. Tegning af E. Rondahl

efter en original fra 1421

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND  
BIBLIOTEKET



## Forord

Bogen »Fremmede ser på Århus« er vistnok noget nyt i dansk litteratur. Tanken med den er at vise, hvilket indtryk gæster i byen har taget med sig. Udvalget omfatter tiden 1786 til 1961, men kunne udmærket have været forlænget bagud; måske kunne man have begyndt med den tyske historieskriver Adam af Bremen, der omkring 1070 skrev om skibsforbindelsen fra Århus til Sjælland: »Havet er af naturen stormfuldt og rummer en dobbelt fare, idet man næppe undgår at falde i hænderne på sørovere, selv om man har gunstig vind«. Man har imidlertid valgt at begynde meget nærmere vor egen tid; men trods dette vil mange af oplysningerne virke, som er det en helt anden by, der bliver beskrevet.

»Fremmede ser på Århus« afrunder de skildringer, der blev givet i »Gamle Århusgader«, bind 1 og 2. I disse bøger var det detaljen i bybilledet, der var emnet. I denne bog giver de forskellige afsnit helhedsbilleder af byen fra enevælden til i dag.

Byhistorisk Udvalg retter en oprigtig tak til arkivar ved Erhvervsarkivet, cand. mag. *Finn H. Lauridsen*, som har udført det store arbejde at redigere og tilrettelægge bogen. Det største arbejde er end ikke kommet med i bogen, idet det har været at gennemgå den omfangsrige og vidtspredte litteratur for derefter at foretage det udvalg af den, som hermed foreligger.

*Århus, i november 1962.*

På Byhistorisk Udvalgs vegne  
*Rudolf Jensen.*

## Indledning

Hvad ser man, når man i al almindelighed besøger en fremmed egn eller en fremmed by, eller rettere hvad husker man derfra? Det er naturligvis individuelt, afhængigt af temperament og interesser, selv om visse detaljer som oftest går igen og står stærkere end andre. For de mange skrivende gæster, Århus har haft, var det i ældre tid næsten altid Domkirken, der tiltrak mest. Den tiltrækker også i vore dage, men nu sideordnet med »Den gamle By« og Universitetet. Århus var i forrige århundrede en provinsby uden noget egentlig særpræg; men den lå – og ligger – overordentlig smukt med skove til både nord og syd, og det glemte gæsterne ikke at fremhæve – heller ikke Horace Marryat, en broder til den berømte engelske forfatter Kaptajn Marryat, da han var her i slutningen af 1850'erne. I sin bog »A Residence in Jutland, the Danish Isles, and Copenhagen« (Et ophold i Jylland, på de danske øer og i København) fra 1860 skrev han ganske vist, at Århus var en »væmmelig, snavset, smittebefængt by«; men han tilføjede: »skønt måske smukkere beliggende end nogen anden jysk by«. Nægtes skal det ikke, at det ellers er rosen, der er fremherskende, når man gennemgår de talrige, fremmede Århusbeskrivelser; kun af og til træffer man på en ny, frisk vurdering, et strejf af skarp kritik eller velpaceret ironi. Heller ikke af konkrete fejl er der mange.

Stoffet er righoldigt og mangeartet; det spænder fra de tørre leksikalske oplysninger over stemningsbårne skildringer til den morsomme eller vemodige erindring. Det begrænser sig ikke til byen som sådan, men tager også med byens mennesker, de kendte og ukendte, dens institutioner og erhvervslev. Den foreliggende samling er et udvalg, der så vidt muligt skulle tilgodese de forskellige typer; men flere og andre kunne med lige så stor ret være taget med. Udvalget omfatter også stykker af skribenter, der blev århusianere; deres skildringer er dog af deres første møde med byen, hvor de netop endnu så den med den fremmedes øjne.

For hjælp under arbejdet må jeg i første række takke fhv. overbibliotekar, dr. phil. *Emanuel Sejr* og overarkivar, mag. art. *Vagn Dybdahl*. Dr. Sejr har ud fra sit omfattende kendskab til byens historie peget på adskillige af de anvendte stykker, og han har gennemlæst og kommenteret samlingen som helhed; overarkivar Dybdahl har forestået den tekniske tilrettelægning, medvirket ved billedudvalget og fulgt bogen op på enhver måde. Endvidere må jeg takke bibliotekar *Kjeld Elkjær*, museumsinspektør, cand. mag. *Gunner Rasmussen* og museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard* for værdifuld bistand ved arbejdet med billederne, arkivar, cand. mag. *Birgit Nüchel Thomsen* for oversættelsen af afsnittene fra Neve Scarboroughs »Seldom Deer or Wheels Across Denmark«, og fru *Annegrete Dybdahl* for gennemlæsning af en korrektur.

Der er i noterne anvendt følgende forkortelser:

G. Å. I-II = Emanuel Sejr: Gamle Århusgader I-II, 1960-1961.

A.g.T. I-IV = Aarhus gennem Tiderne I-IV, 1939-41.

Rasmus Nielsen, 1959 = Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrerne, ny udgave ved Emanuel Sejr, 1959.

*Finn H. Lauridsen.*

# Indhold

<i>En fynbo overgiver sig – næsten</i> Ulla Borchsenius, 1961 . . . . .	11
<i>To byer i én</i> Claes Krantz, 1946 . . . . .	21
<i>Bestefar og Petter i Århus</i> Sverre Halse, 1940 . . . . .	34
<i>En englænderinde på cykletur</i> Neve Scarborough, 1936 . . . . .	44
<i>Fra en ebbetid</i> Alexander Cantor, 1911 . . . . .	51
<i>Byen på langs ved århundredskiftet</i> C. C. Clausen, 1899 . . . . .	64
» <i>Århus blev mig en herlig by</i> « John Knox, 1885, 1891, 1895 og 1897 . . . . .	109
<i>En fremmed morer sig</i> 1894 . . . . .	126
<i>I anledning af tiende danske landmandsforsamling</i> 1866 . . . . .	147
<i>Århus i den første »Trap: Danmark«</i> 1859 . . . . .	158
<i>Mennesker og tilstande – set fra Bankcomptoiret</i> Waldemar Kornerup, 1840-44 . . . . .	193
<i>En deklamators fataliteter</i> O. G. F. Bagge, 1836 . . . . .	215
<i>To nordmænd om en Danmarksgeografi</i> Svend Bruun Juul og Truels Lyng Cron, 1816 . . . . .	225
» <i>En saare skøn Anseelse</i> « L. M. Wedel, 1806 . . . . .	230
<i>Erhvervslivet i vanskeligheder</i> August Hennings, 1786 . . . . .	238

## En fynbo overgiver sig – næsten –

Aarhus Stiftstidendes 16. prisopgave for deltagere i journalistkursus ved Aarhus Universitet havde i 1961 den fremmedes indtryk af Aarhus som emne. Konkurrencen vandtes af Ulla Borchsenius fra Fyns Social Demokrat med en stemningsbåret skitse af efterårets by (strejftog 14. dec.):

Husk et stort uldent tørklæde og ascorbinsyretabletter. Aarhus giver mig altid halsbetændelse og kuldegysninger, sagde konen og saa op i den lune fynske luft.

– De blondeste og dejligste piger! Den tidligere Aarhusoldat sukkede.

– Byen er stagneret, men maaske nok mere storstadspræget, indrømmede en tredje fynbo. Han mente end Odense. Og det var ikke let for ham at sige det. Ligesom de fleste fynboer nærer han en mistillid, der nærmer sig had til alt, hvad der placerer sig paa siden af – maaske endda over hjertebyen Odense.

At Aarhus har flere indbyggere kan ikke bortforklares. Men der kan findes saa mange argumenter til fordel for Odense, at denne kendsgerning forsvinder i fynboens klangfulde ordstrøm. Eet er sikkert – efter fynboens overbevisning – at hygge har Aarhus ikke. Og er der noget en fynbo behøver, er det hygge.

Med paastande for og imod Aarhus svirrende i hovedet, et tykt tørklæde i tasken sammen med tre krukker c-vitaminer ankommer man til byen paa udkik efter blonde piger. I tre maaneder skal man leve i den by, fynboen har lært at foragte med saa megen følelse, som en fynbo har i sig. I tre maaneder skal der samles billeder til mindernes kalejdoskop. Helst billeder, der svarer til den helhed, de fynske fæller har givet. Saa kan man sammen hygge sig bagefter og sige »Hvad sagde jeg« og drømme fremtidsdrømme om den dag, da Odense er større end Aarhus, og der ikke be-

høves andre argumenter end kendsgerninger for at slaa det fast.

Hyggen fra Odenses snoede strøg, dens dovne eventyraa, stiltfærdige havneliv og halvglemte parker sidder i een, mens man gaar over banegaardspladsen og kikker efter en sporvogn. (Du godeste! De har sporvogne endnu). Man skutter sig. Det er ikke boghvedegrøden, men den blide vind man savner. Det er ikke, fordi munden mimrer, at folk har et blik til overs for een. Men man er ny, leder efter dagligdagsting som afgangstid og sporvognsnummer – og det kan ses af øjne, der snart glemmer deres interesse.

De første forvirrende dage er forbi. Man nikker genkende til mælkeemanden, der giver kredit. Til slagterdamen, der har ideer til dagens ret og gode raad om kødet. Til skomageren, der er en pige, og ikke kan lade være med at smile over ens forbavelse. Og til genboen – træet uden for vinduet i Vennelystparken – stort, højt som en sky af grønne, flimrende blade, der er ved at gulne i spidsen. En dag mær-



Danmarks Journalisthøjskole i Vennelystparken, opført 1956–57, arkitekt: C. F. Møller. Skolen begyndte i 1946 som »Journalistkursus ved Aarhus Universitet«, blev i 1958 udvidet med et særligt »Nordisk Journalistkursus« og endelig i 1962 omdannet til en journalisthøjskole.



Fragtskib ved Slippen.  
Foto Børge Venge, 1961.

ker man, at det lille gys, der gik ind i een, det første øjeblik, er borte. Maaske den dag, man saa, at naturen altid er nær i Aarhus? Eller det kom lidt efter lidt, mens luften fra havet brunede kinderne og ændrede ordet kølig til frisk og gysset af ubehag til veloplagt forventning. Og saa gaar fynboen ud for at opdage.

Det passer ikke, at Aarhus ikke har hygge. Men byen gemmer paa den som en genert morlille sit fineste knipplingsværk. Stolthed – overlegen fornemhed fejer først enhver fornemmelse af hygge bort som den morgensure husvært de visne blade foran døren. Ve den arme sømand, der forlader byen med det første indtryk!

Domkirken er stor og knugende. Nordens længste kirke. Strøget er bredt, af en fornem ro midt i mylderet af tudende biler og klingende sporvogne. Forretningernes vinduer overvælder med prangende varer. Stormagasinerne facade glimter i øjnene og frister et letsindigt pige hjerte.

Men ligesom husværten har byen et andet ansigt end det sure – mange nuancer og med dem kommer hygge. Paa Store Torv holdes man tilbage af Picassos og van Goghs produkter i et vindue, hvor verdens viden om kultur og kunst er samlet<sup>1</sup>. Paa Lille Torv undrer man sig over politibetjentens evne til at sno trafikken om sin lillefinger.

Ved raadhuset forelsker man sig i en blaa glasur paa en krukke i vinduet overfor<sup>2</sup>. Og paa tilbagevejen – efter en kop kaffe i et stormagasin – springer man ned ad trappen til Aaboulevarden og naar til havnen. Den husker man siden som hæse raab i morgentimerne, naar baade læsses med æg, bacon og flæsk, og en kold efteraarsaften i den blaa time, hvor byen opløses i taage, og søfolkene skutter sig, mens store træstolper glider gennem hænderne og ud paa kajen. Blaa-hvide farver fortæller om Finland sammen med snurrige lyde fra mændenes munde. Mod nord ligger store kolosser med smaa ved siden – tankskibe og torpedobaade. Og der fløjtes til mønstring, mens man slaar kraven op om

1. Chr. F. Møllers boghandel.

2. Bangs Kunst A/S.





Morgenstemning i Fiskerihavnen.  
66 fiskefartøjer har i dag hjemsted i Århus.  
Foto Borge Venge, 1961.

øerne og faar øje paa gadeskiltet – Sibirien! For sømanden er det maaske hygge. For fynboen bliver det hygge. Selv om den er anderledes end i Odense havn, hvor vandet aldrig kruses af havets sug. Hvor vinden fra Kattegat kun naar ind mildnet af den lange vej gennem kanalen.

Det er ikke i Den gamle By eller Botanisk have eller ved de andre aarhusianske seværdigheder, hyggen findes. Det er smukt – men budt frem, saa man mister sin ejendomsret til oplevelsen – til bindingsværket, stokroserne og de sjældne palmer. Det er paa en tur med sporvognen til 35 øre! Det er vejen til Folkebiblioteket ad Grønnegade. Der opdager man, at Aarhus er krogenes by. At den skjult for nyfigne blikke gemmer toppede brosten i snævre stræder, hvor cyklen laver trafikpropper, mens marskandisere sælger gasapparater, madrasser og en – kun lidt brugt – graabrun frakke, som soldaten solgte i sin brandert aftenen før. Der er Paradisgade med kjoler til fem øre<sup>3</sup> og verdens dejligste isvaffler<sup>4</sup>. Der er stræderne bag Nørregade – Volden, Graven – med den ene antikvitetshandel ved siden af den anden. Der venter et blaamalet rokokoblækhus paa sin ejermand. Han har endnu ikke penge nok. Der hænger en persisk cigaretpibe med en snor om halsen, sabler og ejendommelige knive, halskæder og Buddha-figurer. Og ud fra de aabne døre kommer en ram lugt – af læder og støv og sære krydderier.

Hyggen i Pub'en, mens man spiser sin aftensmad<sup>5</sup>. Go' ma' og læser sin avis. Servitricen kender een og fortæller anekdoter. – Den om beværtningen, der averterer med gratis kaffe, hvis man kommer, naar der ikke er andre i lokallet. Og saa er der en vagabond, der kommer hver morgen, før nogen anden har faaet sko paa – og faar sin kop gratis kaffe.

Og i »Hulen«<sup>6</sup>, som man finder tilfældigt. Hvis man kikker paa nederdele og bluser i vinduet inde i porten og

3. Hos fru E. Muller i nr. 12.

4. Fra Paradisgades Vaffelbageri.

5. Vel Regina Pub på Søndergade.

6. Houlbergs Vinstue, Søndergade 30.

kommer til at skubbe til gadedøren og bag den opdager en bindingsværksgaard med søvnt lys og et lille skilt med »Hulen« over en forfalden dør. Den aabner til en sort kælder – godt man ikke er beruset – og til en smal entré før stuen.

Hyggen er i een som en blid fornemmelse søndag eftermiddag før biograftid, naar man finder ind til kunstudstillingen<sup>7</sup> gennem porten ved siden af Teaterbodegaen – og siden trænger til en kop billig kaffe og gaar om hjørnet til havneknejsen, hvor en djærv pige spiller sømandsviser paa harmonikaen, mens tusmørket graaner gardinet.

Og en dag ved middagstid, naar man gaar forbi teatret og hører valsetoner, der frister indenfor i koncertsalens dunkle mystik, hvor byorkestret spiller til radiooptagelse. Coppelia's rappe dukketrin tripper i tonerne. En uventet musikoplevelse for 50 øre – en time alene med musikken.

En lørdag formiddag behøver man ikke mere at se paa Domkirken, naar man gaar mod byen fra Store Torv. Foran teatret folder et farvestraalende folkeliv sig ud med raaben og skrigen, blomster, frugter, basken af fuglevinger og gøen af hunde. Det er torvedag.

– De finder ikke dejligere freesiaer end mine paa hele torvet!

Man standser, køber, snakker om solen, havet, om pengene, ingen af os har. Ikke han med vejrbitte kinder og kruset haar og ikke een selv.

– Jeg er lige saa fattig som du! – Aah nej da! Saa skal du ogsaa have en ekstra buket med hjem.

Man gaar med sine købte freesiaer og forærede levkøjer og føler sig som dronningen af Saba en formiddag paa torvet i Aarhus – og gemmer paa et smil af en gammel, krølhaaret knark.

Smilet og hyggen skjuler sig ogsaa i de høje, fornemme bygninger i parken. Universitetet – tilsyneladende utilnærmeligt for andet end slid, lærd tale og notéren ned. Men bag alvoren og sliddet og det andægtige er humor. Den

7. Arhus Kunst Galleri, Skolegade 7.



Torvedag på Bispetorvet. Her og på Ingerslevs Boulevard trives endnu de sidste rester af den gamle torvehandel, der tidligere spillede en ikke ringe rolle for økonomien i mange små landbohjem.

Foto Børge Venge, 1961.

varierer fra stille lune, naar tronfølgeren<sup>8</sup> lister sig til en natmad i køkkenet kl. 23.30 – endelig skjult for nysgerrige øjne – tror hun da – og til grotesk vanvid, naar de ældste medicinere holder auktion i auditoriet paa kommunehospitalet. Stille – ingen samtale i auditoriet! Det staar der paa et skilt. Fra auditoriet lyder en djævelsk larm. I mikrofonen falbyder auktionarius netop en hjerne i plastikpose for en skare unge studerende, der sidder tæt i auditoriet. Lidt efter bydes der paa et kranium, en blodtryksmaaler, alt fra brystholdere og grammofonplader, over jordemodertasker og paraplyer til knogler og vittighedsblade. Budene stiger med ølforbruget. Først forsigtigt – velovervejjet. Siden bydes der for budets skyld og raabes for raabets skyld. Næste morgen vaagner man op til en gammel, rusten herrecykel, en paraply uden betræk, en brystholder, der er fire numre for stor, og et kranium, ingen tør røre ved.

I de lange aftener paa kollegierne diskuteres der – til man

8. Prinsesse Margrethe fulgte i universitetsåret 1961/62 undervisningen i statskundskab ved Aarhus Universitet.

maa give op for at definere de begreber, man gik ud fra, nok engang.

– Fremtidens menneske – Hvordan skal det gaa, naar vi ikke længere behøver hinanden for at eksistere?

– Det funktionalistiske samfund. – Bliver det kaos og opløsning? – eller kan vi forlade de traditionelle værdier til fordel for nye, der faar kommende generationer til at leve i det nye samfund.

– Er det kun for os, andet end kaos er umuligt? – Fordi vi lever i overgangen?

Der tales, ordene snurrer. – Kaos. Man ser det i billeder, læser det i bøger, og der bag nymalede mure taler intellektuelle unge om det med alvorlige ansigter. De samme unge, som kan lave kølige kollegiegange om til Paris for en nat, byde paa lækker mixed grill og frugtsalat, løbske studenterange og underfundige taler for damerne, Louis Armstrong, Miles Davis og whisky til en krone pr. glas, ride paa parkens statuer og fodre søens svaner med lommebøger og tobak.

Heller ikke turen til folkepensionisten glemmes. Ude i den stille gade i Vorrevangs-kvarteret paa bakken med udsigt over havet til Mols. Blandt unge par og børn lever den ældre i en rummelig lejlighed alene. Lille Søren fra nr. 17 henter morgenbrød, og Helga inde ved siden af kommer med avisen. Isoleret? – Nej. Og fra vinduet kan man se ud i verden over tagene – langt.

De blonde piger, tørklædet og vitaminerne – det første gys. Man husker det en dag med ubehag. Fynboen har overgivet sig. Man føler sig som forræder, fordi man har lyst til at sige: – Jeg kan lide det – den kølige luft, det studse ansigt, der gemmer paa sine smil, pigerne, der er blonde og friskere end de fynske, træerne, der altid er nær i gaden, i parkerne, ved Marselisborg og Riis Skov. Man holder af Aarhus' særegne hygge, men ogsaa af det vikin-gefriske over byen – og misunder lidt, at folk har rejsning og sind som de gamle krigere.

A-tju! Maaske hun havde ret, fynboen der anbefalede halstørklæde og ascorbinsyretabletter – saavel som ham med



Luftbillede af Vorrevangskvarteret omkring Niels Ebbesens Plads. Ude i landskabet ses til venstre Skejby og til højre fra oven henholdsvis Lisbjerg og Vejlbj. Arhus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

de blonde piger. Parken er novembervaad og træerne sorte og forblæste. Men hvad gør en smule ondt i halsen og snue, naar man til gengæld har faaet et erindringens kalejdoskop fuldt af billeder, ingen fortalte om?

Og skulle en aarhusianer nu tro, at fynboen forlader byen med mindreværds komplekser, maa han tro om. For ved kaffeslabberadsen derhjemme i den fynske hovedstad kan man sammen godte sig over en trumf: H. C. Andersen faar aarhusianeren aldrig, og verdensry har hans by ikke – som Odense.

## To byer i én

Efter krigsårenes afspærring, hvor forbindelsen over Kattegat og Øresund for en stor dels vedkommende havde været hemmelig og farlig, var det naturligt, at en svensk journalist kunne få lyst til frit at rejse Danmark igennem for med egne øjne at se, hvad her egentlig var sket. Claes Krantz (f. 1897), redaktør af »Göteborgs handels- og sjøfartstidning«'s søndagstillæg, gjorde det, og han udmøntede sine indtryk og iagttagelser i bogen »Turist i befriet land«, 1946<sup>1</sup>. Nogen egentlig skildring af krigens eller det krigsmærkede land blev bogen ikke; den rummer nok beretninger om Hvidstengruppen, befæstningerne ved Vestkysten o. a.; men den er først og fremmest en vederhæftig »fører«, der uskematisk i en jævn og flydende stil går landet igennem. Den tilgodeser både fortid og nutid – og i øvrigt også den gode anekdote. Om Århus skrev Krantz (s. 166–73, oversat fra svensk):

To vældige tårne dominerer Århus' bysilhuet. Det ene tilhører Domkirken, hvis spir og trappegavle har skuet ned på byen i over 700 år. Hovedtårnet er 96 meter højt og bliver opad langsomt smallere som en nålespids – det er som en pegepind urokkeligt vendt mod himlen, mod de værdier, som af evigheden er opløftede over den buldrende timelighed omkring tårnets fod.

Det andet tårn er katedralspirets absolutte modsætning. Det er ingen sig opad fortonende gestus mod de højere magter, men en retvinklet udvækst på jordoverfladen, lige bred over det hele, en nøgen konstruktion, som fortæller beskueren, at mennesket kan løfte sig, så højt det vil, over jorden, takket være, at det har lært sig at beherske tyngdens og spændingens love. Mere end 60 meter har det dog ikke løftet sig her. Domkirketoppen får stadig lov at vigte sig 36 meter højere oppe.

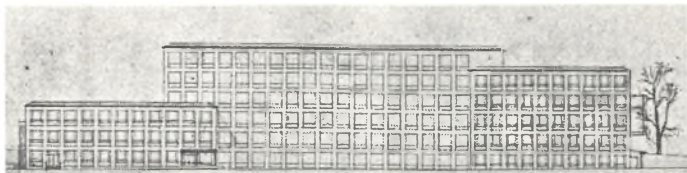
Rådhuset er endnu så nyt, at hverken århusianerne eller fremmede på besøg rigtig har kunnet vænne sig til det. For

1. Svensk Uppslagsbok 16, sp. 1030.

de fremmede har det endnu den absolutte nyheds behag eller ubehag, det indviedes nemlig i 1941, og da var bevægelsesfriheden meget stærkt begrænset for dem, som ville rejse omkring og se på arkitektoniske seværdigheder.

I efteråret 1938 lagdes grunden til rådhuset. Eller – rettere sagt – lagdes grundstenene. For man anvendte den listige metode at lade den ordførende for hver partigruppe i byrådet nedlægge sin sten. En metode, som har noget næsten sublimt over sig. Om stenene også var af forskellig farve, melder historien intet, men så grundige som århusboerne er i alt, hvad de foretager sig, må man antage, at også den detalje var ordnet. Nu ligger imidlertid de første sten godt skjult af tusinder andre, og rådhuset står der i al sin firkantede væld til glæde for mange og til forargelse for mange.

Det har dog ikke den form, som arkitekterne først havde tænkt sig. Hvorledes en bygning, som vil forherlige den demokratiske tanke, skal se ud, er det måske ikke så let at komme til almindelig klarhed over. Arkitekterne lod sig imidlertid indfange af en enkel, konstruktiv form, en prædiken i beton over den rette vinkels evangelium, en bygning, som forsmåede alle arkitektoniske fiksfakserier og nøjedes med at fremkalde en elementær, geometrisk skønhedsverden. Rådhuset skulle være åbent og rent, frit for alle kroge, og det skulle ude og inde overbevise medborgerne om, at det var det fornuftigst tænkelige gemmested for byens administrative organer.



Arkitekterne Arne Jacobsens og Erik Møllers oprindelige rådhusforslag, set fra Park Allé.

Aarhus Stiftstidende 18. nov. 1937.



## Vanskelighederne taarner sig op (Scene fra Borgmesterkontoret i Aarhus)



**Povel Drachmann: — Maa jeg ikke vise Borgmesteren et Udvalg af Taarne, som vil passe ganske fortræffeligt alle sammen og tilfredsstille enhver Smag!**

Selv »de unge på fyrrer« husker vel endnu den drabølige debat om rådhuset og dets tårn eller ikke-tårn. En af dens ivrigste deltagere var Holger Drachmanns søn, redaktør Povel Drachmann, der som det fremgaar af tegningen i høj grad var tårntilhænger. Borgmester H. P. Christensen synes ikke umiddelbart tiltalt af forslagene.

Carl Jensen i Politiken 23. aug. 1937.

Helt sådan blev det dog ikke. Folkeviljen stillede sig på tværs. Der ville ikke have, at dens apoteose<sup>2</sup> skulle blive fuldt så enkel, som arkitekterne i deres ophøjede teoretiseringen havde foresat sig. Også demokratiske kjolesæt sukker efter ordnernes pynt, og også et demokratisk rådhus vil have et tårn at præsentere.

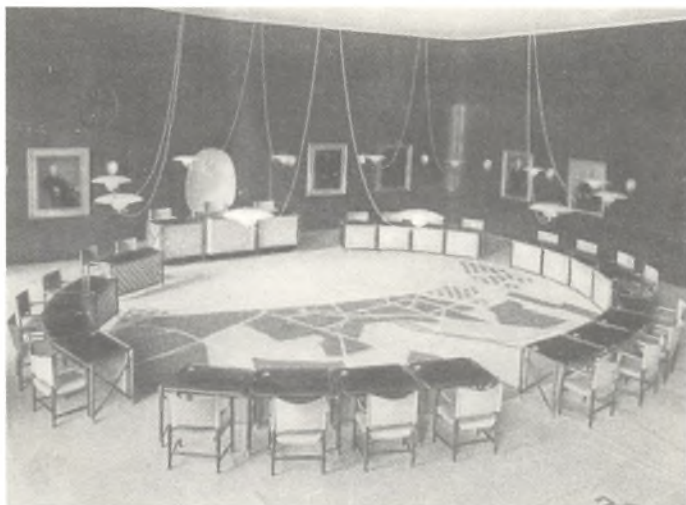
Opinionen fik luft, den var ikke sådan at spøge med. De, der stod for byggeriet, måtte bøje sig. Rådhuset blev et kompromis. Dets flade tag blev løftet en smule og forvandlede til sadeltag, facadernes hyldefagskarakter mildnedes en anelse, og ved bygningens ene side lod man stilledadset stå, hængte en urskive op på det og sagde med et århusiansk smil, at det var rådhusstårnet.

Dermed måtte folkemeningen lade sig nøje. Men at få et stort diskussionsemne er jo heller ikke at foragte. Når man kommer til Århus og træffer sine bekendte blandt byens indbyggere, bliver man ikke spurgt om, hvordan man har det, men om, hvad man synes om rådhuset. Det er i al fald behageligt – til afveksling. Rådhuset har imidlertid i allerhøjeste grad den fordel at være hult. Det sker ofte, at den, som ikke forsoner sig med det ydre, bliver hjertelig glad for det indre. Der får man et smukt anskueligheds eksempel på den moderne arkitekturs stræben efter rummelighed og lys, efter tilfredsstillelsen af menneskets naturlige behov for at se ud, når det sidder inde. Så langt som til Århus rådhus er vi altså nu gået på vor vej fra stenaldervildnissets mørke, glugløse hule til endemålet – bygningen som er eet vindue. Og i een vurdering af rådhuset kan alle enes – det er stort, det er bekvemt, og det er en flot eksponent for det nye Århus.

At tale om det nye Århus som noget for sig er umotiveret. For gammelt og nyt står virkelig som stærke kontraster i byen. I al fald for den overfladiske betragter. Da rådhuset indviedes, fejrede byen femhundredårsfest<sup>3</sup>; men i virkeligheden er den ikke 500, men 1000 år gammel; man

2. Forherligelse, ophøjelse.

3. 1941.



Byrådssalen set fra tilhørebalkonen.

ved nemlig, at der allerede i 900-tallet var bebyggelser på dens nuværende plads. Men de nødvendige købstadsprivilegier, i al fald de ældste kendte, blev ikke udfærdigede før 1441. Det er altså en bestemt dato, og en by må have en ordentligt dateret aldersattest, når den skal fejre jubilæum.

Størsteparten af de fem eller ti århundreder, som byen har på bagen, tilhører i både billedlig og bogstavelig forstand det gamle Århus' historie. Den nye bys historie er et kort, men intensivt kapitel; set på baggrund af de ældre perioder, ter det sig som et fænomenal spurt. Da Vor Herre skabte mennesket, indblæste han i det en levende ånde; da han skabte Århus, hvad han dog ikke gjorde personlig, men lod det formidle af en biskop, så nøjedes han med at lade vedkommende højærværdighed indblæse en meget from ånde i den nye skabning; men da tiden blev fuldkommen, og den verdslige gåpåånd blæstes ind, så blev det til en hel pusten. Endnu for trekvart århundrede siden var Århus en dansk idyl med krogede gader, torve med toppede brosten og bindingsværkshuse. I åens munding lå

en lille havn, hvor fragtskuder og fiskerbåde trængtes om pladsen.

Hvad der senere skete, kan måske skildres mere slående med tal end med ord. Man sætter to-, tre- og fircifrede tal i modsætning til seks-, syv- og otte-cifrede. På den måde når den moderne ånd frem til løftning og andagt. I midten af forrige århundrede havde Århus endnu kun 8.000 indbyggere, nu regnes den med forstæderne til over 125.000. Uden for åmundingen er der vokset en storhavn frem med kilometerlange kajer og et vandareal på omkring 100 hektar. Omkring havnen er handelshuse og millionindustrier blomstret op. Deres vækst har end ikke krigen kunnet standse.

At Århus kan betragtes som Danmarks Göteborg, er ofte blevet freført. Paralleller findes der unægtelig på mange områder. Udviklingen i Århus ville sikkert ikke have gået for sig med så hurtige skridt, som tilfældet har været, hvis den ikke havde haft den drivfjeder, som består i, at rigets anden by stadig må hævde sig imod den første. Det, som uden videre er tilfaldet Stockholm og København i deres egenskaber af hovedstæder, har Göteborg og Århus måttet skaffe sig gennem medborgernes arbejde og offervilje. De mest slående beviser for dette leverer de kulturelle institutioner, først og fremmest universitetet.

Tanken om at oprette et akademisk lærdomssæde i Jylland daterer sig helt tilbage til tiden før århundredskiftet. Men først efter første verdenskrig tog den fast form gennem nedsættelsen af en komité. Da den havde sin betænkning færdig, var man nået frem til 1925, og da rådede en økonomisk lavkonjunktur. Regeringen pressede på, og diskussionen fortsatte. Forskellige byer i Jylland aspirerede til at få universitetet. Men medens de andre diskuterede, handlede man i Århus. Kommune og private gav tilskud til formålet. Oprindeligt var det meningen at begynde med undervisning i medicin; men dertil ville man behøve en stor startkapital til nybygninger. I stedet indrettede århusborgerne sig på at begynde med undervisning i sprog og filosofi, hvilket kunne ske ved benyttelse af forhåndenværende lo-



Indvielsen af »Universitetsundervisningen i Jylland« i Teknisk Skoles festsal, Nørre Allé, 11. september 1928.  
Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

kaler. I 1928 åbnedes da »Universitetsundervisningen i Jylland« med lærere, som indtil videre blev aflønnet af Århus kommune. Dermed var den jyske højskole et fuldbyrdet faktum – om end et beskedent – og regeringen og de øvrige myndigheder havde blot at acceptere og at fortsætte med at støtte den nye institution. Århus Universitet er nu en højst livskraftig organisation, siden 1933 med egne bygninger, og udbygningen fortsætter.

Naturligvis kunne århusborgerne ikke i længden finde sig i, at kongen kun skulle bo i rigshovedstaden. Han burde også kunne føle sig hjemme i den jyske metropol<sup>4</sup>. Til det formål indsamlede de penge og byggede et slot – Marselisborg – som 1902 skænkedes til daværende prins Christian og hans gemalinde Alexandrine. Hver sommer, bortset fra okkupationsårene, har kongeparret boet på Marselisborg, og Århus har følt sig som landets midtpunkt, hvilket den jo også geografisk set var.

Hovedindtrykket af Århus bliver nu en moderne by. De

4. Hovedstad.

gamle partier, der findes, er dømt til undergang. Øjensynlig virker tilstedeværelsen af et så fortræffeligt bymuseum som »Den gamle By« på den måde, at bygherrerne i Århus føler, at de ikke behøver at henfalde til sentimentale overvejelser, når det gælder at rydde det gamle bort. Hvis en dødsdømt bygning er kulturhistorisk værdifuld, så findes der næsten altid udveje for at lade den få et fristed som pensionær i »Den gamle By«, og når pietetshensynene på denne måde får sit, kan man med frisk mod sætte brækjernene i gang for at berede plads til det nye.

Opmarchen af alt det nye er virkelig imponerende. Det er en parade, som for turisten i al fald til at begynde med stiller det gamle i skygge. Men endog over den moderne bebyggelse hæver sig som sagt den middelalderlige bygningsarv, domkirken, hvis smækre tårn stadig, uagtet nyere konkurrenter, er byens vartegn. Og leder man sig fra den frem til det, som er gammelt og oprindeligt, så finder man, at det nye trods alt ikke er fuldkommen fremmed. Også det er vokset frem på traditionens grund, og ikke engang de funktionalistiske bygningsarbejder kan skjule sit slægtskab med gammel, god, jysk byarkitektur.

Vil man se denne gamle grund i museumsmæssig pynkelig og så at sige ophøjet tilstand, så trækker man sig givetvis tilbage til »Den gamle By«'s drømmende idyl. Det kan ikke hjælpe: hvis man nogen steder i Århus taber sit hjerte, så er det sandsynligvis i »Den gamle By«. For den er en af Nordens allersmukkeste og mest levende skabelser på museumsområdet. Bykvarteret på Skansen i Stockholm begynder også at blive godt; men »Den gamle By« er mere homogen<sup>5</sup>. Det skyldes det forhold, at den danske borgerlige arkitektur har været mere helstøbt end den svenske. I Danmark har man trofast i flere hundrede år holdt fast ved bindingsværksbygningerne, som kun højst ubetydeligt har forladt sig fra det ene århundrede til det andet. I Sverige har vi dels haft træ og dels sten at bygge med, og desuden har vi været mere ustadige i vor smag, mere modta-

5. Ensartet.



Det var »Kolding-Gruppen«s terrorister,  
der sprængte Aarhus Hallens restaurant  
i luften. Fem mennesker blev dræbt.

Foto Ib Hansen i »Aarhus under Besættelsen«, 1945.

gelige for strømninger udefra end danskerne. Den danske byarkitektur har måske også været mere selvstændig end den svenske, i hvilken man næsten altid har kunnet spore reminiscenser<sup>6</sup> fra bondegården eller endnu hellere herregården.

»Den gamle By« bestod, da den i 1909 blev grundlagt af den i sit værk utrættelige Peter Holm, kun af een gård – den gamle borgmestergård fra Århus. Nu er den faktisk en lille by på 44 huse ordnede efter en rigtig byplan, i hvilken den gennemflydende å udgør et livgivende og dekorativt element. Husene er kommet forskellige steder fra – Ålborg er måske den by, som har været mest gavmild med at aflevere sine gamle huse. Noget er skænket, og noget er købt; men det meste er kommet til veje ved hjælp af frivillige midler. Indretningen af de forskellige værksteder er i stor udstrækning blevet bekostet af branche- og håndværkerforeninger samt industrier, som har stillet samlinger til rådighed, der belyser deres udvikling. At dette særprægede bymuseum på denne måde er blevet en kostbar historie, siger sig selv. Man har beregnet, at bygninger og inventar i »Den gamle By« i øjeblikket repræsenterer en værdi af 5<sup>1</sup>/<sub>2</sub> million kroner.

»Den gamle By« kunne næsten ikke på nogen måde beskyttes mod de farer, som krigen medførte. Samlinger af denne art kunne ikke evakueres. Man måtte bare lade husene stå, hvor de stod, og håbe på det bedste. Århus var under krigen udsat både for bombardementer og schalburgtage af ret omfattende karakter, og det var tilgiveligt, hvis museets folk ind imellem virkelig rystede i bukserne for deres kære »barn«.

Værst var det, efter at tyskerne havde lagt den stolte Århusal i ruiner. Da fandt man en liste over anlæg og institutioner, der skulle ødelægges, og nærmest for tur stod netop »Den gamle By«. Det gik dog ikke så vidt. Men det blev enerverende dage eller rettere sagt nætter. Det mest værdifulde inventar blev ført i sikkerhed, og politi med



skarpladte geværer holdt vagt døgnet rundt<sup>7</sup>. Og hver gang en eksplosion drøede gennem natten, spurgte århusborgerne sig selv, om det gjaldt »Den gamle By«.

Da befrielsen kom, antog museet hurtigt på ny sit normale udseende. Hullerne i samlingerne fyldtes, og publikum blev budt velkommen til at kigge ikke alene på det gamle, men også på det nye. For der er det mærkelige ved »Den gamle By«, at den også udviklede sig under krigen. Dens medarbejdere sad ikke bare og vogtede deres skatte, de forøgede dem også og fik byen til at vokse i omfang. Under krigen kunne man opføre ikke mindre end syv bygninger og indrette dem til museums-mæssige formål. Det er en præstation.

Blandt det nye lægger man først mærke til en købmandsgård, der lå i Århus til 1939<sup>8</sup>, da man begyndte at rive den ned for at overflytte den til bymuseet. Nu står den i sin gamle skikkelse ved Ågaden i »Den gamle By« og fortæller gennem sine interiører om, hvordan livet levedes i en handelsmands hus engang i begyndelsen af forrige århundrede.

Dør om dør med den ligger en anden ny erhvervelse, et komplet uldspinderi og dampvæveri, som drives af en dampmaskine med fabrikationsåret 1849. Ved indvielsen i 1944 var hele det gamle maskineri i gang; men siden har det måttet stå stille, for under tekstilknapheden har det ikke været til at få noget at spinde og væve af. Danske tekstilfabrikanter har bekostet opførelse og indretning.

En anden både interessant og arkitektonisk smuk ting er apoteket, som åbnede sine porte grundlovsdag 1942. Der kan man se, hvordan et 1700-tals apotek tog sig ud fra kælder til kvist, og på hylder og i giftskab gemmes alle de mere eller mindre mærkværdige droger<sup>9</sup> og frygtindgydende miksturer, som den tids mennesker satte deres lid til, når soten greb dem.

7. Århus Hallen blev schalburgteret 1. okt. 1944; politiet var allerede opløst og arresteret 19. sep. Den omtalte bevogtning fandt sted i ugerne umiddelbart før – oplyser direktør Helge Søgaard.
8. S. M. Holsts gård, hvor nu »Handelsbankens Hus« ligger på Rådhuspladsen.
9. Råprodukter til lægemidler.



Officinet i »Den gamle By«s apotek.

Foto Gunner Rasmussen, 1961.

I år – 1946 – har man været i færd med at indrette en bygning, som er museets ældste, derved at den har ikke mindre end 400 år på bagen. Det er et treetagers bindingsværkshus, som i 1941 skænkedes af Ålborg Amtstidende, der da moderniserede sine lokaler. Bygningen rummede tidligere en del af avisens sættemaskine – sikkert den eneste 1500-talsbygning i Norden, som har givet lokale til et moderne maskinsætter. Nu er den overladt til sadelmagerne, som i den får lejlighed til at vise, hvorledes deres erhverv blev drevet før i tiden.

Således har der trods krigsfare, dyrtid og andre besværligheder været arbejdet i det sjældent levende museum. Den allerseneste nyhed er et handelsgartneri i gammel stil natur-

ligvis med tidssvarende gartnerbolig til. Og endnu findes der i byplanen plads til flere bygninger, som også vil komme, når man får midler og arbejdskraft. Museets grundlægger afgik for et par år siden fra chefstillingen, men hans efterfølger, dr. Helge Søgaard, arbejder i samme ånd, og at arbejdet påskønnes ses af det fra år til år stigende besøgstal. »Den gamle By« i Århus er blevet en af Danmarks store kulturattraktioner.

# Bestefar og Petter i Århus

Da den norske handelsskolelærer Sverre Halse (f. 1893) i 1938 begynte at skrive reisebøker, var han ikke ukendt med forfatterhåndværket. Han hadde fra 1926 vært medarbeider ved Osloavisen »Aftenposten« og fortsatte i øvrigt ved denne i endnu to år – til den tyske besættelse. Men reisebøkerne interesserte ham, og han har siden skrevet om mange lande<sup>1</sup>. »Bestefar-bøker« kaldes de i Norge, og betegnelsen skyldes, at de alle er bygget op omkring en bedstefars reise med et meget spøgelystent barnebarn. Formen bliver herved tilpas livlig, og bogen letlæst; men bedstefaderen sørger altid for i sine svar at få en vis portion af reelle opplysninger med.

Halses tredje bog i rækken kom i 1940. Den hed »Med Bestefar til København«, men rummer i virkeligheten en reise gjennom størsteparten av Danmark – vel foretaget i 1939. Også Århus er med – »Tusenårsbyen, som snart fyller 500 år« – (s. 30–37):

Lyntoget feide sørover fra Aalborg, og Petter og bestefar var med.

– Veit du noe om Aarhus, Petter?

– Bare det som står i geografien!

– Hva står det for noe der da?

– »Aarhus er den nest største byen i Danmark, den har stor handel og fabrikkdrift«. Jeg hugser det der, for jeg har hatt det som straffelekse!

– Ja, det var ikke rare greiene. Vi er i Aarhus om noen minutter, og størsteparten av passasjerene vil bli sittende i vogna de par minuttene lyntoget står på stasjonen, men vi to skal ikke lenger foreløpig, for nå er vi i det geografiske midtpunktet av Danmark.

– Du snakker så vanskelig, bestefar!

– Se her da, dompap!

Bestefar trakk fram kartet over Danmark og bredde det utover bordet i kupeen.

1. Norsk Allkunnebok V, sp. 727.

– Tommeltotten og pekefingeren er passer, og nå spriker jeg 20 Mil!

Bestefar satte tommelfingeren på Aarhus og lot pekefingeren feie flott gjennom Nordsjøen, deler av Sør-Sverige og Nord-Tyskland.

– Som du ser, det blir ingenting av Danmark utenom disse 20 milene . . . .

Skip og sjø er noe vi nordmenn mener vi har vett på, det er saker som ligger vårt hjerte nær, men den som kommer til Aarhus og tar seg en tur i havna, vil ikke tru sine egne øyne. Skuter og vatn gjør at ei havn alltid er levende og vakker, enda om bebyggelsen . . . lagerskur og fabrikker . . . i havner flest er mer praktiske enn vakre. I Aarhus havn er tilmed vareskur og siloer pene og holdt i morsomme, friske farger. Det kommer av godt samarbeid mellom ingeniører og arkitekter.

Svenskerne kaller Aarhus »Danmarks Göteborg«, men vi kan like godt kalde den »Danmarks Bergen«, for Aarhus likner de andre byene bare på den måten at den er en stor sjøfartsby med havna full av båter.

Det er ei kjent sak at den største og den nest største byen i hvert land vil være på nakken av hverandre. Aarhus ville aldri ha hatt en så voldsom vekst dersom den ikke hadde hatt den mektige drivkraft som ligger i at den alltid har måttet prøve å hevde seg overfor storebror ved Sundet.

– Det var da ei veldig havn, bestefar!

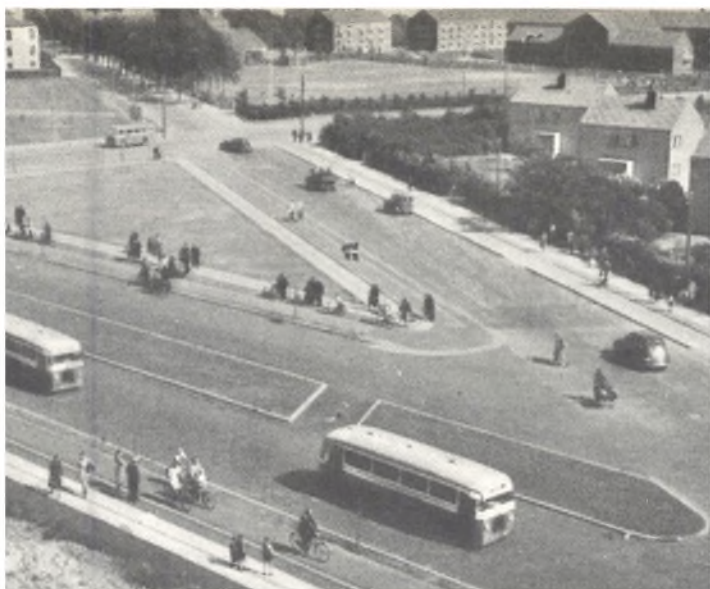
– Ja, det er Danmarks nest største. Hvert år bruker byen Aarhus 1 million kroner på hjertebarnet sitt. Den er heilt kunstig, bygd utafør elvemunningen. Men nå tenker jeg vi tar ei drosje . . . ei som er åpen . . . jeg orker ikke å gå kilometer etter kilometer i denne varmen.

– Kjør opp på Store Ringgade, sa bestefar.

– Så gerne, sa sjåføren sjølsagt.

– Jeg skjønner ikke at du kan være så godt kjent, bestefar, du hugser navnet på gater og steder overalt.

– Gate, sa du! Alle som har vært i nærheten av Aarhus, kjenner Store Ringgade, og jeg har vært her i byen et halvt hundrede ganger.



Endnu virker Ringgade som et helt moderne træk i bybilledet, selv om den efterhånden ikke mere ligger i byens udkant, og selv om en ny Ydre Ringgade er under udvikling mod nord og i forstadsområdet. Den er projekteret allerede i 1898, altså før man kunne vide noget om trafikens enorme udvikling og det praktiske i at lede den uden om den gamle bykerne; men den antog først sin endelige form i byplanen af 1919. Arbejdet påbegyndtes i 1926 og afsluttedes i 1938 med broen over baneterrænet. Billedet viser Ringgade ved Randersvej og Trøjborgvej i slutningen af 1930'erne.

De hadde ikke bilt mange minuttene før de kom inn på den vidgjetne gata.

– Så brei da, bestefar!

– Ja, denne gata er så fin, at bilistene gløkker å standse i Aarhus.

– Hva mener du med det?

– Det henger slik sammen: Når bilfolk kommer nordfra, eller sørfra, møter de denne halv mil lange autostradaen, som i en halvsirkel fra nord til sør samler alle hovedvegene som fører til byen, og før en veit ordet av det, har en Aarhus bak seg. Men det er dumt å kjøre forbi Aarhus, som har så mye å by på.

Aarhus er både en gammel og en ny by. Når den egentlig ble til, er det ingen som veit, men det skal være noe slikt som tusen år sia. For 500 år sia fikk Aarhus byrettigheter.

Med forsteder har Aarhus 115 tusen innbyggere, dobbelt så mange som for en menneskealder sia.

Av tusenårsbyen er det ikke annet igjen enn et par gamle kirker og et kloster, men vi har høve til å se hvordan Aarhus var for . . . la oss si et par hundre år sia.

– Men det er da ingen gamle hus å se noe sted her, bestefar!

Falleferdige kvartaler har måttet vike plassen for breie, snorrette gater og sollys bebyggelse; grønne parker og rosenhager breier seg som oaser mellom stein og sement. Mye gammalt er revet ned, men det voldsomme tempoet har ikke hindra at borgerne har tatt god hand om kulturverdiene fra fortida.

Bestefar bad sjåføren stanse ved »Den gamle By«. Det er det vidgjetne museet i Aarhus.

– Her skal du få se noe rart, Petter!

– Er det »Skansen« i Aarhus dette her? spurgte Petter, han fikk se en del gamle hus innafor porten.

– Ja, det kan vi nesten si. På Skansen i Stockholm og heime på Bygdøy er det hus som viser oss hvordan folk levde på landet i gamle dager, men her skal du få se gamle byhus, gutten min. Disse halvt hundre bindingsverkshusa viser oss hvordan handverkerne og kjøpmennene levde i byene her på Jylland i de sidste par hundre år.

Petter og bestefar gikk fra hus til hus, fra sal til kamers, fra butikk til verksted, og Petter var lys vaken heile tida.

– Hvem er det som har samla alt dette, bestefar?

– Det er Peter Holm<sup>2</sup>, en av de fremste museumsmennene i Norden. Han har klart å få historia til å leve. Vi kommer de svunne slekter kloss inn på livet.

– Er det ikke akkurat som de gamle eierne bare et ute et øyeblikk, mens vi går gjennom stuene, bestefar?

– Fint sagt, Petter, du kommer deg, gutten min, her er illusjonen sterk og levende.

– Nå snakker du vanskelig igjen. Hva er illusjon for noe?

– Tja, hva skal jeg si? Det er noe som virker som om det

2. Om P. H. (1873–1950) se Chr. Axel Jensen: Peter Holm i »Den gamle By«s årbog 1949.



»Den gamle By«s skaber, Peter Holm (1873-1950). Til landsudstillingen i 1909 formidledt Holm, der egentlig var translator, den såkaldte secherske gård (»Borgmestergården«) flyttet fra hjørnet af Immervad og Lille Torv ud på udstillingsterrænet. Gården blev indrettet med en række stuer i skiftende stilarter fra opførelsen i 16. årh. til midten af 19. årh. Da udstillingen var forbi, fik han udvirket, at en særlig komité overtog gården, hvis anden genopførelse begyndte i 1912 i den tidligere Haveselskabets Have - »Den gamle By« blev til. Aarhus Universitet hædrede i 1946 Holm for hans banebrydende arbejde ved at gøre ham til æresdoktor.

er virkelig, skjønner du det? Er det noe særlig du har merkt deg her i »Den gamle By«, Petter?

- Sengene er svært korte!
- Det er riktig det, folk satt i senga i gamle dager, veit du.
- Er det noe særlig du har merkt deg her da, bestefar?
- Jeg ser at du har forandra deg, Petter! sa bestefar og smilte lurt.



- Hva mener du med det?
- Da vi var i Stockholm i fjor sommer, grudde du deg da jeg tok deg med på Skansen og i Nordiska Museet. Museer tenkte du deg bare som samlinger av mye gammalt skrap, men det gjør du ikke mer.
- Nei, nå synes jeg det er morsomt – bare du er med.
- Mange takk, gutten min.

\*

Århus kan også vise oss hvordan idealhuset skal være i vår tid.

På ei lita høgd, like bak lysthavna, fant de Klintegaarden<sup>3</sup>, som en uten å overdrive kan kalle et av de mest moderne boligkompleksene i vår tid. Det er en stor bygård, der leieboerne har albuerom utenom de værelsene de leier.

- Får vi lov til at se huset Deres? spurte bestefar vaktmesteren.

- Så gerne, så gerne! svarte mannen og smilte fra øre til øre. - Må jeg få lov til at vise Dem omkring?

- Mange takk!

Petter og bestefar fikk se store, lyse leikestuer for småbarn. Her er det ei »tante« som tar seg av ungene, mens mor og far er på arbeid.

- Jeg skal få vise Dem en leilighet, vi har en tom en på 5. sal, denne vei, takk, vi tar elevatoren!

- 5. sal betyr 6 etasje, forklarte bestefar.

Petter og bestefar fikk se en tipp-topp moderne liten leilighet. På ei lita plate over radiatoren stod det »Varmekulde«.

- Det er jo akkurat som på jernbanen her, sa Petter.

Vaktmesteren forklarte at det var både sentralvarme og sentralkulde.

- Det siste er bra å ha i dag, sa Petter, han så på bestefar, som brukte lommestørkleet flittig.

Tenk deg et 7-etasjes hus, bygd på en 15 meter høy bakke – hundre meter fra vatnet. Og like framfor stuedøra



Funkiskomplekset »Klintegården« var vel værd at vise frem – også for turister. Dets lejligheder – 1-3½ værelse – kostede fra 650 til 1.600 kr., men til gengæld bød de også på en usædvanlig komfort: 2 altaner til hver, nedstyrtningskakter, elektriske vaskerier, køleskabe, elevatorer, terrasser og taghaver, selskabslokaler, monteret køkken og spisestue med service til festlige lejligheder, billardsalon og børne-lestue.

Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

ligger lystbåthavna, full av farkoster, fra uskyldige små »Århus joller« til Kongens store yacht.

Petter og bestefar stod sammen med vaktmesteren oppe på takterrassen.

– Å, den som kunne få bu her oppe! sa Petter.

– Det er ingen som får leilighet her oppe på Taket, sa vaktmesteren. – Takterrassene skal være for alle husets leieboere, det skal ikke være noen forskjell. Her har vi store røyke- og lesesaler, og vår stolthet – Vinterhøven!

– Men barna da? spurte Petter, – har ikke de noe rom her oppe?

– Nei, sa vaktmesteren og lo godt, – de søde små vil vi sku' helst ha nede på bækken, det ville være for fristende å klatre på rekkverket her, og da – –



Lystbådehavnen o. 1935. Det havde oprindeligt fra havnens side været tanken at placere en særlig fiskeri- og lystbådehavn mod syd. Planen blev imidlertid opgivet, og man koncentrerede sig i begyndelsen af 1920'erne i stedet om terrænet ud for Østbanegården. Her påbegyndtes arbejdet – efter en udsættelse på grund af økonomiske vanskeligheder – i 1928, og 14. maj 1933 kunne de nye anlæg indvies. Århus havde dermed fået »Nordens smukkeste lystbådehavn«, som der lidt ubeskedent blev skrevet. Mindre kunne ikke gøre det.

Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

- Der borte er det veldig pent, bestefar!
- Der i sør, mener du? Ja, der har vi Minneparken, det kommer folk langveges fra for å se den.
- Hva er den parken til minne om da?
- Om de 6000 danskene som faldt i verdenskrigen.
- Men Danmark var da ikke med i verdenskrigen?
- Nei, Danmark var nøytralt, men Sønderjylland var tysk dengang, og 6000 sønderjyder falt på tysk side. De var tyske statsborgere.

\*

Om ettermiddagen gikk Petter og bestefar ut til Minneparken, som ligger et godt stykke sør for byen. Sjølve parken er heile sommeren et eneste hav av de vakreste blomster, Vaktmannen fortalte Petter at det er en norskfødd gartner <sup>4</sup> som har skapt Minneparken.

4. L. Sandberg (f. 1891), stadsgartner i Århus 1916–61.

– Men hvor er minnesmerket da, bestefar?

Minnesmerket over danskene som falt i verdenskrigen, er en kjempestor, sylindrisk, åpen hall uten tak. Den er flere mannshøgder, og i veggene er det felt inn relieffer. Et relieff er et billedhoggerarbeid som ikke står fritt. Figurene står tett på ei fast bakgrunnsflate.

– Hva betyr disse figurene, bestefar?

– Ja, nå skal vi se. Det første relieffet viser oss mora som sier farvel til sønnene sine; så kommer kampen, du ser de slåss; der er mora ved den døde sønnen sin, og så til sist fredsslutningen – galskapen er slutt.

Det var en vaktmann der, og han gjorde Petter og bestefar merksam på alle navna som var hogd ind i murene. Det er navna på alle dem som ikke kom heim. Storparten av de falne har ikke noen grav som de etterlevende kan hegne om, ingen veit hvor de kviler. Opp mot muren stod flere steder små kranser, laga av markblomster som er plukka i Sønderjylland, vokst der den døde leikte som barn.

\*

Petter og bestefar spaserte fra Minneparken til Aarhus. Det er en nokså lang tur langs »Den blaa Bugt«, som danskene kaller Aarhusbukta.

– Ja, nå skal vi vandre under »Brede Bøge nær salten Østerstrand«! sa bestefar.

– Begynner du å dikte nå, bestefar?

– Det er linje nummer to og tre i den danske fedrelands-sangen: »Der er et yndigt Land...« dompap! Hugser du ikke at jeg sang den for deg på toget da?

– Jo.

– Men veit du hvem det er som har skrevet den da?

– Nei.

– Det er Oehlenschläger, en dansk dikter som levde for hundre år sia, og som Bjørnson og Ibsen har lært mye av.

– Er »Der er et yndigt Land« danskenes »Ja, vi elsker,« det?

– Ja, sammen med »Kong Kristian stod ved højen Mast«.

– Har Oehlenschläger laga den og?

– Nei, det er Ewald som er far til den, han var også en av Danmarks mest kjente diktere. Det er så vakkert her på denne vegen langs stranda at en reint får lyst til å skrive vers. Det fins en slik vakker veg nær Rio de Janeiro, men det er så langt ned til Rio, Petter . . . . .

## En englænderinde på cykletur

I 1930'erne nåede cyklismen sit absolutte højdepunkt. Endnu var bilen ikke hvermandseje, og den lille motorcykle, »knallerten«, eksisterede ikke – ud over i enkeltkonstruktioner af fingernemme folk. Ungdommen så sig om i landet pr. cykle, for den sydfra kommende vandrebvægelse, der, bortset fra få idealister, egentlig var en cyklebevægelse, havde også fået danske aflæggere, der lagde sit net af billige herberger ud over landet. Der var også dem, der så sig om i Europa, ligesom naturligvis udlændinge kom til Danmark; men det var nok de færreste, der evnede at nedfælde deres indtryk skriftligt.

En af de få var en englænderinde, Neve Scarborough, der 1936 udsendte bogen »Seldom Deer or Wheels Across Denmark« (Sjældent dyrt eller på cykle gennem Danmark). Landet køres igennem i en uhøjtidelig, let ironisk stil, og Århus rises og roses i et par glimt i kapitlerne »Concerning Lakes and Hills and Wild Generalisations« (Om søer og bakker og vilde generaliseringer), s. 91–92, og »Being about Cathedrals and Churches« (Skal være om katedraler og kirker), s. 93–94 (oversat fra engelsk):

Århus er den næststørste by i Danmark, og kun 25 km fra Skanderborg. Dens gader er et mareridt for uerfarne cyklister, for de er snævre, hjemsøgte af sporvogne, og til trængsel fyldt af fodgængere og det mærkelige dyr budcyklen, som i Danmark er ca. 12 fod langt og fører sit enorme lad tæt henad jorden og mellem to hjul.

Hold Dem uden for det gamle overfyldte forretningscentrum, og De har ingen grund til at klage. Meget snildt har myndighederne omplantet de gamle bygninger, som var værd at bevare, til en park, som er et fuldendt folkemuseum<sup>1</sup>, og Århus kan vokse frit uden frygt for vandalisme.

I Viby, nogle få kilometer fra Århus, er et stort område af ubebygget land, som utvivlsomt på et tidspunkt vil være lejlighedskareer, blevet forvandlet til små havestykker oversået med sommerhuse – byarbejdernes fritidstilholdssteder.

1. »Den gamle By«.



Parti fra »Den gamle By«, som den tog sig ud i Århus Turistforenings brochure 1935.

Træer, høje hække og syrenbuske skjuler de fleste af hytterne og bortmaner den hæslihged, som kendetegner det engelske sommerhusland.

Men det er, når han når Århus' udkant, at en englænder må vride og vânde sig, for dens forstæder er lige så tiltrækkende som Ålborgs. I stedet for de endeløse rækker af spekulationsbyggede huse eller de lige så endeløse rækker af respektable og hæslige enfamiliehuse eller rækkehuse er der brede veje med træflankererede fodgængerfelter ned ad midten og høje blokke af pragtfulde lejligheder bygget rundt om firkantede jordstykker beplantet med træer og græs<sup>2</sup>.

Og så har hver lejlighed sin egen altan, og vinduerne går fra den ene ende til den anden, skønt blokkene er meget forskellige i deres almindelige fremtræden. Og vinduesmarkerne er orangerfarvede, jadegrønne (men meget bedre end en hvilken som helst af de grønne farver, der som regel skal gå for jade) og brændt sienna<sup>3</sup>, med små forstykker der passer til, sat op om altangitteret.

2. Her tænkes vel f. eks. på Ingerslevs Boulevard, Kiers Plads og Tietgens Plads.
3. Farvet med brændt sienajord: rød- eller mahognibrunt.



Allerede ved århundredeskiftet begyndte Viby så småt at vikle sig ud af sin landsbytilværelse. 1901 udparcelleredes den del af Viby Mark, der senere skulle blive til Rosenvangskvarteret, 1907 kom folkebiblioteket, 1913 gasværket, 1917 den første kæmner, 1929 den første kommuneingeniør og siden bankfilialer, alderdomshjem og nye store industrianlæg. Billedet af Kongevejen fra 1930 viser os en moderne forstad – dog endnu med det stationsbypræg, som først det seneste tiår har ændret.

Lad os skynde os ind i Århus postkontor før tanken om Storlondon driver os til at svælge i yderligere vilde og upassende generaliseringer om byråd, bydistriktsråd, bygherrer, arkitekter og dekoratører. Men kom ikke ind sammen med os, medmindre De har tid tilovers, for væggen er dækket med de mest pragtfulde Brangwynske billeder<sup>4</sup> – en yndig blanding af kraner og jord- og betonarbejdere og dokker og klitter, og det er helt umuligt at huske, hvor mange frimærker man skulle købe.

Det sjove ved Århus domkirke og landsbykirkerne er, at ingen vil sige til Dem, at De skal se dem. De vil ikke engang lade Dem se dem, hvis de kan forhindre det. Man må gå på jagt efter nøgler, eller ligge på lur efter dem, der gør

4. Udført 1932–33 af maleren Axel P. Jensen (f. 1885), jfr. Weilbachs Kunsterleksikon, sidste udgave II, 1949, s. 34 f. Frank William Brangwyn (F. 1867 i Belgien, uddannet i England) dyrkede i sine motiver det menneskelige legemsarbejde, håndværkerens og mekanikerens.





Kolonihaver fra 1930'erne i »Haveforeningen af 1914« på Langenæs. Tidens have-smag var endnu det strengt centrerede anlæg med stor midterrabat fra lågen til det med slyngroser dækkede lysthus.

rent, og trodse folk, som fortæller en, at man ikke skal ulejlig sig med at tage til Århus – Ribe er så langt mere interessant. De klager over dens strenghed, de siger, at den mangler al det yndige og betagende, som de sydlige domkirker har. De har helt ret. Den er den prægtigste bygning i Danmark.

Dens ydre er ikke indbydende. Den kedelige røde murstensmur og de ret simple spir giver den et meget afvigende og fattigt udseende. Men gå ind. Der er et afskyeligt østvindue, som De må overse. Med mindre De søger det betagende, er resten næsten fuldkomment.

Som landsbykirkerne er Århus domkirke kalket og efterlader et indtryk af fundamental strenghed. De store spidsbuer er så prægtigt høje og smalle, og pillerne, som støtter dem, så solide og yderst enkle, at Neve's sjæl, som har en tilbøjelighed til at flyve højt op og op og ned igen, pirouetterede lige op i det fjerne loft i en tilstand af lykkelig og ophøjet begejstring. Og der blev den blandt de meget

## Praktiske Oplysninger.

*Hoteller:*

- Hotel Royal, Store Torv, 132 Værelser à Kr. 3,50—9,00.  
 Hotel Regina, Søndergade, 81 Værelser à Kr. 3,50—5,00.  
 Hotel Ritz, v. Banegaarden, 64 Værelser à Kr. 3,50—9,00.  
 Hotel Skandinavien, Clemenstorv, 50 Værelser à Kr. 2,00—4,50.  
 Højskolehotellet, Klostergade 28—30, 23 Værelser à Kr. 2,00—3,00.  
 Østergades Hotel, 24 Værelser à Kr. 2,50—3,00.  
 Aarhus Nye Missionshotel, Frederiksgade, 35 Værelser à Kr. 2,25—3,75.  
 Missionshotellet »Ansgar«, Ryesgade, 40 Værelser à Kr. 2,50—3,50.  
 Missionshotellet »St. Knud«, Ryesgade, 48 Værelser à Kr. 2,50—3,50.  
 Hotel Garni, Parkallé, 16 Værelser à Kr. 2,50—3,50.  
 Centralhotellet, Ryegade 29, 13 Værelser fra Kr. 2,50.  
 Elmers Hotel, Ryegade 3, 20 Værelser fra Kr. 2,50.

*Restauranter:*

- I Hotellerne. Koncertpalæets Restaurant paa Bispetorvet. Cafe Mejl-  
 borg, Kystvejen. Haandværkerforeningen med den smukke Laugs-  
 sal, Paradisgade. Bock'en, Guldsmedgade. Grand, Bruungade.  
 Børscafeen, Mindebrogade. Hovedbanegaardens Restaurant.  
 Rutebilstationens Restaurant. Klostercafeen ved Frue Kirke. End-  
 videre talrige Restauranter og Traktørsteder i Skovene.

*Konditorier:*

- Marie Christensen, Bispetorvet. Jarle, Søndergade. Seest og Modeco,  
 Banegaardsplads. Leonard, Clemens Bro. Emmery, Guldsmed-  
 gade.

*Aabningstider:*

- Domkirken. Aaben hver Dag i Tiden Maj—September Kl. 10½—11½  
 uden Betaling og om Søndagen Kl. 12—13½ mod Betaling af  
 25 Øre pro persona. Adgang til andre Tider ved Henvendelse til  
 Kirkebetjenten, Skolegade 15, Tlf. 5786.

Hvor man boede og spiste i Arhus 1935 og Domkirken på seværdighedslisten.  
 Med mellemrum dukker gamle priser op på avisernes bagsider, og læsere sukker  
 — ak ja, det var den gang! Men de fleste glemmer at tage de tilsvarende ind-  
 tægter i betragtning. I midten af 1930'erne tjente f. eks. en industriarbejder i  
 gennemsnit ca. 3.300 kr. om året — hans overordnede ingeniør havde ca. 8.500.  
 Det passer ganske godt til »Ansgar« 2,50—3,50 kr. for et værelse og »Royal«  
 3,50—9,00.

Fra Turistforeningens brochure 1935.



Om lineskibsmodellen i Domkirken fortælles det, at den var bestilt i Flandern af den russiske zar Peter den Store (1672-1725). Skibet, som skulle bringe den til Rusland, strandede imidlertid ved Skagen, og ved strandingsauktionen blev den købt af nogle Arhusskipperne og skænket til kirken.

simple geometriske blomstermønstre, som udsmykker de høje buer og lofter med de fine farver, som danskerne bruger så godt.

Gravsten står op mod murene, grå portrætter af længst døde danskere i solidt relief; men over dem er 1600-tals epitafier, udsmykkede og fulde af farver, og på væggene og de lave runde buer er de mest vidunderlige vægmalerier. Det af dem, som Neve fotograferede, havde en slående lighed med Henrik d. 8. St. Georg og dragen, en mand med en lang krummet nakke som en vred grif og tre rækker af malerier, der var mærkeligt ægyptiske, kulminerende i et alter, hvorpå der står en hovedløs Kristus med oprakte hænder og bøjede og skilte knæ som Akhnaton<sup>5</sup>, minder én kraftigt om, at de fleste af helgenerne var bemærkelsesværdigt hedenske, før de blev kanoniserede.

Neve var ved at fotograferer det smukt riggede votivskib, som hænger i apsis<sup>6</sup>, da kirkebetjenten advarede hende om, at det ikke var tilladt at fotograferer. Han havde foregivet ikke at have lagt mærke til dette længe, og det var uheldigt, at han netop skulle passere i det øjeblik. Neve, der var klar over, at hun havde fået den eneste ting hun virkelig ønskede, var passende undskyldende, og kirkebetjenten var charmerende; og hun huskede med bitterhed den modtagelse, som man i reglen får i engelske domkirker. Himlen skal vide, at det er slemt nok i Frankrig, hvor man føler det, som om man er i en indfødt bazar og skræmmes til at skille sig af med penge af frygt for at få halsen skåret over (vi undtager domkirken i Quimper<sup>7</sup>, hvis atmosfære endog Bretonerne<sup>8</sup> har været ude af stand til at ødelægge). Men i England . . . . !

5. Ægyptisk kætterfarao fra midten af 1300 tallet f. Kr.

6. Skibet hænger i nordre koromgang. Apsis egentlig halvbueformet niche eller udbygning med halvkuplet tag. Den engelske tekst har: apse.

7. By i Bretagne.

8. Indbyggerne i Bretagne.

## Fra en ebbetid

Landsudstillingen i 1909, den store og berømmelige med så megen forventning imødesete, fik vel på mange måder betydning for Århus bys videre udvikling; men nogen økonomisk succes blev den ikke. Det vidste man godt i Århus; adskillige borgere havde endog på deres pung fået det at føle, og det var derfor ikke sært, at Alexander Cantors kronik »Aarhus« i Politiken for 6. januar 1911 vakte nogen fortrydelse.

Cantor (1853–1924) var fynbo, født i Middelfart. Han blev cand. jur. 1877 og praktiserede derefter fra 1880 til 1910 som overretssagfører i København. Sidstnævnte år flyttede han til Århus, hvor han blev medredaktør af den radikale avis »Jydsk Morgenblad«<sup>1</sup>. – Men han var altså endnu, da han skrev sin kronik, en fremmed i byen.

Aarhundreder før Biskop Absalon tænkte paa at sikre Kjøbenhavn, laa Aarhus dér, hvor Aaen, som har givet Byen Navn, løber ud i Havet, og hvor der var godt for Folk, der vilde drive Fiskeri og Handel.

En Handelsby har den været i over 1000 Aar. Først er Handelen gaaet langs den jyske Kyst, men for 3 à 400 Aar siden begyndte Storhandelen. Skibe sendte Byen ud til Frankrig, Spanien og England. Over Lübeck og Amsterdam gik Varer til Tyskland og Holland. Omkring 1650 havde Aarhus en Handelsflaade paa 100 Skibe.

Og jævnt har den udvidet sig og sin Handel Tiderne igennem. Selvfølgelig, der har været Ebbe og Flod. Byens Indbyggere véd, at dette hører til, og naar Ebben nærmer sig, træffer de Forberedelser til at modtage den Flod, som de bestemt véd maa komme bag efter.

For Tiden er der Ebbe.

Det er, som om Hans Broges Bortgang ikke har været til at komme over.

Da han for 3 Aar siden døde, var han 86 Aar gammel. Det var ikke til at forlange, at han skulde tage stærkt Del mere i Byens Liv. Men han var der. Nu er han der ikke.

1. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere, s. 66.

I mange Aar havde han været Byens Fader og Leder. Kong Hans kaldte de ham, og Konge var han, ikke af de fødte, men af de kaldede.

Denne Handelsfyrste elskede sin Familie, sin By og sit Land. Men han elskede ikke Penge. Da han døde, var han en velstillet Mand, men langtfra egentlig rig. Penge var rare at have, men til at virke med, til at give bort, samle paa dem var ikke Hovedsagen for Broge.

Desuden, der var saa mange Bud efter hans Penge. En Gang i Firserne strammede det sig sammen for hans Hovedkonkurrent, en gammel anset Købmand, som fandt, at nu var der intet at gøre. Saa sagde han til sin mangeaarige Bogholder: Jeg rejser, saa faar De opgive mit Bo. Men Bogholderen gik til Broge og lagde Sagen frem for ham. Og da Broge havde sat sig ind i Forholdene, saa kaldte han Konkurrenten tilbage. Opgive, det kan man altid, sagde han, men foreløbig skal jeg nok sørge for, at det kan gaa. Og da mange Aar efter den Mand, Broge havde hjulpet, døde, efterlod han sig en Formue langt større end Broges<sup>2</sup>.

Saa var der jo ogsaa de Fattige. I Forretninger kunde han nok være barsk og vise Haardhed. Fattigdommen gjorde ham altid blød. Naar han om Morgenen gik sin Tur i Skoven, kom der altid saa mange fattige Koner forbi. Hver fik 1 Krone. Mindre gav Hans Broge ikke. Inden han gik hjemme fra, fyldte han Lommerne med Kronestykker. Kom nogen til ham for at samle ind til et eller andet, han gik ikke forgæves og fik endda et hjerteligt Tak, fordi han var kommen.

Selvfølgelig – Broge vidste, hvem han var, og hvad han

2. Muligvis S. M. Holst (1837–1905), hvis forretning var grundlagt i 1863. Holst arbejdede som Broge i smør, korn og foderstoffer. Jfr. Krak Danmarks ældste Forretninger 1915, s. 319.

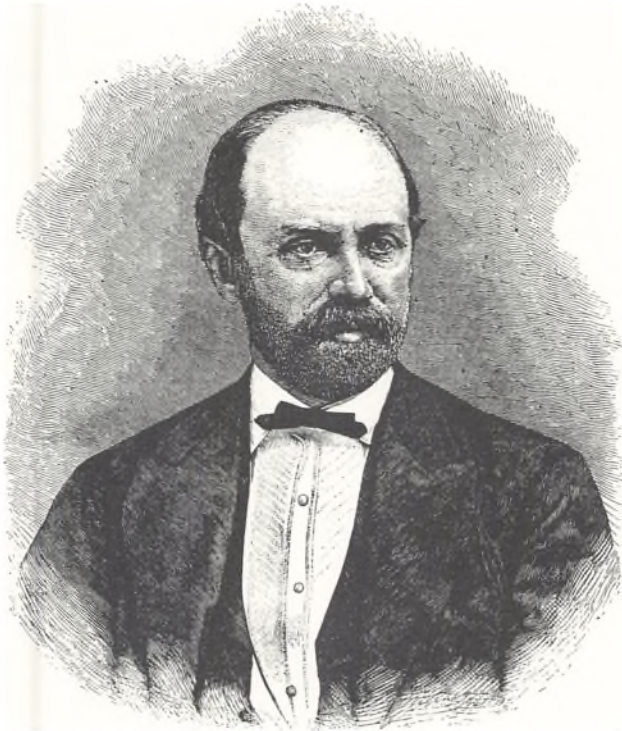
---

Pauls Plads for ca. 50 år siden. Meget er der ikke sket siden da; moderne er vel anderledes, gaslygterne er afløst af elektricitet, sporvognene har fået lukkede personer, og telefon lægges mere ukompliceret og usynligt ind, end det store stillads øverst til venstre viser. Men bortset herfra kunne billedet såmænd godt være ganske nyt.

Erhvervsarkivet.







Marselisborgs sidste ejer, minister H. P. Ingerslev (1831-96). De arealer, som Aarhus i 1874 havde erhvervet fra Viby, det nuværende Frederiksberg, blev hurtigt udbyggede, og Marselisborgs jorder standsede derefter den videre fremtrængen mod syd. I 1895 stillede imidlertid overretssagfører Chr. Kiær (1839-1934) i byrådet forslag om at købe de nærmeste marker, eventuelt hele gården. Det var dette initiativ, der allerede året efter gav resultat.

III. Tid. 13. aug. 1885.

betød. Da Byraadet efter Minister Ingerslevs Død<sup>3</sup> besluttede at købe Marselisborg Skov, var det efter en lang Strid. Ikke alle Medlemmerne var saa fremsynte, at de forstod, hvor glimrende den Forretning vilde blive for Byen. Men da det saa var vedtaget, rejste en Mand sig op fra Tilhører-

3. Ikke rigtigt; byen havde allerede inden I's død 20. april 1896 besluttet at købe Marselisborg, jfv. note 45, s. 124, men den officielle bekræftelse kom først på byrådsmødet tre dage senere.



pladserne. Det var Broge, som længst var traadt ud af Byraadet. Han vidste jo godt, sagde han, at en Tilhører ikke maatte gribe Ordet. Men han vilde alligevel sige Byraadet Tak. Og saa holdt han en lille Tale. Uforstyrret selvfølgelig. Den Aarhusianer var ikke til, som turde afbryde Hans Broge<sup>4</sup>.

Selv bag hans Spøg kunde Selvfølelsen skinne frem. Da et stort Aktieselskab en Gang søgte en Førstedirektør, saa Broge Ansøgningerne igennem. Saa slog han paa én Gang ned paa et bestemt Navn. »Ham skal I tage«, sagde han, »han har snydt mig tre Gange«<sup>5</sup>.

Han blev altid sig selv, hvor han saa var, og imellem hvem han saa var. Da den gamle Konge en Gang var uden Familie i Aarhus og der blev givet den sædvanlige Kongemiddag, hævdede Kongen ved Bordet sit Glas over mod Broge. Denne hævdede ogsaa sit. »Hils Dronningen«, raabte han tværs over Bordet.

En Gang var han til Taffel hos Christian den 9. Det forekom ham saa fattigt, at der ingen Taler blev holdt ved Bordet. Saa rejste han sig op og talte for Værten. Kong Hans udbragte Kong Christians Skaal.

Stred det maaske mod Etiketten? Ligemeget, en Etikette

4. Broge tog ved denne lejlighed virkelig ordet fra tilhørerpladserne og motiverede ganske kort et leve for byrådet. Aarhus Stiftstidende (24. april 1896) tilføjede i sit referat af det lille intermezzo: »Stærke hurraråb lød fra tilhørerpladserne efter den alderstegne bypatriots varmt følte og bevægede tak til byrådet. Og var situationen end af en lidt original karakter – det kommunale råd, der sidder som auditorium, medens en anset borger taler fra tilhørerpladsen! – kan det dog ikke nægtes, at det gjorde et højtideligt og gribende indtryk, at netop *denne* mand, hvis betydning for Århus' kommunale og økonomiske udvikling er uomtvistelig og uomtvistet, havde indfundet sig i byens råd for at takke dette for hurtig og resolut afgørelse af en stor og vigtig sag for byens fremtid«.
5. Der *kan* her være tale om Chr. G. Hansen (1863–1941), den senere mangeårige direktør for Korn- og Foderstof Kompagniet. Hansen kom til Kompagniet med et af de seks firmaer, som udgjorde dets grundstamme, nemlig H. Meulengracht, Horsens. Ordet »snyde« skal således næppe forstås i juridisk betydning.



er til at lave om. Men det var Hans Broge ikke. Han var i Malm.

Nu staar han i Malm paa Tietgens Plads. Knap nok den Konge at se til, som han var. Og nu maa Aarhus klare sig uden ham.

Det første store Skridt, Aarhus tog efter hans Død, var at gaa til Landsudstillingen, der var besluttet, mens han levede, men uden hans Medvirkning. Han var da i den Alder, hvor man begynder at trække sig tilbage.

Og ved dette Skridt snublede Byen. Ikke fordi Indtægterne blev mindre, end man havde beregnet – de blev større – heller ikke fordi Udgifterne blev dobbelt saa høje som budgetteret. Det har Garanterne og Byen baaret i Forening og kommer nok over det. Men fordi Udstillingen i det hele blev en Skuffelse. Bygninger, som var opførte alene med den for Øje, blev ikke udlejede og gav store Tab. Borgerne udstyrede Værelser til at leje ud – de stod tomme. Restauranterne havde haabet paa mægtigt Besøg. Folk spiste paa Udstillingen. Og de gjorde Indkøb derude. Byens Handlende fik Minus, hvor de havde ventet Plus<sup>6</sup>.

Efter Udstillingen fulgte en almindelig Afmattelses-Slaphed paa alle Omraader. Ebbetiden begyndte.

Den flotte Tid, der havde varet saa længe, var forbi. De Handelsrejsende vejrede det hurtigt. De er sikre Barometre. Ordreerne svandt ind. Og saa var det vist for Resten bedst ikke at være altfor ivrige med at sælge. Man skal jo ogsaa gerne tænke paa det Tidspunkt, da Krediten løber ud. De Handelsrejsende afkortede deres Ophold i Aarhus. Det mærkedes igen paa Hotellerne.

Og det spreder sig ud videre og videre. Det er ikke blot i Hovedstaden, at det har været smaat med Teaterbesøget. Først gav Friluftsteatret, som var bleven en saa stor Sukces

6. Om Landsudstillingen og dens økonomi se J. Bergsøe: Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909, 1913.

---

Interiør fra teatret i århundredets første tiår. Fortæppet med kæmpehøjen var malet af den berømte, københavnske teatermaler Carl Lund (1855–1940). Lund var en særdeles opfindsom og realistisk maler, hvis dekorationer der for hver ny forestilling blev set hen til med spænding. Som en fast kliché hed det altid i anmeldelserne, at nu havde Carl Lund »atter overgået sig selv«.



Hans Broges statue på Tietgens Plads, rejst 1910. Den er den selvbevidste, myndige »Kong Hans«, billedhuggeren Aksel Hansen (1853-1933) har modelleret, og statuen har sikkert oprindelig stået ganske stærkt i gadebilledet. Men træerne er vokset og husenes antal med dem, og den syner i vore dage væsentlig mindre. Men endnu står Broge dog på sin sokkel og ser ud over den gade, der bærer hans navn.

Erhvervsarkivet.

i Kjøbenhavn, og som kunstnerisk ogsaa blev det her, et klækkeligt Underskud. »Herovre gaar vi kun i Teatret, naar der er Brandfare«, sagde en vittig Aarhusianer. Men da Vinteren kom, maatte ogsaa Aarhus Teater føre en haard Kamp med de tomme Bænke <sup>7</sup>.

Som det altid gaar i Perioder af den Art, til en Begyndelse indskrænker man sig paa Luksusomraadet. Blandt de første, der standsede, var en Vinhandler. Men det bliver ikke derved. Efterhaanden spares der ogsaa paa det mere nødvendige. En gammel anset Manufakturforretning likviderede. Det ene fulgte efter det andet og blev officielt. Men saa var der jo endda alt det, som holdtes inden Døre.

Dog det sidste har været det værste. Ulykken med Rahr <sup>8</sup>. Udenfor Aarhus vil man have svært ved at forstaa, hvad denne ene Storhandlendes økonomiske Fald betyder. Enhver kendte denne Mand, Konsulen, Byraadsmedlemmet, »Etatsraad Rahrs Søn«. Han kunde hos de Aarhus Leverandører faa den Kredit, han vilde have. Og i udstrakt Grad er den bleven benyttet. Dog, Tabene, som falder, er jo ikke nævnt med de halvanden Million, som Underskudet er opgjort til. Han er i udstrakt Kavtionsforbindelse med forskellige af Byens Næringsdrivende. Hvorledes de kommer over Vanskelighederne er endnu et aabent Spørgsmaal. Den ny Direktør for Aarhus Privatbank er traadt til i et vanskeligt Øjeblik <sup>9</sup>.

7. Teatret, der 1908-13 lededes af Jacob Jacobsen (1865-1955), havde i disse år en økonomisk vanskelig periode. Jfr. Emanuel Sejr: Aarhus Theater gennem 50 Aar, 1950, s. 110 ff.
8. Viggo L. Rahr (1858-1931), søn af Edw. F. Rahr (1815-1905), blev i 1911 idømt 18 måneders forbedringshusarbejde for bedrageri. Rahr, der etablerede sig selvstændigt 1887, overtog 1893 den af faderen grundlagte købmandsforretning. 1909 udskiltes rør- og sanitetsafdelingen som A/S Rahrs tekniske Forretning, medens han selv uforandret fortsatte jernforretningen. Denne trådte 1910 i likvidation, men overtoges af brødrene Vilhelm og Aage Kier under firmanavnet Brødrene Kier. Jfr. Krak Danmarks ældste Forretninger 1915, s. 320 f og 324.
9. Christian Schou (1855-1916), jfr. Kraks Blå Bog 1916, s. 555 f, og Carl Thalbitzer: Aarhus Privatbank 1871-1921, 1921, s. 62 ff. Schou blev direktør i 1909 og virkede som sådan til sin død.



1908 var Byen fuld af store Forventninger om den kommende Opgang. 1911 vil blive et Aar fuld af Kamp mod den truende Nedgang. Men Kampen vil blive ført, og Aarhus har mange Betingelser for atter og hurtigt at komme over Vanskelighederne.

Aarhus er forurettet af Geografien, der altfor svagt fremhæver Byens Skønhed. Kun de færreste Danske véd, hvad den nærmeste Omegn byder af landskabelig Pragt. Ingen anden dansk By har en saa henrivende Indfatning. Riis Skov mod Nord, paa Sydsiden Marselisborgskoven. Og begge lige op ad Byen. Sporvognen løber fra den ene Skov tværs igennem Aarhus til den anden. To Skove, der ligger op ad Havet med herlig stor Udsigt mod Mols Bjerge, til Helgenæs, mens Samsø dukker frem langt ude i Horison-ten. Paa høje Skovskrænter gaar Stierne langs Kattegat. Selv den, som har det friske Indtryk af Neapels Golf, føler sig ikke skuffet. Den Rejsende vil ikke fortryde at søge til Aarhus. Paa dette Punkt ligger et stort Felt for Byens Turistforening.

Og paa sin Udvidelse arbejder Byen stadigt og ihærdigt. Nye Hospitaler anlægges, og en Ringgade skabes udenom Byen. En af Landets Sindssygeanstalter har Plads her, den jyske Fødselsstiftelse er nylig bleven aabnet<sup>10</sup>, Banegaardsforholdene vil inden lang Tid blive omordnede. Og der er ingen Tvivl om, at Aarhus, som er den eneste jyske By, der kan modtage et Universitet, vil bringe store Ofre for, at denne Sag kan gaa i Orden.

Thi det véd Handelsstanden godt, at paa den alene kan der ikke længere bygges. Vel er der endnu Navne, om hvilke der staar Glans, og nogle af Danmarks største Forretninger

10. Fødselsanstalten i Jylland blev indviet i 1909, jfr. A.g.T. II, s. 436 f.

---

Intet mindre end det berømte, franske badested Trouville skal have foresvævet professor Anton Rosen, da han fik Tangkrogen lagt ud til Landsudstillingens badestrand; men 1909-sommeren druknede, som bekendt, i regn. Badet eller måske rettere soppet blev der dog, som billedet viser.

Erhvervsarkivet.





Skrænterne ved Silistria, som de så ud for ca. 50 år siden - og som de ser ud i dag.

Erhvervsarkivet.

har hjemme i Aarhus, men Handelsstanden har ikke og kan ikke i vor Tid have den Magt som i de gode gamle Dage. Derfor rækker den villigt Haanden til at hjælpe Byen frem ogsaa ad andre Veje end Handelens.

Ad mange Veje vil Byen arbejde paa at afvende Følgerne af den Nedgangstid, som nu hjemsøger den.

Og den trøster sig med, at det har været ilde før, men altid ved Borgernes stræbsomme Slid er bleven godt igen.

Den bør mindes, hvad Stiftamtmanden<sup>11</sup> skrev 1735. Den Gang var det helt galt fat. Havnen, som da var Byens eneste Velstandskilde, var sørgeligt forsømt i mange Aar, den langvarige Krig med Sverig havde udpint Borgerne. Alligevel mener Stiftamtmanden i sin Indberetning til Regeringen, at man ikke bør se altfor mørkt paa Forholdene.

Thi - skriver han - omendskønt de fleste af Indbyggerne ikke kan kaldes velhavende, findes her dog en Del smukke

11. Ejler Holck (1695-1740), stiftsbefalingsmand over Arhus stift og amtmand over Havreballegård (det gl. navn for Marselisborg) og Stjernholm (nedbrudt adelsgård ved Horsens) amter 1730-40. Jfr. Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen, 1936, s. 78.





Fødselsanstalten blev 1909-33 ledet af Victor Albeck (1869-1933), der herfra udfoldede sit store arbejde som gynækolog og fødselshjælper og som videnskabsmand - alt tillige med hans enestående pionerarbejde for Aarhus Universitet.

Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

bemidlede Mænd, der baade haver Begreb samt Evne og Vilje til at prosejvere den en Del aftagne Handel, hvis gode Intention jeg derfor haver ved forekommende Lejlighed destomere Aarsage udi Deres kongelige Majestæts allernaadigste Protektion allerunderdanigst at rekommandere <sup>12</sup>.

12. For at skaffe sig arbejdsgrundlag indhentede det i 1735 oprettede General-Landets Økonomi- og Kommercekollegium (d. v. s. økonomi- og handelsministerium) gennem stiftamtmandene en række erklæringer over de forskellige amters og købstæders økonomiske tilstand. Disse erklæringer - relationer -, der rummer værdifuldt, lokalhistorisk stof, findes nu i Rigsarkivet.

## Byen på langs ved århundredskiftet

I de sidste 60 år er der her i landet med mellemrum udsendt en betydelig række topografiske værker, der økonomisk er baseret på, at de erhvervsdrivende, der ønsker optagelse, enten direkte indrykker en annonce eller betaler en afgift for den tekst, der – sædvanligvis med billeder – vies deres virksomhed. Værkerne omfatter skiftevis hele landet, en landsdel eller blot en by, og de er gerne formede efter samme recept: først en historisk oversigt – i mange tilfælde udarbejdet af udmærkede forfattere – dernæst det egentlige: omtaler af de enkelte virksomheders historie, for hovedpartens vedkommende vistnok leveret af det pågældende forlag selv. Kvaliteten, ikke mindst den sproglige, er så som så; men det kan ikke nægtes, at bøgerne i mangfoldige tilfælde indeholder en række reale oplysninger, som kun med besvær kan hentes andre steder fra, og som for de flestes vedkommende kun der findes i trykt form.

Det er i virkeligheden ganske morsomt at blade i de ældre værker fra denne helt specielle litteratur, hvad enten det gælder »Danmarks Søfart, Handel og Industri«, »Danske Byer og deres Mænd«, »De danske Byerhverv« eller »Danmarks Byer og deres Mænd«, der alle er fra før 1920. Af disse skiller den sidstnævnte sig dog ud som noget særligt. Den blev redigeret af journalisten og forfatteren C. C. Clausen (1868–1934), der selv desuden skrev afsnittene om Fredericia, Middelfart, Odense og Århus. Clausen var født i Ålborg, hvor han blev student 1885. Han studerede i nogle år historie, og selv om han i 1894 vandt Universitetets guldmedaille, tog han aldrig nogen embedseksamen. Allerede tre år før var han nemlig blevet stenografassistent i Rigsdagen, hvor han blev til sin død, de senere år som den ledende inden for staben, og da han ved siden heraf udfoldede et livligt populær-historisk forfatterskab, var hans tid mere end optaget. 1907–09 redigerede han ugebladet »Hver 8. Dag«, og fra 1906 var han en flittig medarbejder ved »Politiken«. Endelig skal det nævnes, at han var en højt anset forfatter af rejseførere. De såkaldte »Tres-Førere«, som han udgav fra 1908, indeholdt udmærkede anvisninger – endog med budgetter – til rejser i det meste af Europa<sup>1</sup>.

Det kapitel fra bind II, »Århus og Omegn«, af »Danmarks Byer og deres Mænd« (1899–1900), der her skal gengives, har Clausen kaldt »Almindelig Karakteristik«. Det viser ham fra hans bedste side; i en journalistisk elegant ramme, der både rummer stem-

1. Biografisk Leksikon V, s. 276 f.



C. C. Clausen.

ningsbeskrivelse og reportage, indbygger han en række faktiske oplysninger med både navne og tal, der tilsammen giver et ganske godt afrundet indtryk af byen på tærskelen til det 20. århundrede (side 10-47):

Aarhus, det er Ar-os, Aamundingen, Aarhus er Byen ved Aaen. Denne Aa er Byens Moder, den fødte Byen paa det Sted, hvor den nu ligger. Thi egentlig var det i hine fjærne og urolige Aarhundreder, da Sørøvere fo'r efter Bytte overalt paa Kysterne, da det var godt at ligge gemt, et daarligt og farefuldt Sted at grunde en By paa. De andre østjydske Byer fjæler sig da ogsaa dybt inde ved deres Fjorde. Men Aarhus ligger ved det aabne Hav, og de, der slog sig ned her, har ofte maattet bøde med Liv og Gods. Men Aaen var der, den lokkede de første Fiskere og Købmænd og Haandværkere, og den holdt dem, trods Hærgningerne. I sin Munding gav den en Havn, den gav Drikkevand og Tvættesteder, den gav Vand til Bygravene og tjente selv som Grav mod Overfald. Og omsider skulde de Tider komme, da det aabne Hav, der havde været Fjenden, som man spejdede

ængstelig ud imod, blev den brede, sikre Vej, der bragte Aarhus Guldet.

Derfor skal man i en Skildring af Aarhus først mindes Aaen, der holdt Byen fast ved Havet. Og derfor burde Aarhus frede om og holde sin Aa i Hævd, og ikke lade Byggespekulanter ødelægge den<sup>2</sup>. Den burde altid rinde gennem Byen, agtet og æret som Byens Moder.

Nu er det kun en Aa, der vinder sig op mellem lave Enge til Brabrand sø. Men en Gang var det en Fjord, der gik langt ind i Landet. Jylland hævede sig jo først over Havet som en Vrimmel af Bakkeøer, med Sunde og Stræder imellem Højene. Landet steg, Stræderne og Sundene svandt ind til Fjorde. Og atter blev Fjorde til Aaer og Enge, hist og her, hvor der var dybt, til Søer. Maaske var Aarhusaa en Gang et Vanddrag, der strakte sig langt ind i Jyllands Hjærte over Brabrand sø og Søerne nord for Himmelbjærget.

Ved Lodsernes Hjælp faar jeg en Baad og roer op ad Aaen. Det er Aamundingen, Aarhus gamle Havn, jeg nu er i. Men Livet og Færdselen har søgt andre Steder hen, og der er over denne gamle Havn den samme Stemning som over en forladt By. Overalt træffer jeg Resterne fra Fortiden, de faar endnu Lov til at staa der, fordi Byggegrundene endnu ikke ret har nogen Pris. Der er Beghuset, den gamle Skibstømmerplads, de gamle Tømmerflaader, der brugtes, naar Skuderne skulde kalfatres. Og lidt højere oppe er den ældste Toldbod<sup>3</sup>. Det er et gammelt, forfaldent Bindingsværkshus, i to Etager. Før stod det paa Pæle, med Vandet skvulpende ind under sig, nu er det undermuret med Granitmur ud mod Aaen, og bruges til Malerværksted samt Handel med Pindebrænde og Klude. Den brugtes som Toldbod til helt ind i 30'erne, og ikke faar man en mere levende Forestilling om Forskellen mellem før og nu, end naar man gaar

2. Det er muligvis de planer til en åoverbygning, der i 1896 fremsattes af en række grundejere i Immervad, Ågade og andre nærliggende gader, Clausen her tænker på. Jfr. G.A. I, s. 92 f.
3. Den såkaldte »gamle toldbod«, opført omkring 1700, der lå ved Mindebro med facade mod Ågade; nu i »Den gamle By«. Jfr. »Den gamle By«'s årbog 1936/37, s. 9 ff.

det par Skridt fra den gamle Rønne, hvis Bindingsværk svajer ud og ind, over til Kampmanns nye Toldkammer<sup>4</sup>. Der synes at være Aarhundereder mellem disse to Bygninger, og der er 60 Aar.

Paa den søndre Side af Aaen ligger Smaahave ved Smaahave. Her boede i gamle Dage, i de mange Smaaskibes Tid Skipperne. Husene laa op mod Fiskergade, og Haverne løb ned til Aaen. Lysthusene er der endnu, hvor man om Aftenen kunde sidde og snakke fra Have til Have. Og Tvættestederne er der endnu, og hist og her ligger endnu en Jolle fortøjet. Gamle Sømænd fortæller mig, at her løb Baadene op og fyldte Vandtønderne, naar Skibene skulde stikke i Søen.

Men dengang løb der heller ingen Kloaker ud i Aaen, Fabrikerne sprøjtede ikke deres Spildevand ud i den, og Farveriernes Affald bragte ikke Aaens Overflade til at spille i alle Regnbuens Farver.

Saa spænder St. Klemens Dobbeltbro over Aaen. Her gik Søndergade før brat ned til Aaen, og paa Torvets Side var der en stejl Stentrappe. Skulde man pr. Vogn fra Store Torv ud i den søndre Del af Byen maatte man køre om ad Immervad og Frederiksgade. Det blev helt utaaeligt, da Jærnbanen kom, og man byggede da Broen, nede ved Vandet Underbroen, og oppe spændt mellem de to Skrænter den egentlige St. Klemensbro<sup>5</sup>. Og om Broen rejste sig høje, moderne Pragtbygninger. Her fra Store Torv, over Klemens Torv og Bro ad Søndergade og Ryesgade ned til Jærnbanen er Aarhus' egentlige »Strøg«. Og vil man have det mest storstadsmæssige Indtryk af Byen, stiller man sig midt paa Klemensbro.

Baaden glider atter ind under en mørk Bro – det er Frederiksbroen over Immervad – et Par raske Tag, saa det knager i Aaretoldene, og jeg ser mig forundret omkring. Er

4. Det nuværende, opført 1897 efter tegning af Hack Kampmann (1856–1920), jfr. »Dansk Arkitektur gennem 20 Aar«, 1912, s. 48–53 (sm. m. Statsbiblioteket og Marselisborg slot) og Biografisk Leksikon XII, s. 331 ff.

5. Jfr. note 2, s. 111.



Kun godt 25 år gammel er Ryegade på dette billede fra århundredeskiftet. Bebyggelsen var gået ganske hurtigt for sig, og gaden virkede imponerende med sine høje, ret ensartede huse. I baggrunden skimtes Paulskirken og Centralhotellet (på hjørnet ved Banegårdsplads); kirken midt i gaden er katolsk kirke, opført 1879-80.

dette midt i Aarhus? Denne Hyld, der luder langt ud over Aaen, og hvis hvide Blomster spreder en sød Duft. Disse gamle, sært forvredne Pile, der staar halvt ude i Vandet. Disse Buske, hvis Grene søger ned i Aaen. Jeg ser ind i gamle tæt, tilgroede Haver, mørkt og hemmelighedsfuldt ser der ud, høje Træer staar tæt sammen, deres Løv er mørkt, der er dybe Skygger mellem dem, og i Halvmørket lyser store røde og hvide Blomster. Ad en Skovbæk roer jeg, gennem en yppig Urskov, Huse og Mennesker er Mile borte. Og jeg giver mig helt min Stemning i Vold. Jeg drømmer, som jeg drømte som Dreng, naar jeg havde fundet et ensomt og skjult Sted, hvor ingen Lyd trængte ind i mine Drømmes Rige, farverige Drømme om det fjærne Øst, om hellige Søer og hellige Floder, om Paladser med hvide Marmortrapper ned til Floden, med Haver i Maaneskin. Tusinder af Lys sejler ud over den hellige Flods Vande, og tavse Mænd ser til, deres Øjne ser bort over Flodens Lys, og deres Længslers Pile flyver ud i det endeløse Verdensrum. . . .

Aarhus. . . . jeg er midt i Aarhus, og jeg ved, at forret-



Aidyllen set fra Immervad; til venstre Chr. Christensens jernstøberi.

ningsdygtige Byggespekulanter kredser omkring disse Haver, tager dem paa Haanden, har fikse og færdige Planer om Gadeanlæg og fireetages Huse med Cementpuds og Jærnbalkoner og store Butiksruder. Halvfærdige Gader skyder allerede fra Frederiksgade ud over Bispetoftens Enge, snart er Urskoven falden, det bliver trangt for dem, der vil drømme i Aarhus By.

Nu standser Baaden ved Aarhus Mølles Sluse. Jeg kan ikke trænge længer frem. Denne Aarhus Mølle er en gammel



Museumsbygningerne, som de tager sig ud på en tegning fra 1901 i 3. udgave af Trap: Danmark. Hovedbygningen blev opført 1876-77 efter tegning af V. Th. Walther, sidebygningerne 1891; de var tegnet af Vilh. Dahlerup. Til venstre taget og tårnet af Mørstrandsborg. Stakittet og hækken er typisk for tidens trang til at skabe lukkede enheder, hvor man i vore dage åbner og frilægger.

Kongsgaard, og indtil de seneste aar har den ligget som en Stat i Staten midt i Aarhus, henhørende under Hasle Herred, skattetiende – og paa anden Maade afgiftsfri. Der er en kostelig Historie om Kongens Foged i Aarhus, der en Gang vilde gøre Udlæg hos den gamle Møller. Da Fogden kom med sine Betjente, stillede Mølleren sine Karle op, bevæbnede med Spader, rede til at øve den Aarhusøvrighed kraftig Modstand. Han hørte under en anden Jurisdiktion, og vilde ikke finde sig i, at en ham uvedkommende Øvrighedsperson trængte ind paa hans Grund. Og Enden blev, at Fogden med sine Betjente maatte fortrække.

Paa den anden Side Slusen ligger Musæet <sup>6</sup>. Der mødte jeg en Dag en arbejdsløs Typograf, og vi hører jo sammen, vi skrivende og sættende Folk, vi lejede derfor en Baad i Fællig og roede op ad Aaen. Smukkere og smukkere bliver den. Midt i Aaen en blank, lysende Stribe, langs Bredderne grønne Skygger. Paa smaa Landingsbroer sidder lockoutede Svende <sup>7</sup> og døser over Snøren, men Fiskene er for dovne til at bide paa.

6. Jfr. note 17, s. 153.

7. Stykket er skrevet under den store arbejdskonflikt i 1899; om denne se f. eks. Georg Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899, 1943, s. 513 ff.



Haverne hører op, Træerne bliver til Siv, og nu bugter Aaen sig ud gennem lave, sumpede Enge. De gule Koblommer og Forglemmigejerne kranser Bredderne, Duften af nyslået Hø bølger hen over os, Middagsolen bager, Sveden perler frem. Vi tager Aarerne ind, lader Baaden drive, og strækker os paa Tofterne. Det er Midsommer, og som vi ligger der i Baaden uden at tænke, uden at se eller sanse, fornemmer vi dunkelt og halvbevidst Sommerens stærke Safter stige gennem vore Aarer og fylde vore Hjærners Bægre som med en sød og liflig Vin.

Jeg vil gjerne, inden jeg forlader Aaen bede ret indstændigt for den hos de Mænd, der har Magt og Myndighed i Aarhus. Hvis det er nødvendigt, at de gamle Haver falder, at Træerne maa vige for Husene, gaa da skaansomt frem mod denne Aa, Byens Moder, bevar saa meget som muligt, lad ikke Husene trænge frem helt til Aaen, læg Alleer langs den og Haver foran Husene. Denne Aa er saa smuk, saa malerisk, at det vilde være ubodelig Synd, om den blev ødelagt.

Og af Aarhus Aa er Aarhus Havn vokset frem, saa at sige Mole for Mole, Pæl for Pæl. Først forlængede man Aaens Bredder, satte Bolværker og Stensætninger om dem. Saa byggede man en Dækningsarm sydøst for Aamundingen, for at faa roligt Vande. Men den gamle Aamunding var for trang for en moderne Handelsby. Man forlængede da Dækmolen, den blev til søndre Mole, og man byggede en nordre Mole, den nuværende midterste Mole. Dermed var den nuværende »gamle Havn« skabt. Denne Havn syntes en Stordaad, man troede sig sikret for lange Tider. Men Vandet var ofte uroligt i Havnen, man forlængede da søndre Mole ud til det nuværende inderste røde Fyr, og da man først var derude, begyndte man at tage fat paa den nuværende »nye Havn«. Man fyldte op hele Terrænet ud til Østbane-gaarden og byggede den nordre Dækningsmole. Endelig forlængede man atter søndre Mole for det urolige Vands Skyld. For et Par Aar siden gjorde man søndre Mole bredere for at skaffe Oplagspladser. Samtidig opmudrede og uddybede man, saa at Dybden i den ny Havn og i en Del



af den gamle er 24 Fod, medens den i Resten af den gamle Havn er 22 Fod. Oppe i Aamundingen er der nu 12 à 15 Fod.

Man har i Aarenes Løb skabt en Havn, hvis Bolværker er 7240 Fod lange, hvortil kommer Længden af den nordre Mole og den søndre Moles Forlængelse, ialt 1520 Fod, den største, den dybeste, den mest isfri Havn i Jylland, og dog er man ikke til Sinds at ville slaa sig til Ro. Denne By har Ungdommens og de store Foretagenders Dristighed. Man tumler med et Havneprojekt til en 8 Millioner, Bygningen af en ny søndre Mole syd for den nuværende, et stort Bassin med 26–27 Fods Dybde mellem disse, og samtidig en Landvinding Syd paa helt ud til Marselisborgs Skove. Vel er den gamle Havn endnu og i den nærmeste Fremtid stor nok, men man savner en Skibsbygningsplads, man vil gjerne have et stort Jærnskiibsbyggeri. Man ønsker ogsaa større Oplagspladser ved Havnen, og endelig er det Meningens paa det indvundne Land at lægge Fabrikker, paa samme Maade som i Frihavnen, hvor man let kan faa Kul og Raastoffer i Land og let kan udskibe de færdige Varer<sup>8</sup>.

Alt dette som alt Havnen teknisk vedrørende ligger i Havneingeniørs Vedels<sup>9</sup> Haand, en Søn af Udenrigsministeriets tidligere Direktør<sup>10</sup>, en ældre Broder til Docent Vald. Vedel<sup>11</sup>, en Mand, der i det ydre mere ligner en stilfærdig Lærd, syslende med gamle Folianter og nutidsfjerne Spørgsmaal, men til hvis praktiske Dygtighed Aarhus dog nærer en ubegrænset Tillid.

8. Om havnen se Emanuel Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie, 1937.

9. Peter V. (1862–1922), jfr. Biografisk Leksikon XXV, s. 215 f.

10. P. V. (1823–1911), jfr. Viggo Sjøqvist: Peter Vedel I–II, 1957 og 1962.

11. Litteraturforsker (1865–1942), jfr. Biografisk Leksikon XXV, s. 219 ff.

---

Molen, hvor københavnerbådene lagde – og lægger – til, i begyndelsen af dette århundrede. Til venstre den gamle åhavn med adskillige sejlskibe, midt i billedet Børsen, opført 1865–66, nedrevet 1956–57, og bag den med det lille tårn på tagrygningen den i teksten nævnte tredie toldbod.

Erhvervsarkivet.

Lad os trænge lidt dybere ind i denne Havn; thi den er ikke blot Livskilden, den er tillige Nøglen til Forstaaelsen af Aarhus.

Den er det muntreste Sted i Aarhus. Skulde jeg bo noget Steds i denne By, skulde Vinduerne i mit Arbejdsværelse vende ud imod Havnen. Der stiger Arbejdslyst og Arbejdsglæde op fra Dampspillenes Raslen, fra de svedende Mænd paa de lange Løbebroer, fra Havnetogene, der puster og hvæser af Sted. Og bag Molerne Havet selv. Smukkere og lysere Havn kan vanskelig tænkes, det aabne Havs Frihed er over den, og Solskinnet lysner alle Vegne.

Fra min Barndom i Aalborg var jeg vant til at søge ned til Havnen, jeg elsker Havnens Liv og Flid og de fremmede Mænds Færden. Og saadan søgte jeg da ogsaa Dag paa Dag ned til Aarhus Havn. Men jeg opdager til min Sorg, at i de 14-15 Aar, jeg har levet Indlandsliv i København, har jeg glemte Skibenes Navne og deres Former. Jeg kan ikke mere af et Skibs Skrog og dets Rigning se, hvorfra det stammer. Jeg maa begynde forfra, spørge mig frem og læse paa Navnepladerne. Og saa dukker min Barnelærdom op. Det er en Træfinne, det der en hollandsk Kuf, og skulde mon ikke det Skib, der halv er Klipper, halv ren Kutter, Nesta fra Beaumaris, være fra Wales, »Walesman?« »Yes«. Der kommer en Skonnert ind i Havnen. Jeg spørger en gammel Sømand, hvor den er fra. »Det er en Graaspurv«. »En Graaspurv?« »Ja, det er en Marstaller, og de er ligesom Graaspurvene alle Vegne«.

Og Aarhus selv elsker og søger ned til sin Havn. Naar Dagens Gerning er til Ende, fyldes Bænkene paa »Skolebakken«, saa gaar man »Ud paa Molen«. Og hvilken herlig Promenade er da ikke denne nordre Mole i de lune Sommeraftener. Det er Nordens lyse Aftenhimmel over Sydens dyblaa Hav. Og jeg ved ikke, om jeg har Ret, men det synes mig saa, naar jeg om Aftenen gik der ude paa Molen mellem disse unge, lysklædte Damer, at ingen anden dansk By har saa mange smukke og friske Kvinder. Eller er det saa, at Kvinderne er som Bøgen, de er fagrest i Sommerens første Dage? Eller var Sommernattens Længsler mon over Mændenes Hjerter?

Men denne Havn er mere end en Promenade, den er Arbejdets Havn, og Arbejdet illustreres ved Tal. Her en Haandfuld Tal.

Fra Udlandet indkom der i 1898 i alt ca. 1000 Skibe, nemlig ca. 600 Sejlskibe og ca. 400 Dampskibe. Fra Amerika og Afrika indkom der 67 (65 Dampskibe og 2 Sejlskibe med 94.555 Tons Bestuvning), fra England 205 (191 Dampskibe og 14 Sejlskibe med 88.846 Tons Bestuvning) fra Finland, Norge og Sverrig 312 (18 Dampskibe og 294 Sejlskibe med 30.853 Tons Bestuvning), fra Rusland 44 (med en Bestuvning af 13.695 Tons) og fra Tyskland 292 Skibe (med en Bestuvning af 19.154 Tons). Dertil alle de Skibe, der kommer fra indenlandske Pladser. Aarhus selv har af hjemmehørende Skibe 16 Dampskibe og 90 Sejlskibe med en samlet Drægtighed af 5.472 Tons.

Eller lad os sætte Regnstykket op paa en anden Maade. Lad os se de vigtigste Artikler, der er gaaede gennem »grove« og »fine« Vægt paa Aarhus Toldkammer fra Udlandet. 307.640 Pd. Vin, 3.763 Viertler Spirituosa, 554.077 Pd. Glasvarer, 219.654 Pd. Stentøj, 849.510 Pd. Kaffe, 274.341.823 Pd. Stenkul, 501.411 Pd. Manufakturvarer, 15.583.622 Pd. Metaller, 19.615.770 Pd. Petroleum, 1.512.701 Pd. Ris, 2.587.524 Pd. Salt, 439.030 Pd. Sukker, 493.893 Pd. ufabrikeret Tobak, samt 33.350 Kommercelæster og 82.080 Kubikfod Trælast. Dog disse Tal udtømmer langt fra, hvad der indgaar i Omsætningen i Aarhus. Aarhus Hovedforretnings<sup>12</sup> Varer, Korn og Foderstoffer især Majsen, er nemlig toldfri, og fra København og andre indenlandske Steder indføres der overordentlig store Kvantiteter af alt fortoldede Varer, men herover føres der ingen Statistik, og jeg kan derfor ingen Tal give.

Alt i alt udgjorde i 1898 samtlige Told- og Brændevinsafgifter m. v. i Aarhus 2.048.050 Kr., medens Havne- og Lodspenge indgik med 305.760 Kr. Til Sammenligning anfører jeg, at for 30 Aar siden, i 1868, var Told- og Brændevinsafgifterne m. v. i alt 261.773 Daler, altsaa kun en Fjer-

12. Korn- og Foderstof Kompagniet, oprettet 1896, jfr. »Danmarks Søfart, Handel og Industri« III, Jylland, 1915, s. 20 ff.

dedel af det nuværende Beløb. Og Forskellen er i Virkeligheden meget større, idet Tolden paa Petroleum jo nu er betydelig ringere end før, og de danske Sukkerfabrikker i saa høj Grad har trængt de engelske Fariner ud af Markedet.

Jeg kommer tilbage til mine Tal, der er endnu mange interessante Slutninger at drage af dem. Men lad os først se indenfor i Kampmanns nye Toldkammer til de to Mænd, der besøger alle de rare Penge bragt ind i Statskassen. Kampmann har over Indgangsdøren sat to bidske Hundehoveder som Symboler paa det vagtsomme Toldvæsen, og indenfor træffer jeg to muntre Mænd, der kappes med hinanden i Elskværdighed. Er det mon saa, at Livet ude i frisk Luft, ved Havnen og ved Havet, at Omgangen med Søens Mænd holder Sindet ungt og let og Kroppene spændte og ranke?

Den Mand, der med sine Folk tager det første Skub, der fører Varerne over »fine« og »grove« Vægt er Toldinspektør Scharffenberg<sup>13</sup>. Født 1841, Løjtnant i Krigen, Toldassistent i Odense og Roskilde, fra 1872 til 1890 i København, 1890 Toldinspektør i Thisted, 1897 Toldinspektør i Aarhus. Han er 58 Aar, han er Bedstefader, men hans Haar er mørkt og han er livlig og bevægelig som en ung Mand. »Det, der holder mig ungt, er min Interesse for alskens Sport, især for Jagt. De maa ikke tro, at det at jage blot er at dræbe saa og saa meget Vildt, og faa saa og saa meget i Posen. Slet ikke. Nej, det er det, at færdes med sin Hund i Guds fri Natur, det at se alt, hvad der er smukt i Skov og ved Sø. Det er det, at være oppe med Solen, at faa sig dygtigt rørt, at vende hjem godt træt og med en velsignet Appetit. Det giver Ungdom og Sundhed og Glæde over Livet«.

Naar saa Varerne er vejede og fortoldede, gaar man ind til højre i Kasserekontoret. Der staar den gamle Toldkasserer Rafn<sup>14</sup> endnu af egen fri Vilje selv »Den halve Dag ved

13. Siegfred Carl S. (1841–1919), jfr. Danmarks Adels Aarvog XXXII, s. 442.

14. Herholdt R., jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris III, s. 374 under Knud Valdemar R.

Skranken og modtager Mønten, der flyder ind i Kassen, Folk har nu en Gang lært mig at kende, der er saadan et godt Forhold mellem Publikum og mig«. Hans Haar er hvide, men endnu er han i Aarhus den første, der om Foraaaret begynder at gaa i Vandet, og den, der holder længst ud. Født i 1833 i København, 1847 i Toldvæsenets Tjeneste, gjorde hurtigt Karriere. Var i 1864 Oppebørselskontrollør paa Rømø, sørgede for, at hans Penge i Tide kom Nord paa, saa at Østerrigerne kun fandt 4 Mark 8 Skilling i Kassen. Han paadrog sig Fjendens Mistanke om, at han understøttede de danske, blev arresteret og sad »26 Dage i et almindelig Tyvefængsel. Jeg havde ikke gjort andet end, hvad der for saa vidt var min forbandede Pligt«. Blev efter Kriegen pensioneret med en Pension af 9 Rigsdaler maanedlig, og som Trøst udnævnt til Kammerassessor. Kom dog snart til Toldvæsenet ved Landegrænsen, derpaa Toldforvalter i Skelskør, og fra 1881 Toldkasserer i Aarhus. Ivrig Højre-mand, i lang Tid Formand for den konservative Vælgerfor-ening, i 1895 Harald Jensens Modkandidat i Aarhus søndre Kreds, nu trukket sig helt tilbage fra al Politik. »Mit Embede er saa enormt, jeg har Ansvaret for alt for mange Penge«.

Der staar ved Aarhus Havn ikke mindre end fire Toldboder, og de staar der som talende Stene om Byens raske Vækst. Jeg har alt omtalt den ældste oppe ved Aaen. Nr. 2 er en tarvelig 2-Etages Bygning paa Aaens søndre Side tæt ved Svingbroen<sup>15</sup>. Den blev opført i 30'erne, spændte over et Areal af 570 Kv. Alen, og brugtes indtil 1868. Nu huser den en Skibsprovianteringshandel og en Restauration. Den tredje Toldbod<sup>16</sup> ligger omtrent der, hvor Københavnerdamperne lægger til, selve Bygningens Areal er 1410 Kv. Alen; men der var næppe gaaet en Snes Aar, før man fandt den for lille, og paa Finansloven for 1894-95 bevilgedes 366.160 Kr. til den fjerde Toldbod. Og samtidig havde Aarhus det Held i Bygningsinspektør Kampmann at

15. Grønland 1, nedrevet 1934, jfr. Århus vejviser 1899, s. 40, og Aarhus Havns Historie, s. 100.

16. Hvor nu B.P.-huset ligger; husede i en årrække havnens administration og D.F.D.S.'s kontorer.

have den rette Mand. Paa et skævt, trekantet Grundstykke, ind for Midtermolen, hvor hidtil de finske og svenske Skuder havde lagt deres Trælast op, byggede han den smukkeste moderne Bygning i Aarhus.

Jeg kommer senere under Omtalen af Kampmanns Gærning i Aarhus tilbage til denne Bygning, her kun nogle Tal til Sammenligning med de tidligere. Selve Bygningen spænder over et Areal af 5.200 Kv. Alen, Gaardspladsen er 2.180 Kv. Alen, Udhusene 400 Kv. Alen, Indkørslen og Anlægene foran Bygningen 1.690 Kv. Alen. Den ældste Tolbod spændte i alt over et Areal af 402 Kv. Alen.

Endnu nogle Streger til Havnenes Fysiognomi. Denne Havn er en opfyldt Havn, hver Alen har været kostbar, og det præger Havnen. Man træffer ikke som i andre Byer store Pakhuse og gamle Gaarde stødende op til Havnen, ingen vældige Tømmerpladser, ingen store Kuloplæg. Der findes naturligvis nogle, men i det hele og store ligger Tømmerpladserne og Pakhusene oppe i Byen.

Havnen adskiller sig fra Københavns Havn derved, at medens den sidste væsentlig er beregnet paa Byen selv, skal Aarhus dybe Havn betjene hele Jylland. Mange store Skibe, der ere bestemte til andre Provinsbyer, men stikker for dybt, til at kunne gaa ind i deres Havne, søger først til Aarhus, letter nogle Fod og gaar saa til det oprindelige Bestemmellessted. Dermed staar i Forbindelse det stærkt udviklede Jærnbanesporsystem, der findes i Havnen. Det er i det hele de store Skibe, der giver denne Havn sit Præg, de store Dampere, de store Tankskibe, de store Barker, Smaaskibe ser man ikke meget til.

Trafikken fordeler sig væsentlig saaledes. Ved Pakhusbolværket i den ny Havn losses Korn- og Foderstoffer, det store Havnepakhus<sup>17</sup> bruges udelukkende hertil. Nordre Kaj og nordre Havneplads i den ny Havn benyttes til Trælast. Kulskibene lægger til ved søndre Mole. Det er de tre Hovedartikler i Aarhus Handel. I den gamle Havn lægger

17. Senere kaldt »Karens mølle«, opført 1889-90, jfr. Aarhus Havns Historie, s. 50, og »Danmarks Søfart, Handel og Industri« III, s. 26 f. Nedbrændt 1961.



Passagerdamperne og Skibene med Stykgods ind. Og endelig ligger i Aamundingen Smaaskuderne, der gaar i Kystfart til Samsø og andre nærliggende Steder.

Jeg har dvælet længe ved Havnen, thi den er Byens Hjærte. Aarhus er Landets mest deciderede Handelsby, egentlig Landets eneste Handelsby, naar vi tager Ordet i stræng Forstand. København er vel ogsaa en Handelsby, men Handelen er kun en Side af dens Væsen, den er Residensby, Hovedstad, Garnisonsby, Fabriksby, Universitetsby, den er 20 forskellige Ting, og Handelen og Handelens Mænd spiller ikke første Rolle, langtfra. De store Købmænd bliver Etatsraader, begynder at føle sig som en Art Embedsmænd, bliver lettelig et Tilhang til andre dekorerede Stænder. Aarhus har kun et Etatsraad<sup>18</sup>, men Handelens Mænd spiller den dominerende Rolle i denne By, de er Byens første Sand. Selv om Aarhus ogsaa har betydelige industrielle Virksomheder, præger de dog ikke Byen som Handelen. Et enkelt lille Træk viser det. I Lockout-Maaneden Juli var Toldindtægterne 40.000 Kr. større end i Juli 1898. Paa Københavns Toldbod mærkedes Lock-ouden derimod stærkt.

Nærmere bestemt er Aarhus en Engroshandelsby. Detailhandelen er vel betydelig, som den maa være det i en By af Aarhus Størrelse og i en By med et godt Opland, men den er dog for lidt at regne mod de store Grossererfirmaer. Atter et lille betegnende Træk. Uagtet Byen ikke er større, har den en Handelrejsendeforening<sup>19</sup>, der tæller 130 Medlemmer og dog ikke omfatter alle Rejsende.

Endnu nærmere bestemt er Aarhus en Importby mere end en Eksportby. Da Aarhus begyndte at komme i Vejret var Forholdet et andet. Det udskibede sit Korn, sine Kreaturer, sit Smør til England og andre Steder. Den var ganske som de andre danske Byer, der kom frem ved Opgangen i Landbruget og Aabningen af det store engelske Marked. Og tag saa Eksporten til Udlandet i 1889. Af den gamle

18. Ejeren af bryggeriet »Ceres« Lars Chr. Meulengracht (1837–1903), jfr. Biografisk Leksikon XV, s. 496 f.

19. Stiftet 1897, jfr. Emanuel Sejr: Aarhus Handelsrejsende Forening 1897–1947, 1947.

Korneksport er der næsten intet tilbage. Af uformalede Kornvarer udførtes der 6.580 Tdr. Hvede, 2.554 Tdr. Rug, 35.968 Tdr. Byg, 12.350 Tdr. Havre til England, Sverrig og Tyskland. En Smule i Forhold til de vældige Ladninger af Korn- og Foderstoffer, som Aarhus nu indfører. Det hænger sammen med hele det danske Landbrugs forandrede Færd. Fra at være et korneksporterende Land er vi gaaet over til at blive et kornimporterende, vi laver fremmed Korn om til Kød og Smør. Af Smør udførtes der til England i 1898 9.649.625 Pd. Af levende Kvæg gaar der ikke længer noget til England, England har lukket, derimod udførtes der af Flæsk og Kød, saltet, 6.017.160 Pd. Til Hamborg gik der 3080 Stykker Hornkvæg og Kalve, men ogsaa Tyskland søger at stænge for os. Af Æg fik Englænderne 1.631.575 Snese. Til indenlandske Steder gik der i 1898 4.150.890 Pd. Margarine. Det er vel paa flere Punkter store Tal, men de naar ikke op paa Højde med Importtallene, som jeg har anført ovenfor. Det, der her har frembragt Omvæltningen, er Banerne, der først gjorde Aarhus til Jyllands Midtby<sup>20</sup>.

Og endnu nøjere kan vi definere Aarhus som de »grove« Varers Handelsby. De store Huse handler med Korn- og Foderstoffer, med Trælast, Kul, Petroleum, Jærn. Der har Aarhus saa ganske og aldeles frigjort sig for København, det tager endog Kampen op med Hovedstaden paa Øerne, ja gaar til Tyskland og Sverrig. Et Firma som »Korn- og Foderstofkompagniet« er et Verdensfirma. Et enkelt Firma<sup>21</sup>, der importerer Petroleum, betalte i et Fjerdingaar med den nuværende lave Petroleumstold 80.012 Kr. 94 Øre i Told, og det skal i andre Kvartaler have været endnu højere oppe. Man tager de største Ladninger hjem fra Sverrig, fra England, fra Amerika og andre oversøiske Egne.

20. Om Aarhus og jernbanerne se A.g.T. II, s. 83 ff.

21. Formentlig »Det danske Petroleums-Aktieselskab«, der var oprettet 1889, og hvori bl. a. Aarhusfirmaet Rudolph Wulffs petroleumsafdeling var indgået. Om R. W. se »De danske Byerhverv« Jylland, 1904, s. 5 i afsnittet »Nutidens Næringsliv« under »Aarhus«.

Hvad de »finere« Varer angaar, saasom Manufakturere og Kolonialvarer, tager Aarhus vel endnu en Del hjem over København og Hamborg. Især Hamborg er jo Stapelplads for mange Ting. Men man gaar dog mere og mere bag om disse Byer til Kilderne selv. Aarhus tragter efter, ogsaa for de finere Varer Vedkommende, at emancipere sig fuldstændig.

Og dog – Havnen være saa stor og dyb, som den er, Mollerne nok saa lange, Aarhus havde ikke skudt sin raske Vækst, hvis den ikke havde faaet sine Baner. Det er Banerne, der gør Aarhus til Jyllands Midtby. Man har fortalt mig – jeg har ikke haft Midler til at undersøge det nærmere – at det, da man projekterede den østjydske Længdebane, var Meningen, at den skulde gaa nogenlunde i lige Linje fra Horsens til Randers, med en lille Stikbane ind til Aarhus, man vilde spare den Svingning ned til Aarhus. Da skal afdøde Konsul Mørk ved en Kraftanstrengelse have faaet Hovedbanen lagt om til Aarhus. Og er det Tilfældet, burde man paa Aarhus største Torv rejse en Statue af Konsul Mørk som Byens største Velgører. Thi var Aarhus bleven liggende som Søby med en Sidebane ind til sig og Tog et Par Gange om Dagen, var den aldrig bleven Jyllands Midtby<sup>22</sup>.

Dens Opland er vel godt, men langtfra stort nok til at bære en større By. Det er Banerne, der gør hele Jylland, i alt Fald hele Midtjylland til Aarhus Opland, det er Banerne, der føder Havnen.

Tag et Jærnbane kort, og se, hvor begunstiget Aarhus er med Jærnbaner. Jeg synes ikke, at nogen anden By er saa heldig stillet. Det er, som alle Jyllands Baner flyder sammen i Aarhus. Der er først den østjydske Længdebane, kommende Syd fra fra Horsens over Skanderborg, gaaende Nord paa over Langaa til Randers. Nord fra og Syd fra i Jylland mødes man i Aarhus. Fra Skanderborg gaar Midtbanen

22. Det er rigtigt, at banens forløb ved Århus for en stor del skyldtes konsul J. M. Mørks indsats i Rigsdagen. Om M. se Emanuel Sejr: Konsul J. M. Mørk, Aarhus Handelsforenings første Formand i Erhvervshistorisk Årbog 1961/62.



over Silkeborg og Herning til Skjern, og fra Langaa snor Banen sig over Viborg og Skive til Struer, derfra griber man mod Nord med Thybanen helt op til Thisted og mod Syd over Holstebro og Vemb ned mod Ringkøbing, det vil sige, at hele Midtjylland og store Stykker af Vestjylland drages ind mod Aarhus. Og ogsaa sit nærmeste Opland knytter Aarhus fast til sig ved Baner. Der er Banen ned over Odder til Hov, det er det sydlige Opland, der er Banen over Ryomgaard til Grenaa, det er det nordlige Opland og hele Djursland lagt ind under Aarhus. Og endelig bygger man i disse Dage ude i Mølleengen Hammelbanegaarden, hvor Hammelbanen skal løbe ind og yderligere binde Landet mellem den nordre og søndre Midterbane til Aarhus<sup>23</sup>. Derfor kan Aarhus Handelsmænd med Stolthed sige, at Skanderborg, Silkeborg, Grenaa, alle Smaabyerne der omkring kun er Forstæder til Aarhus, Aarhus grove Varer, dets Kul og Tømmer og Foderstoffer bringes af Banerne helt over til Vestkysten, helt op i Thy. Aalborg havde i Limfjorden den store, bekvemme Vandvej, der gjorde alle Limfjordsbyerne til Lydbyer, den var Soklen for Aalborgs rige Handelsliv. Banerne er nu for Aarhus, hvad Fjorden var for Aalborg. De ere ligesaa mange Fangarme, som Aarhus kaster ind over Jylland. Molerne mod Havet, Banerne ind ad mod Landet.

Aarhus Banegaard er da først og fremmest en Godsbanegaard<sup>24</sup>. Persontrafikken er vel meget betydelig, men det

23. Banen blev åbnet for driften i 1902, jfr. »Aarhus-Hammel-Thorsø Jernbane 1902–25. April–1927«, 1927. Den ophørte i 1956.

24. Banegården var opført 1884 og havde afløst den oprindelige fra 1862, jfr. A.g.T. II, s. 125.

---

Rudolph Wulffs kontor ca. 1904. Efterhånden træffes vel ikke mange steder de høje pulte med skruetabureterne, der syntes udformede mere for at gøre det siddende arbejde besværligt end efter de sundhedshensyn, der i vore dage gøres gældende. Wulff (1838–96), der var bornholmer, etablerede sig i Arhus som købmand 1865. Forretningen undergik i de første år forskellige ændringer; men den blev snart en af de betydeligste i byen. Den handlede med kul, råjern, skifer og – navnlig – petroleum. Da Det danske Petroleums-Aktieselskab blev stiftet i 1889, gik Wulffs virksomhed op i dette; han vedblev dog at være dets repræsentant og oplagshaver i Arhus.



er dog de tunge og plumpe Godsvogne, der giver denne Station sit Præg. Nede ved Havnen læsses der ikke sjældent 200 Vogne om Dagen, og naar de kommer op paa Hovedstationen, for at rangeres, kniber det med Pladsen, eller rettere, den er ganske utilstrækkelig. Ved Rangeringen maa man trække Vognene op fra den nuværende Godsplads over Hovedsporet, for at faa dem ind paa Rangerpladsen. Da man i sin Tid byggede Banegaarden, laa den ude i en Udkant af Byen med Udvidelsesmuligheder. Men saa byggede man de store Reparationsværksteder<sup>25</sup>, og Byen voksede mod Syd, omspændte Banegaardsterrænet paa alle Kanter, saa det nu ligger helt klemt inde. Der blev derfor i sidste Rigsdagssamling fremlagt Forslag om at bygge en ny stor Godsbanegaard ude i Mølleengen<sup>26</sup>. Som Personbanegaard vil den nuværende Station kunne bruges i mange Aar<sup>27</sup>. Det er Godsmængden, der stiger, og vil blive ved at stige i stedse større Omfang, jo mere Aarhus bliver den store Handelsby.

Der skal brede Skuldre til at bære denne Stations Byrde, ikke mindst under de nuværende indskrænkede Forhold, og brede, stærke Skuldre i bogstavelig Forstand har den nuværende Stationsforstander, Nielsen<sup>28</sup>. Høj og stærk, Sund-

25. I 1880'erne i forbindelse med statens overtagelse af de sjællandske jernbaner. Århus beholdt da distriktsledelsen af strækningerne vest for Storebælt, og man placerede derfor naturligt Centralværkstederne her, hvor der allerede fra 1862 havde været reparationsværksteder. Jfr. »De danske Statsbaner 1847-1947«, 1947, s. 455 ff.
26. Arealerne i Mølleengen blev eksproprieret 1899; men først 1917 gennemførtes loven om godsbanegården. 1923 toges den i brug. Jfr. A.g.T. II, s. 125 f.
27. Allerede 1919 vedtoges loven om den nye banegård, der toges i brug 1929, jfr. A.g.T. II, s. 126.
28. A. E. T. N. (1856-1935). Forfatterens forudsigelse få linier længere nede kom ikke til at slå til; N. var stationsforstander i Århus 1898-1926. Jfr. Hof- og Statskalenderen 1898, sp. 546, 1899, sp. 559, og 1936, s. 635.

---

Arkitekt Th. Arboes banegård fra 1884. Offerskålene på midterpartiet nu i »Den gamle By«, til venstre drikkebrug for heste.

heden og Kraften selv, som han er, synes alt Arbejde at maatte være denne Mand en Leg. Dertil hans gode, brede Humør. Født 1856, i 1873 i Statsbanernes Tjeneste, fik i 1894 i en ung Alder, den vanskelige Lunderskov Station, styrede den saa godt, at man kun lod ham sidde der i 3 Aar. Saa havde man hans Arbejdskraft og Dygtighed behov i Aarhus. Der skal ikke megen Spaadomsevne til, for at forudsige, at heller ikke Aarhus vil beholde ham længe.

Man gaar fra Forhallen op ad en Trappe, og man ser lange mørke Gange med mange Døre, ret et Kontorinteriør. Her er Sædet for to Jærnbane-sektioner, for Jærnbane-telegrafsektionen Jylland og Fyn, for Maskinsektionen Frederikshavn-Vamdrup, to Banesektioner, for Hovedkassereren, til hvem alle Penge fra Jylland og Fyn indsendes. Og her residerer endelig Trafikchefen for de jydsk-fynske Jærnbaner, Westergaard<sup>29</sup>. Han var tidligere Trafikchef for Sjælland, men da Folket efter Gentoftes Katastrofen<sup>30</sup> raabte paa et Hovede, kastede Jærnbaneledelsen ham ud, og forflyttede ham til Aarhus. Der er over slig Justits noget vist orientalsk: Folket kræver en at lade sin Harmе gaa ud over. Nu vel, her er en, og det gør da mindre, om det er den rette Forbryder eller ej. Øvrigheden faar Ro, men det er ikke saa saare lysteligt for den, som det uforskyldt gaar ud over. Og det hjælper ham kun lidet, at den eller de rette senere faar som forskyldt. Først Officer, derpaa i de sjællandske Baners Tjeneste, gik med dem over til Staten, en fin og sleben Mand, et klart og overlegent Hovede med Herredømme og Overblik over det udviklede Maskineri, der hedder de danske Statsbaner.

Over Skinnerne, over en kullet og sodet Gaard og ind i en stor Hal, hvor Sollyset leger i en støvet Luft, og jeg staar

29. T. W. (1839–1909), chef for Trafikafdelingen for Sjælland-Falster 1893–97, for Jylland-Fyn 1897/98–1906. Jfr. Hof- og Statskalenderen 1897, sp. 535, 1898, sp. 544, 1906, sp. 623 og 1910, tillæg sp. 68.

30. 11. juli 1897: et tog fra Holte løb på Gentoftes station bagfra ind i et tog med skovgæster; lokomotivføreren havde overset stopsignalet. Jfr. Salmonsens XIII, s. 13.



i det første af de store Reparationsværksteder, Drejerværkstedet. Drivremme svirrer ustandseligt, Hjulene gaar og gaar, Luften er mættet med Larm, Larm af Maskiner, Larm af Hammerslag fra andre Værksteder, den er tung af Kulstøv, af alle disse Tusinder af Smaapartikler, der drejes, files, hamres, høvles af i de store Værksteder. Jeg kan smage den i Munden, den gør ondt i mine Lunger. Og her staar i denne Luft Mænd Dag paa Dag, bøjede over de evigt løbende Hjul. Jeg føler en selvglad Taknemmelighed over min frie Lod, mit Liv synes mig pludseligt rigt og broget og let. Og hastigt løber mig gennem Hovedet de Filosoffers Tanker, der forbander en Civilisation, der maa købes med de store Værksteder, med alt det mekaniske, sløvende Slid, med al Byernes Usundhed, de, der priser Arbejdet i Guds fri Natur, hvor der er højt til Himlen, hvor Solen gør Kinderne brune, og hvor Luften har Duft af Eng og Skov. Dog – mange betragte det som en Lykke at komme ind på disse Værksteder, der er stærk Rift om Pladserne, thi det er fast, vellønnet Arbejde, Sommer og Vinter, og Pension paa de gamle Dage.

Der hører 4189 Vogne, foruden Lokomotiverne, ind under de Aarhus Værksteder, og 600 Mand har Arbejde her. Ialt giver Jærnbannerne Brødet til en 1000 Mand i Aarhus. Her er Drejerværksted, Lokomotivværksted, Kedelsmedje, Metalstøberi, Kobbersmedværksted, Malerværksted, Sadelmagerværksted, Vognreparationsværksted, Karetmagerværksted, Blikkenslagerværksted, Tømrerværksted, m. m. Det er den største Fabriksvirksomhed i Aarhus. For en udenforstaaende er Lokomotivværkstedet det interessanteste. Jeg kan ikke bekvemme mig til at betragte et Lokomotiv som en almindelig livløs Ting, jeg synes, det er noget af et levende, følende, tænkende Væsen. Og som jeg gaar der igennem Lokomotivværkstedet, er jeg tilmode, som gaar jeg gennem et Lazaret, hvor store, syge Dyr er lagt ind til Kur og Pleje. Tysklands Lokomotivførere sendte en Gang Bismarck et Telegram: Jærnhestens Mænd sender Tysklands Jærnkansler deres Hilsen. Ja vel, store, syge Heste er det, og jeg faar Lyst til at klappe deres Bringe, til at kæle for de syge Dyr.

Værkstedernes Chef er Maskiningeniør Fristrup<sup>31</sup>, der uden Eksamen har tjent sig op neden fra, fra Smededreng til sin nuværende omfattende Stilling.

Fra Hovedbanegaarden gaar ogsaa Odderbanen<sup>32</sup> ud. Mod Nord mellem Havnen og Risskov ligger Østbanegaarden, hvorfra Aarhus-Ryomgaard-Grenaabanen<sup>33</sup> gaar ud. Det er en ganske almindelig Station.

Lad mig med det samme omtale de to andre Institutioner, som sætter Aarhus i Forbindelse med Omverdenen, Postvæsenet og Telegrafene. De er begge til Huse i gamle Bygninger, for Postvæsenets Vedkommende i alt Fald i en for gammel og kneben Bolig. Deres Bestyrere har begge tjent deres første Tid i Hertugdømmerne, og er begge gamle Aarhusborgere. Og begge Institutioner er voksede med Byen.

Postgaarden ligger paa Fredens Torv<sup>34</sup>. Da Postmester Federspiel<sup>35</sup> i 1868 kom dertil var der tre Postbude, nu er der op ad 30, foruden 18 Landpostbude, og dog forlanger Borgerne deres Post hurtigere ombragt, hvilket atter vil sige flere Bude. Der er aarlig ca. 1.800.000 udenbys Breve og ca. 300.000 lokale Breve, noget, der viser, at Aarhus er en By, hvor man regner med Afstande. Og der gaar ogsaa store Pengesummer gennem dette Kontor. I en Maaned indbetaltes der 190.000 Kr. og udbetaltes 250.000 Kr. Post-

31. Christian F. (1838–1921), chef for værkstederne 1878–1912, jfr. Hof- og Statskalenderen 1879, sp. 453, 1912, sp. 643, og 1922, tillæg sp. 49.
32. Abnet for driften 1884, jfr. A.g.T. II, s. 87. Hans Broge øvede en betydelig indsats ved banens etablering; se herom Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske Landbrug i Jyske Samlinger 5. r., VII, s. 57 ff, og G.Å. I, s. 112 f.
33. Abnet for driften 1877; Østbanegården opførtes samtidig med banens anlæg, jfr. A.g.T. II, s. 89. Om forhandlingerne omkring banens etablering se Vagn Dybdahls i note 32 anførte afhandling.
34. Bygningen, hvor nu indgangen til Posthussmøgen findes. Den var posthus fra 1870'erne til 1905, da det nye i Kannikegade toges i brug. Jfr. A.g.T. III, s. 27.
35. J. L. F. (1821–1912), postmester i Aarhus til 1904, jfr. A.g.T. II, s. 27.



Postpersonalet samlet om postmester Federspiel o. 1904. Cyklen var taget i anvendelse for de bude, der skulle længere væk, pakkerne blev bragt ud med hestevogn, og det samme blev i øvrigt en del af budene, idet de i grupper blev kørt ud til visse centrale pladser, hvorfra de så begyndte deres rute. Mellem postmesterens ben en moppe, datidens yndede skødehund, og i vinduet på første sal formentlig hans stuepige med forklæde og kappe.

Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

mesteren er født 1821, var indtil 1864 i Hamborg, blev saa jaget bort og har fra 1868 været Postmester i Aarhus. Han er 78 Aar, men tænker ikke paa at overgive sig. »Saalænge man er rask og kan bestille det, man skal, synes jeg ikke, der er nogen Grund til at gaa. Har man først ingen Ting at bestille, gaar man i Spaanerne«.

Telegrafstationen i Mejlgade<sup>36</sup> bestyres af Telegrafbestyrer Stamp<sup>37</sup>. Midtpunktet i hans Liv er hans Deltagelse i den sidste slesvigske Krig. Ved Krigens Udbrud var han Telegrafbestyrer i Neumünster. Da Forbundstropperne den 28de December 1863 rykkede ind i Holsten, nægtede han

36. Telegrafstationen i Århus blev åbnet i 1857 i Rosengade, 1863-74 havde den til huse i en bygning på Fredens Torv (ved posthusets østende), 1874-83 i selve posthuset. Sidstnævnte år kom den til borgmesterboligen, Mejlgade 6, og endelig 1905 til Kannikegade, hvor den endnu er.

37. H. D. C. S. (1831-1907), til sin død telegrafbestyrer i Århus, jfr. Hof- og Statskalenderen 1908, tillæg sp. 68.

at anerkende Regeringskommissærernes Kompetence til at afsætte danske Embedsmænd, overdrog sin Station til Stedets højeste Embedsmand, Amtmanden, og drog til Slesvig, hvor han fungerede indtil Tilbagetoget. Saa drog han med Hæren til Sønderborg, og da Stationen her blev nedskudt, oprettede han en ny i et Jærnstøberi, og en Linje byggedes over Spang Kro til Augustenborg. Ved Øens Indtagelse blev han tagen til Fange, men fik omsider Lov til at rejse til København. I November 1864 blev han beordret til Fredericia for at overtage Stationen af Østrigerne, og føre den tilbage fra Prinsens Port til det gamle Lokale ved Havnen. Her blev han, indtil han i 1870 kom til Aarhus. Siden da er Personalet firdoblet og Indtægten steget fra 12 til 43.000 Kr.

Nu, da vi kender Kilderne til Aarhus Vækst, lad os nu vende os mod Byen selv, og se i de store Træk, hvorledes den er vokset.

Kærnen i Aarhus er det trekantede Stykke Land, der ligger om Domkirken. Det har i gamle Dage været befæstet, det siger Gadenavnene os endnu: »Volden«, »Graven«, ikke mindst »Borgporten«, Forbindelsen mellem store og lille Torv. I Resens Atlas ses endnu paa Aarhus Kortet<sup>38</sup> en Portbygning prydet med et Taarn. Men tidlig er der bleven Forstæder, man har ganske som i København bygget langs de gamle Landeveje, saadan er Vestergade opstaaet, og saadan har man bygget ud af Skanderborgvejen Frederiksgade, det tidligere Brobjærg. Og man har ogsaa udnyttet Aaens anden Bred og bygget Fiskergade. Og man har bygget Sidegader, vovet sig lidt længer frem hist og her, men det gamle Aarhus kom ikke ud over de ret beskedne Grændser, der angives af Mejlgade, Studsgade, Kvarteret om Frue Kirke og Vestergade, Brobjærg, Fiskergade og

38. Fra ca. 1670, trykt som bilag til G.Å. I.

---

Fugleperspektiv fra domkirketårnet ca. 1905. I forgrunden til venstre Løveapoteket; den store skorsten helt ude i kanten er fra Otto Mønstedts margarinefabrik; på »Borgporten«s plads ses endnu Marcus Bechs gård; husrækken i Vestergade foran Frue Kirke viser, at kirkepladsen endnu ikke var frilagt.



Mindegade med tilhørende Sidegader og mellemliggende Gader.

Det var ogsaa vanskeligt for Aarhus at udvide sig. Mod Nord Bakker (Galgebakken, Knudrisbakken), og mod Syd Bakker, mod Øst Havet, og mod Vestsiden Enge. Men Aarhus voksede, der blev ikke længer Plads paa de gamle Tomter, og saa tog man sig for at klatre op ad Bakkerne. Kvarteret Syd paa ud mod Jærnbanen anlægges, Søndergade, Ryesgade, Fredensgade, Østergade, Sønderallé, og man standser ikke ved Jærnbanen, men gaar bag om den, Arbejderkvarteret paa Frederiksbjærg rejses, og de finere Kvarterer nede om Marselisborg Allé. Man byggede saa langt Aarhus Grund rakte, helt op til Marselisborgs Jorder. Der standsede Udvidelsen Syd paa foreløbig. Mod Nord kom Nørreallé, de lange Gader, Sjællandsgade og Guldbergsgade, og endnu længere mod Nord Skovvejskvarteret. Ogsaa fra Havet tog man, Kystvejens elegante Bygninger rejste sig. Værst var det at komme mod Vest, ud over Bispe-toften og Mølleengen, men selv der skyder Gaderne nu frem, og dér rejses vel snart den nye Godsbanegaard<sup>39</sup>. Og endelig fik Aarhus ved Købet af Marselisborg Luft mod Syd. Og Ambt<sup>40</sup> og Kampmann har udarbejdet en Plan til Bebyggelse med brede Gader og Avenuer og Torve, ledsaget af lifflige Tegninger. Det er en hel Fornøjelse at læse disse to Mænds »Forslag til Bebyggelsesplan for en Del af Marselisborg Grund«<sup>41</sup>. Især vil den være en gavnlige Lektüre for Byraad i de Byer, der udvikler sig stærkt. Et Byraad har den Pligt at skænke de levende og de efterkommende en smuk By, og man maa i høj Grad haabe, at Aarhus »vise Fædre« vil lytte til de Raad, som disse to Mænd giver.

Thi Aarhus kan virkelig trænge til et gennemført stilfuldt

39. Nærmere om de nævnte gader og byudviklingen i G.A. I-II.

40. Charles A. (1847-1919), stadsingeniør i København 1886-1902, prægede mere end nogen anden hovedstadens udvikling til storby; 1902-15 generaldirektør for Statsbanerne. Jfr. Biografisk Leksikon I, s. 269 ff.

41. Udgivnet 1898, jfr. A.g.T. IV, s. 22.

og smukt Kvarter. Den er nemlig ikke, taget i det hele, nogen smuk By. Naar man kommer Sejlende ude fra, ser man først Domkirkens Taarne, derpaa staar Kampmanns Toldbod som Indgangsdøren til Aarhus. Disse to Bygninger sætter Forventningerne op, spænder dem, og spænder dem for stærkt. Det, der skaber Skønhedsindtryk i Aarhus, er væsentlig Naturen, det er Beliggenheden, det er Havet, det er Skovene, Menneskene har ikke altid været saa gode, som de burde.

Og Skæbnen har heller ikke været blid. Der har været dygtigt med Ildsvaader, der har ryddet op mellem det gamle. Der er derfor kun lidet gammelt tilbage at glæde sig over. Der er Domkirken, der er Frue Kirke, og der er enkelte gamle Gaarde. Disse Bindingsværksbygninger er ikke særlig smukke, og dog fordyber man sig i dem med Beundring og Glæde. Jeg, i hvert Fald, synes, at Bindingsværksarkitekturen er smukkere, jeg kunde næsten have Lyst til at sige, sjælfuldere end Grundmuren. Den er paa en Gang uendelig sindrig og uendelig simpel. Der er Tusind forskellige og forskelligt formede Stykker Tømmer, der skal gribe ind i hinanden, og dog er ikke ét Stykke overflødigt. Tag blot et eneste Stykke bort, og hele denne smukke Harmoni er brudt. Huset svajer ud og ind. Det, der har givet de fleste gamle Bindingsværkshuse Grundstødet, er dette, at en senere uforstaaende Slægt har syntes, at de indvendige Konsoller generede i Stuerne, og har fjærnet dem, og straks giver det hele sig. Af gamle Huse i Aarhus kan jeg nævne Jacob Zeuners Gaard paa Hjørnet af Immervad og Lille Torv, bygget 1597 og Marcus Bechs Gaard paa Hjørnet af Borgporten og Volden, bygget 1593<sup>42</sup>. I den førstes Port hænger der endnu en Jærnring med Kroge, den brugtes til at

42. Den førstnævnte er identisk med »Borgmestergården«; begge nu i »Den gamle By«. Jfr. G.A. I, s. 4. Jacob Zeuner (1840–1911), boghandler, jfr. Andreas Dolleris: Danmarks Boghandlere 1906–18, 1918, s. 395; Marcus Galthen Bech (1787–1863), købmand og krasuldsfabrikant, jfr. Peder Jensen: Marselisborg Skovmøller i Arhus Stifts Arbøger 1959 (om B. s. 41 ff).

hænge Kødet op paa i Porten, hvor der var frisk Gennemtræk. I Marcus Bechs Gaard ser man endnu paa Bjælkerne de 400 Aar gamle Tømmermærker, der betegner, hvor alle de mange Stykker skulde sættes ind, naar Huset rejstes paa Stedet, til Gaarden rene Romertal til Gaden en Blanding af Romertal og Prikker.

Og mellem de gamle Bindingsværksgaarde og Nutiden ligger der en Arkitektur, som jeg ikke har meget til overs for. Man var fattig, og man byggede fattigt og smaat, som det bedst kunde falde. Mangen Aarhusianer, der er stolt af sin By, ønsker, at der kunde komme en ordentlig Brand, der kunde rydde op. »Men det kan ikke faa Lov at brænde for Springborg«. »De kan jo lade være med at kalde paa mig, men se, om de gør det«. Aarhus' Brandvæsen er lige saa populært som det københavnske, og Kaptajn Springborg<sup>43</sup>, dets Chef, er Byens populæreste Mand. En rask Svend, lidt tyk, jovial, altid i Bevægelse, altid lysende af godt Humør, Københavner med K, født 1848, Ingeniørofficer, derpaa Bygnings- og Brandinspektør i Aarhus fra 1877, ivrig Sportsmand, en Mand, i hvis Selskab man ikke faar Lov til at være trist, han er munter som selve den knitrende Ild. »Der har ingen rigtige Brande været i min Tid, nogle Fabrikker er gaaet med, men i 22 Aar er intet Menneske kommen til Skade, uden at der er nogle Brandsvende, der har faaet nogle Knubs«. Vi taltes ved en Maa nedstid før Mejlborgs Brand<sup>44</sup>.

Smag i arkitektonisk Forstand har som almindelig udbredt Begreb, Mand og Mand imellem, ikke ret mange Aartier paa Bagen. Selv hos dannede og forstandige Mænd træffer man ofte paa en forbavsende Mangel paa ren Smag for Bygningsskønhed. Man mærker det i København, og man føler det i Aarhus. Smagen er ikke ret gammel i Gaarde

43. E. S. (1848–1927), jfr. Harald Møller: Dansk Brandinspektørforenings første Formand og Æresmedlem, Brand- og Bygningsinspektør, Kaptajn E. Springborg i »Brandfare og Brandværn«, 1948, s. 17–19.

44. 18. aug. 1899, jfr. G.Å. I, s. 73 (Aarhus Stiftstidende 17. Aug. 1924).





En brandsprøjte fra omkring århundredeskiftet, muligvis foran det sprøjtehus, der lå i Agade mellem nr. 12 og nr. 14.

»Den gamle By«.

der. Den, der først gav Aarhus Bys Borgere Sans for arkitektonisk Skønhed, var Bygningsinspektør, Professor Walther<sup>45</sup>. Han var en Tid lang eneraadende paa Arkitekturens Omraade i Aarhus. Jeg er ikke nogen ubetinget Beundrer af ham, jeg finder ham ofte stiv og livløs, lidet opfindsom, og dog betegner han et uhyre Fremskridt. Han retter Blikket opad, og han baner Vejen for den, der kommer efter.

Og denne Aarhus' Bys gode Borger er Arkitekt Hack Kampmann. Provstesøn, født 1856 i Æbeltoft, i Murerlære, gjort Svendestykke og arbejdet som Svend, gaet Kunstakademiet igennem, den lille Guldmedaille, rejst meget i Norditalien, Grækenland, Spanien, Tyskland, Holland, studeret næsten hele Europas Arkitektur. Blandt hans store og gode Gærninger er Miramare ved Vedbæk, et af de første hvide Huse her hjemme, Restaurationen af Helligaandshuset i Randers, Arkivet i Viborg, Carl Jacobsens<sup>46</sup> Villa i Valby.

45. V. Th. W. (1819–92), kgl. bygningsinspektør for Jylland med bopæl i Arhus fra 1862 til sin død, jfr. Weilbachs Kunstnerleksikon, sidste udgave III, 1952, s. 467.

46. Brygger, leder af Carlsbergbryggerierne (1842–1914).

I 1892 blev han Bygningsinspektør for det nordlige Jylland og flyttede til Aarhus, og det, jeg her særlig vil dvæle ved, er hans Gærning i denne By.

Han har bygget Aarhus nye Toldkammer, han har under Arbejde det ny Teater og Biblioteksbygningen<sup>47</sup> ude i Bispetofte, paa hans Tegnstue udarbejdes Planerne til Prinseslottet<sup>48</sup> ude paa Marselisborgs Jorder. Der er i hans Kunst mange Berøringspunkter med Nyrops<sup>49</sup>, han er som alle de yngre paavirket af Hans J. Holm<sup>50</sup>, den mangeaarige Lærer ved Kunstakademiet, Herholdts<sup>51</sup> Arvetager. Det, der først træder frem i hans Bygninger, er deres realistiske Præg. Den Bevægelse, der kendetegner 70'ernes Litteratur, har ogsaa naaet Arkitekturen, man skal være sanddru i sin Sten, Materialet skal virke ved sig selv, intet forlorent, intet af det, der med et Ord kan betegnes som »Stuk«. Dernæst, en Bygnings Ydre skal være et Udtryk for, et Symbol paa det Værk, der øves inden for dens Mure, endnu mere, den kan blive et Symbol paa hele den By, hvori den ligger. Og endelig som et tredje Kendemærke for hans Kunst den nænsomme Behandling af selv den mindste Detail. Hver Dørlaas, hver Mursten skal være præget af Bygmesteren. Intet er for smaat for ham. Een Tanke skal gaa gennem alt. Man træffer hos ham den samme kærlige Sigforyden i Værket som hos Middelalderens og Renaissancens Kunstnere. Ejenommeligt for Kampmann er hans Evne til at overvinde de Vanskeligheder, som Terrænet lægger for ham, eller rettere hans Evne til endog at drage Fordel af det, der vilde være en Vanskelighed for andre, at udnytte det kunstnerisk. Grunden til Toldkammeret var et trekantet Grundstykke, og se, hvad han har faaet ud af det. Paa Spidsen ud mod Molen det

47. Statsbiblioteket, indviet i 1902.

48. Marselisborg slot blev opført 1899-1902 og af danske borgere skænket til daværende prins Christian og prinsesse Alexandrine. Jfr. A.g.T. IV, s. 310 ff.

49. Martin N. (1849-1921), et af hans hovedværker var Københavns rådhus (1892-1905).

50. 1835-1916, et af hans hovedværker var Det kongelige Bibliotek (1898-1906).

51. J. D. H. (1818-1902), et af hans hovedværker var Nationalbanken i København (1866-70).

brede firkantede Hovedtaarn, flankeret af to mindre runde Hjørnetaarne og ned langs Trekantens Sider de to Fløje. Hovedtaarnet og de to mindre Taarne minder om Aarhus' ældste Vaaben, og Handelens Toldkammer ligger da ved Indgangen til Byen som Symbolet paa Handelsbyen selv. Det bliver for langt at skildre, hvorledes han har benyttet den ret stejle Skrænt i Bispetoften ned mod Aaen til det Bibliotek, af hvilket kun Fundamentet er lagt. Naar det en Gang staar der, et værdigt Bøgenes og den stille Syslens Hus, med sin Allé af høje Træer bag sig, hvor de Lærde kan trække frisk Luft under Studierne, vil det være et nyt Vidnesbyrd om en overvunden og benyttet Vanskelighed. Jeg vil kun anføre et Eksempel paa hans i det enkelte gaaende Udførelse af sine Bygninger. Loftet i den lille Karnap paa Toldkammerets venstre Hjørnetaarn. Hele Havet med dets Dyr og Planter er i et kort Uddrag i denne lille Loftskuppel. Nederst Tang og Alger fæstede paa Sten, slyngende sig om Snegle og Konkyljer. Over det en Krans af Krabber, og højere oppe blaa Bølgelinjer, mellem hvilke svømmer vore Haves Fisk, Aalen og Torsken og andre. Og midt i Loftet et kronet Kompas.

Den af Kampmanns Bygninger, der interesserer Aarhus mest i Øjeblikket, er det nye Teater paa Bispetorvet, der helst skulde staa færdigt næste Efteraar. Man havde længe været utilfreds med det gamle, man syntes ikke, at det svarede til Storbyen Aarhus. Man formaaede da Kampmann til at paatage sig at bygge et nyt Teater, og rejste en Aktiekapital paa 250.000 Kr.; yderligere 200.000 Kr. tænker man at kunne laane. Byen gav en Del af Grunden. Otto Mønsted 25.000 til Tilskuerpladsens Udsmykkelse. Tilskuerpladsen er omtrent af samme Størrelse som Dagmartheatrets. Teatret kan i alt rumme en 1000 Mennesker. Scenebygningens Bredde er 26 Alen, dens Dybde 18. Udenomsbekvemmelighederne bliver fortræffelige, en stor Foyer, og fra Balkon og Foyer kan man gaa ind i høje og lyse Kafélokaler. Til Frontespicen har Hans Tegner<sup>52</sup> lovet at tegne de vigtigste hol-

52. 1853-1932, tegner - i første række bogillustrator med Holberg og rokokotiden som speciale. Jfr. Biografisk Leksikon XXIII, s. 380 ff.

bergske Figurer, de bliver brændt i glaceret Ler hos Kähler<sup>53</sup> i Næstved. Endnu staar Stilladset om Bygningen, endnu er det indre kun et eneste stort Rum, hvor vi forsigtigt ballancerer over Bjælkerne og opad Murenes kaledede Stiger, men ud af Kaos'et aner man en Bygning, der har alle Kampmanns Fortrin. Det bliver sikkert det Teater, som kunstnerisk Smag dybest har gennemsyret, der bliver ikke en Stol, som ikke bærer hans Mærke. Til artistisk Direktør har man valgt Benjamin Petersen<sup>54</sup>. Han skal samle sin Trup og spille fra September til Maj. Kun i Sommertiden kan andre Selskaber faa Teatret til Leje<sup>55</sup>.

En Fremtidsplan er Prinseslottet ude paa en aaben Plads i Marselisborgskovene. Højt kommer det til at ligge, med vid Udsigt over Aarhus Bugt, over Mols og Samsø, i Ryggen de store Skove. En Sommerbolig i Palæstil, hvid med blaa Tagsten. Nede Havestue, Vestibule, Billardstue, de daglige Værelser, ovenpaa Soveværelser og Gæsteværelser, og i Tagetagen Boliger for Tjenerpersonalet.

Kampmanns Bygninger ser man, hans Navn er knyttet til dem, men der lever i Aarhus en anden Mand, hvis Kærlighed til Kunst ikke er ringere, og hvis Smag er ren og fornem. Det er Justitsraad og Apoteker Meyer<sup>56</sup>. Han er ogsaa en af denne Bys Velgørere, en af dem, man vil mindes med Tak, fordi han lagde Skønhed over Aarhus By. Brodersøn af Maleren Ernst Meyer<sup>57</sup>, fra Barn af en levende

53. Herman A. K. (1846-1917), keramikker, lervarefabrikant, jfr. Biografisk Leksikon XIII, s. 481 ff.

54. 1851-1908, Aarhus Teaters første direktør 1900 til sin død, jfr. Biografisk Leksikon XVIII, s. 73 f.

55. Om teatret se Emanuel Sejr: Aarhus Theater gennem 50 Aar, 1950.

56. Adolph M. (1835-1909), jfr. A.g.T. II, s. 414, og G.Å. I, s. 28.

57. 1797-1861, genremaler.

---

Smukt har Marselisborg slot altid taget sig ud. Set her fra Kongevejen for ca. 50 år siden knejsede det vel mere på sin bakketop; i dag ligger det blidere skjult i den tilvoksede park. I mere end en menneskealder var det hvide slot rammen om kongefamiliens sommerliv, som ikke mindst, før byen strakte sig udad og bagom, kunne forme sig i idyllisk afsondrethed.

Erhvervsarkivet.



Interesse for Kunst i alle Former. I en ganske ung Alder, kun 24 Aar gammel, Apoteker, det vil sige i en Stilling, der giver Tid til at nære kunstneriske Tilbøjeligheder og Raad til at pleje dem. Han lod Walther bygge sit Apotek om, og i dets Stuer samlede han god Kunst, først og fremmest naturligtvis Farbroderens Værker, og sammen med ham Marstrand, Rump, la Cour, den ældre Skovgaard, en stor og udsøgt Privatsamling. Og Møblerne svarer til det, der hænger paa Væggene. Han har sin væsentlige Part i Musæets Oprettelse. Han og gamle Møller Weiss<sup>58</sup> gik en Dag rundt i Aarhus og sagde, at nu kunde det være godt at faa et Musæum, nu maatte de Aarhus Rigmænd tegne sig, og man kunde ikke være bekendt at tegne sig for mindre end 1000 Kroner, og paa den Dag fik de tegnet de 12.000 Kr., der dannede Musæets første Grundfond. I 1885 kom han ind i Byraadet, og fik alt »det æstetiske« under sig. Han havde ikke blot elsket Kunsten, men tillige Planterne, han havde været en ivrig Frugttræsdyrker, og han tog sig nu paa at redde, hvad der var af grønne Træer i denne By, der voksede saa stærkt, og elske dem frem, hvor de ikke fandtes. Mod Nord fik han ordnet Terrænet om Vennelyst og Knudris Bakke saaledes, at man gaar fra Fodfolkskasernen ned til Østbanetorvet og Risskov under Træers Skygge. Han fik St. Olufs Kirkegaard ved Stranden lavet om til et lille Anlæg. Hans smukkeste Idé er dog Omdannelsen af den gamle Kirkegaard til en Park. Naar Aarhus vokser sig stor, vil den behøve grønne Luftlunger i sin Midte, og der laa denne Kirkegaard. Efterhaanden som Gravene hjemfalder, laves de om til grønne Plæner, der vil blive en Art Kongens Have midt i Aarhus. Københavns Kommune burde tage Idéen op ved Assistents Kirkegaard. Den skal jo nedlægges en Gang i det kommende Aarhundrede, men læg den saa ikke ud til Gader, lad dens gamle Træer skygge over Grønsvær, hvor Børnene leger midt i Fremtidens Nørrebro. Og

58. A. S. W. (1825–89), jfr. Kjeld Elkjær: Omkring møller A. S. Weis og hans hustru i »Seksten Arhusrids«, 1953. Om museets kunstsamling, Weis og Meyer i A.g.T. IV, s. 258.



Det var anlægget af Kystvejen i 1870'erne, der reddede den middelalderlige Sct. Olufs kirkegård. Hårde østenorme havde jævnligt før inddæmningen ødt en bid, så hjerneskaller og knogler stak ud af skrænten eller ligefrem rullede ned. Som det fremgår af træer og stakit til venstre i billedet foran Sct. Olufs badeanstalt, sørgede apoteker Meyer for, at resterne af det gamle minde fik en værdig ramme. I dag er også det frilagte med kun en lav stensætning omkring.

»Den gamle By«.

Justitsraad Meyer har ikke blot sørgt for de grønne Træer; overalt, hvor der har været Tale om Bebyggelse og Forskønnelse af Aarhus, har han været paa den rette Side, og hans Ord har lydt med en Autoritets Vægt. Man sporer hans Haand mange Vegne.

Hver Mand har sine fikse Ideer, som han prædiker i Tide og Utide, og en af mine er denne, at jeg gjerne vil se vore Byer smukke. Vi har ikke i Danmarks Byer saa grumme meget smukt fra Fortiden, vi kan ikke som rige Arvinger leve af vore Fædres Gærning, og vi har derfor en saa meget større Forpligtelse til at bygge smukt og pryde vore Byer. Det bør komme dertil, at hver den, der rejser et smukt Hus, agtes som en, der har gjort Byen Ære, og hver den, der bygger grimt, faar sine Medborgeres Foragt at føle. Og jeg vilde gjerne, om mine Ord en Smule kunde hidse og tirre Aarhus Bys Mænd til at forskønne deres By. Naturen har gjort saa meget for denne By, Menneskene bør nu gøre deres, og det koster ikke saa grumme meget mere at bygge smukt end

grimt. Og Aarhus er den rette By til at sige dette i. Dels har man Raad til at bygge, dels bygges der meget. Der rives ned og bygges om i den gamle By, og i alle Udkanterne graves og mures der. Næsten hvert Aar bringer sine nye Gader. Kommer man efter nogen Tids Forløb ud, hvor der før var Mark og Haver, ser man halvfærdige Huse og udstukne Veje. Det er derfor vanskeligt at give et paalideligt og fuldstændigt Bykort over Aarhus, thi mens Kortet tegnes og reproduceres, har allerede nye Gader rejst sig. I en saadan Byggeperiode flourerer Spekulationen. Spekulationshusene smækkes op til hurtigt Køb og Salg, og man kan naturligvis ikke vente sig megen kunstnerisk Skønhed hos dem. Og dog synes jeg ikke, at de her er saa slemme som mange andre Steder. Allerede det, at de i Reglen er lavere end de københavnske, gør dem venligere og lysere, endog smukkere. Der kommer ikke det trøstesløse kaserneagtige over dem. Aarhus Haandværkere har i den senere Tid lært meget, der er en fortræffelig og stærkt besøgt teknisk Skole<sup>59</sup>, og mange har rejst. Der findes derfor, særlig i de nye Kvarterer, ikke faa, ganske stilfulde Bygninger, opførte efter de bedste Mønstre. Det jeg mest har mod dem, er det, at de mangler noget Personlighed, de minder for meget om de københavnske og hamborgske Forbilleder. Jeg ville ønske, at Aarhus Rigmænd vilde følge Justitsraad Meyers Eksempel og bygge sig Privatboliger dem selv og deres Børn til Beboelse, hver præget af Bygherrens Ejendommelighed<sup>60</sup>. Men disse Mænd boer i deres gamle Gaarde, og bygger de, er det som Regel en Villa udenfor Byen. Den stovtteste Privatbygning i Aarhus var det nys nedbrændte Mejlborg, som var rejst af forskellige Bygningshaandværkere og gjorde dem Ære.

Der findes maaske ikke nogen dansk By, hvor Lokalpatriotismen er stærkere og Fremtidsdrømmene dristigere end i Aarhus. Umuligt er et Ord, som man nødig tager i sin Mund, og der gives næppe den Ting, den Institution, som

59. Oprettet 1828; bygningen i Nørre Allé opført 1884. Jfr. »Arhus tekniske Skole gennem 100 Aar«, 1928.

60. Meyers gård, Svaneapoteket i Vestergade var tegnet af arkitekt Walter; jfr. note 45.





Væddeløbselegance på Skejby Mark efter århundredeskiftet. Hestevæddeløb er en foreteelse, der går helt tilbage til oldtiden; i deres nuværende form stammer de dog fra England, hvor de har været dyrket i mere end 300 år, og hvor man har udviklet den specielt egnede hest, den engelske fuldblodshest. Her i landet afholdtes allerede tidligt i 19. årh. løb – endog med vogne; men først da de forskellige foreninger for ædel hesteavl i 1860'erne tog sagen op, fik de den form, de delvis har i dag. Formålet var oprindelig rent avlsmæssigt; senere kom spillet til – det, der i dag for tilskuerne er hovedsagen.

Aarhus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

man ikke mener passende kunde have Sæde i Aarhus. Aarhus er en stor By, og den vil være Jyllands Hovedstad. Det Ord »Hovedstad« har lokkende Klang i aarhusianske Øren. Man vil have alt til en Hovedstad henhørende. Man kan vel ikke faa Regeringens Sæde forlagt til Aarhus, vel, saa bygger man Prinseslottet til Sommerresidens. København har Væddeløb, Aarhus har faaet sine <sup>61</sup>, hvor Midtjyllands Adel og Hartkorn og de jydske Pengemænd mødes. Man faar sit nye, store Bibliotek. Man er ivrig for Retsreformen <sup>62</sup>, maaske kunde man derved faa Overretten fra Viborg. Man bygger et Teater med fast Personale, hvor Litteraturens bedste Værker skal opføres, en Art kongelig Teater i den nye Hovedstad. Man har ikke noget mod et jydisk

61. Afholdtes på Galgebakken og på Skejby mark; Jysk Væddeløbsbane åbnede først 1923. Jfr. A.g.T. IV, s. 298 ff.

62. Gennemførtes først 1919 – og Aarhus fik ikke Vestre Landsret.

Universitet<sup>63</sup>, i alt Fald nogle Fakulteter. En Hovedstadsbeboer er først en Smule tilbøjelig til at smile lidt ad disse Drømme; men bag dem ligger en energisk Vilje til at komme op, Ønsket om at blive en fuldstændig By, ikke blot materielt, men ogsaa kulturelt. Det er ung By, der drømmer og higer som en ung Mand.

Jeg kan nu ikke lide Ordet: Hovedstad, vi er for smaa til to Hovedstæder, vi har ikke Raad til at splitte vore Kræfter. Jeg vil hellere sige, at Aarhus er og bliver mere og mere Jyllands *Midtby*. Før Banerne kom, faldt Jylland fra hinanden i forskellige Landsdele, grupperede hver om sin Hovedby. Banerne har samlet Jylland, og de har gjort Aarhus til dets *Midtby*. Man kommer let fra alle Egne af Jylland til Aarhus. Den er derfor det selvskevne Sæde for en Række fælles Institutioner og fælles Embedsmænd. Adskillige fælles jyske Foreninger har Domicil i Aarhus, her boer ogsaa den kommanderende General for Jylland og Fyn, Trafikchefen for de jysk-fyenske Baner, Postinspektøren for Jylland, Bygningsinspektøren for det nordlige Jylland og flere andre. Her er Sindssygeanstalten for det nordlige Jylland, her er Jærnbanernes store Reparationsværksteder. Aarhus' dybe Havn er en Fælleshavn for hele Jylland og Aarhus' Forretningsliv bliver mere og mere almenjysk. Denne Bevægelse vil naturligvis fortsættes med stigende Fart. Det gælder om Byer som om den Mand i Evangeliet, der har meget, og derfor skal meget gives ham.

Det materielle Fremskridt i Aarhus er stort og beundringsværdigt, men skal Aarhus virkelig blive Jyllands *Midtby*, maa den ogsaa være førende i kulturel Henseende. Og nægtes kan det ikke, at der her endnu er meget tilbage at gøre. Naturligvis, Aarhus har haft haardt Brug for al sin Kraft til at skabe det materielle Grundlag, hvormed Kulturen maa underbygges. Og Kulturen er en Plante af langsom Vækst, den kræver Generationer. For Øjeblikket ser det ud,

63. Tanken om et jysk universitet går helt tilbage til 18. århundrede. Der findes en rig litteratur om emnet; se herom »Litteratur om Arhus og Forstæder«, 1959, s. 86 ff.

som de materielle Interesser ganske har Overtaget, men der er gode Spirer, der efterhaanden vil tage Vækst. De kloge i Byen ser, at her maa et stort Arbejde gøres, man tager fat derpaa, og fra mange Sider vises der stor Offerberedvillighed, baade med Hensyn til Arbejde og Penge.

Af kulturelle Institutioner nævner jeg først Musæet. Der findes i det alt muligt, Maleri og Skulptur og historisk-antikvarisk Samling, og der er adskillige udmærkede Ting derimellem. Der er Gipsafstøbninger repræsenterende Kunsten lige fra Antikken over Renaissanceen til Nutiden. Malerisamlingen omfatter væsenligst den lidt ældre danske Skole. Den historisk-antikvariske Del har en noget tilfældig Karakter. København drager og naturligvis med Rette, det meste og det bedste til sig. Vi maa væsentlig have vore Samlinger paa ét Sted, ikke blot for Studiernes Skyld, men ogsaa fordi der maa være ét Sted, hvor Folk kan gaa hen og se alt. Det gode ved Aarhus Musæum er det, at Besøget er stort og i Tiltagende, for Øjeblikket en 20.-25.000 Besøgende aarligt.

Biblioteket og det nye Teater har jeg alt omtalt. Det gamle Aarhus Teater ligger i Kannikegade. Det blev bygget af Klubben Polyhymnia, og er senere to Gange ombygget, i 1852 og i 1867. Det rummer 700 Tilskuere, og dets Scene er 18 Alen bred og ligesaa dyb. Dets Skæbne har været som de andre Provinsteatres, med vekslende Selskaber og københavnske Gæstespil. Dets Ejer er Sofus Birck, en Mand, der har ført en mangfoldig og broget Tilværelse som Handelsmand, Skuespiller, Tolder, Teaterejer, Teaterdirektør, Forfatter og Journalist. Af hans Bøger er de mest bekendte: »Familien Danmark«, »Hellighed«, »Farisæer og Tolder«. I 1892-93 var han Direktør paa Casino, uden dog at kunne redde dette af Guder og Mennesker forladte og af Kreditorer hjemsøgte Teater. Agter nu i det nye Aarhundrede selv at drive sit Teater, og det er at haabe, at det aandelige Liv i Aarhus maa høste Gavn af Konkurrencen <sup>64</sup>.

64. Om Polyhymnias teater og om Sophus Birck (ca. 1836-1900) og teatret se A.g.T. III, s. 382 ff.

Paa Musiklivets Omraade har Aarhus et godt og lødigt Navn: Domorganist Arthur Allin<sup>65</sup>. Han har lagt sig bravt i Selen for at fremme den musikalske Sans, han har afholdt Kirkekoncerter, arrangeret Symfonikoncerter, faaet dannet en »Kammermusikforening«, hvori Klassikerne dyrkes ivrigt af habile Amatører m. m. Forskellige Foreninger lader afholde Koncerter, og Tilløbet er stort.

I en By, der ligger saa smukt som Aarhus, maa der nødvendigvis være megen Sans for Naturens Skønhed, og det er der. Derfor er Aarhusianernes Hovedfornøjelse de lange Sommerdage at tage ud til deres Skove. Smaa Dampere løber frem og tilbage paa Bugten, og selv de søgne Dage er de ofte fyldte. Selv Smaafolk ofrer deres 15 Øre til Risskov og deres 30 Øre til Ørnereden. Inden Marselisborgs Køb<sup>66</sup> gik Turen mest Nord paa til Risskov. Oppe ved *Pavillon*en er der Onsdag Eftermiddag Koncert, der samles det fine Aarhus. Man sidder og hører paa Musikken, lidt stift, lidt fornemt. Bag efter er der Musik nede ved *Salon*en ved Kysten, der kommer det brede, store Aarhus, og der er der meget muntre. I de senere Aar gaar Hovedstrømmen Syd paa, og med god Grund, thi der er kønnere og friere i de store Skove derude.

Inde i Aarhus ligger »Vennelyst« mellem Guldbergsgade og Nørrebrogade, en Art Tivoli med Koncerter og Folkefester, med Illumination og den Brydning af stærke Mænd, der er de senere Aars Landeplage og bærer Vidne om en dekadent og forgrovet Smag<sup>67</sup>. Selve Anlægget paa det stærkt kuperede Terræn, med sine Søer og Aaløb er smukt, og smuk og ejendommeligt er ogsaa *Pavillon*en<sup>68</sup>.

Naturligvis har Aarhus sine Varietéer, ikke mindre end fire, en i Vennelyst, en paa Kystvejen<sup>69</sup>, en i Mindegade

65. 1847–1926, organist ved Domkirken 1888–1915, hvorefter han bosatte sig i København. Jfr. Biografisk Leksikon I, s. 257 f. 66. 1896.

67. Om Vennelyst se Emanuel Sejr: Vennelyst gennem hundrede Aar, 1932.

68. Opført 1897, jfr. G.A. II, s. 111.

69. Kystpavillon i nr. 21, jfr. Aarhus Stiftstidende 28. maj 1877 og 4. april 1909.



Den folkelige Forsamlingsbygning i Østergade blev indviet 3. juledag 1875. Dens opførelse var et udslag af de politiske spændinger i sidste halvdel af forrige århundrede, der nåede sådanne højder, at Arhus' konservative borgerskab simpelthen forhindrede, at Venstre kunne opnå husly til sine møder og sammenkomster. Initiativet udgik fra højskoleforstander Lars Bjørnbak i Viby, der personligt og med godt resultat rejste rundt og solgte aktier. At der var tale om en politisk manifestation, ses bl. a. deraf, at interessen rakte ud over Arhus' opland; der blev solgt aktier helt op i de nordlige dele af Randers amt. Bygningen er tegnet af Vilh. Carl Puck (1844-1926).

og en om Vinteren, i Forsamlingsbygningen <sup>70</sup>. Den ejendommeligste, omend langt fra den fineste, er den i Mindegade, populært kaldet »Øjet« <sup>71</sup>.

Alverden cykler i Aarhus som andre Steder, og Cyklen

70. I Østergade, der også anvendtes af omrejsende teaterselskaber. Jfr. f. eks. Maria Spiers: Teaterminder, 1923, s. 106.

71. Mindegade 1-3. Direktør var Jacob Kjær, også kaldet »Diamant-Kjær«, jfr. Aarhus Stiftstidende bl. a. 5. juli 1897 og 13. dec. 1908.

drager her som overalt Interessen bort fra den sundere, finere og fornøjeligere Sport. Aarhus er jo som skabt til en frodig Ro- og Sejlsport. Og Roklubben træner ogsaa bravt <sup>72</sup>. Derimod sejler man langt fra nok i Aarhus. Der er enkelte forstandige Velhavere, der holder deres Kuttere, men en almindelig Sejlbaad med et Storsejl og en Fok eller to Smaksejl, der tillige kan benyttes som Robaad, kan jo faas for omtrent det samme, ialt Fald brugt, som en Cykle. Og hvor meget fornøjeligere og sundere er det ikke at sejle? Havets Luft er uendelig bedre end de støvede Landevejes. Og hvor meget smukkere er det ikke? Alene det at lytte til Vandets Slag imod Baaden. Og hvor meget mere udviklende for Forstand og Øje er det ikke at vogte paa Vinden og passe sine Skøder og sin Roerpind end det at stampe løs paa et Par Pedaler? Der findes ikke noblere og mere gentlemanlike Sport end Sejlsporten, og den burde være vor nationale Sport. Pladsker vi ikke husvant til Søs?

72. Roklubben var stiftet 1886, jfr. Laurits Chr. Steen: Aarhus Roklub gennem 50 Aar, 1936.

## »Aarhus blev mig en herlig by«

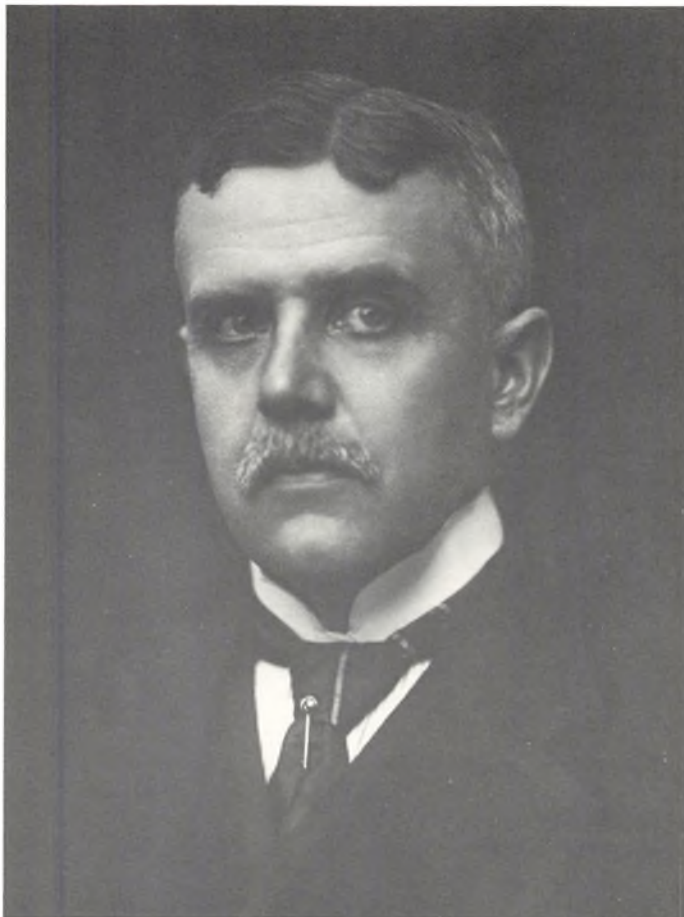
Forfatteren af nedenstående strejftog fra Aarhus Stiftstidende for 17. november 1937, John Knox, blev født i Helsingør 1867. Efter at være blevet juridisk kandidat 1890 var han i nogle år sagførerfuldmægtig, manuduktør og amtsfuldmægtig, det sidste i Ringkøbing amt. 1896 blev han auditør i det for hæren og flåden fælles auditørkorps, og pr. 1. marts 1897 stationeret i Århus som tjenstgørende ved 8. regiment, 3. dragonregiment og 3. artilleriafdeling samt juridisk rådgiver ved 2. generalkommando. 1911 overgik han som herredsfoged og skriver til Østerlisbjerg og en del af Sønderhald herred, og 1919 udnævntes han til dommer i Ning og Hasle m. fl. herreder med sæde i Århus. Han forlod Århus i 1930 og fungerede derefter endnu i 7 år som dommer i Frederiksberg birks 3. afdeling. Han døde 1943<sup>1</sup>.

Selv om dommer Knox havde bopæl i Århus i 34 år og således næsten kunne regne sig for indfødt, var det dog ikke minder og begivenheder fra denne lange periode, han i sin erindringsskitse valgte at beskæftige sig med. Han havde oplevet byens eksplosive udvikling i 20. århundredes første fjerdedel og følte stærkt den store forskel »fra den gang«, og det var derfor naturligt, at det var hans ungdoms Århus, han – over for enkelte personer lidt uelsk værdigt og med enkelte små erindringsforskydninger – ønskede at skildre.

### *Min Entré i Aarhus for 40 Aar siden.*

Den første Gang, jeg besøgte Aarhus var i 1885, da jeg i August Maaned som nybagt 17-aarig Rus sammen med en meget kær Kammerat for første Gang besøgte Jyllands Jord. Fra Fredericia, hvor vi en Regnvejsaften besøgte et besynderligt gammelt Teater, der, saa vidt jeg erindrer, var installeret paa et Loft, drog vi over Kolding med Slotruinen til »the Wild West« Esbjerg og derfra til Ringkøbing, hvor vi vandrede over Holmsland til Søndervig og »stirred i det klare Vand«, det mægtige Vesterhav, der laa lige saa

1. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris 1736–1936 etc. II, s. 379.



John Knox.

Aarhus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

stille og fredeligt som Svendborgsund, vi nylig havde forladt. Saa gik Rejsen over Holstebro og Struer til Viborg med den gamle Domkirke og Hald og derfra over Langaa til Jyllands Hovedstad Aarhus. Vi logerede os ind i et Hotel inde ved Hovedbanegaarden, marcherede op ad Ryesgade og Søndergade og blev mægtigt imponerede over





Der nydes en genstand uden for Salonen i Risskov, nu »Sjette Frederiks Kro«. Borgernes liv i skoven var stærkt klassedelt: Salonen her var for »den fine portion«, det brede borgerskab samledes ved Skovfogedhuset nærmest Grenåvej, og ved Ferdinandspladsen, hvor nu Arhus borgerlige Skydeselskab har til huse, de lavere stænder. »Den var simpel«, skriver Rasmus Nielsen i »Aarhus i Fyrterne«. Møblerne, det lille selskab sidder på og ved, anvendes vel visse steder endnu; de stammer fra Grubbemøllen i Svendborg, hvis ejer i 1880'erne havde opfundet dem.

»Den gamle By«.

Clemensbroen <sup>2</sup>, som den Gang var helt ny. Vi havde ikke hørt eller læst noget videre om dette Broanlæg og blev helt betagne over, at man saadan kunne lave Gade over Gade, det havde vi aldrig set før – Pokker til By den Aarhus!

Min Gudfader, gamle General Nickolin <sup>3</sup>, var den Gang kommanderende General i 2. Generalkommandodistrikt og boede, saa vidt jeg mindes, i Frederiksgade <sup>4</sup>; ham besøgte jeg og blev saare venligt modtaget. Han viste mig Aarhus'

2. Broen blev åbnet for trafik 22. maj 1884, jfr. G.Å. I, s. 107 ff.

3. A. S. N. (død 1910), om N. se Illustreret Tidende XLI, 1899, nr. 5.

4. General Nickolin boede 1886 i Fredensgade 38, jfr. Århus vejviser n. å.

Seværdigheder, først og fremmest Domkirken, omkring hvilken Herredsfuldmægtig Frederik Secher<sup>5</sup> sagdes at promenerere en navnlig legemligt meget betydelig Københavnerinde, »for at hun ikke skulde trykke Omgivelserne«, og han viste mig Havnen, der ikke imponerede, og Skolebakken, hvorfra vi med et sjovt lille Damptog fattede til »Salonen«. Derfra spadserede vi op gennem Riis Skov til »Pavillon«, hvor Regimentsmusikken forlystede »haute volé«<sup>6</sup> med Messingsuppe, og hvor selve den »kommanderende« hilstes med en Egard<sup>7</sup> og Ærbødighed, som næsten lammede den unge Student. Ud paa Aftenen sagde jeg Farvel til Aarhus og opnaaede Forbindelse med Kammeraten i Skanderborg, hvorfra vi hjemsøgte den dejlige Silkeborg-Egn med Himmelbjerget og de sjove smaa Hjulbaade og den lige saa dejlige Vejle-Egn med Grejsdalen og Munkebjerg.

Næste Gang kom jeg til Aarhus 6 Aar senere, da det blev betroet mig som ung cand. juris fra København at hjemhente en smuk ung Søster fra Silkeborg Kuranstalt til Svendborg. Ved den Lejlighed gjorde jeg for første Gang Bekendtskab med Aarhus-Damperen, som senere i Livet i stadig forbedret Skikkelse skulde bære mig de Hundreder Gange over Kattegats vilde Vover i Nattens Mulm og Mørke. Den Gang var Damperen<sup>8</sup> beskeden af Omfang, men saare tiltalende under Kaptajn Bredes<sup>9</sup> Kommando, og jeg mindes tydeligt det herlige Aftensbord, som der ringedes til ved 7–8 Tiden ud for min kære Fødeby Helsingør og det stolte gamle Kronborg; det Aftensbord gjorde et langt varigere Indtryk paa mig ved sin Opulence end Frokosterne paa Storebæltsskibene, som jeg ved særlig højtidelige Lej-

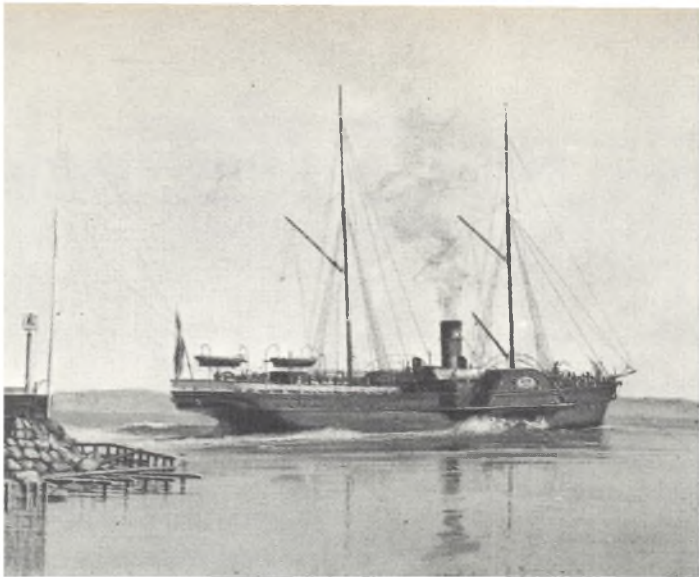
5. 1861–1902 fuldmægtig ved Ning Herred fra 1886, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris IV, s. 81.

6. La haute volée=den fine verden.

7. Opmærksomhed.

8. Formentlig en af D.F.D.S.'s dampere »Aarhus« el. »Kjøbenhavn«, der i disse år befarede ruten.

9. Ingen dampskibskaptajn af dette navn findes indregistreret i »Danmarks Handels-Flaade« 1891 og 1893. Muligt en fejlhuskning for O. Broch, der førte »Kjøbenhavn«.



D. F. D. S.' »Kjøbenhavn« sejler fra Aarhus havn.  
Efter maleri af Chr. Blache.  
»Den gamle By«.

ligheder havde frekventeret som Afløsning for den ellers medbragte Akademi- eller Svendborg-Madpakke<sup>10</sup>.

Af Aarhus saa jeg kun Mindebroen og Fredensgade, og ved mit tredje Aarhus-Besøg i 1895 paa Bryllupsrejse fra Ringkøbing til Sverige over Frederikshavn med de obligate Rødspætter, saa jeg kun den snavsede gamle Banegaard, hvor der herskede et ganske forbløffende Liv i Anledning af, at der var »Olufsmarked«<sup>11</sup> i Aarhus, det eneste jeg har observeret af denne gamle Folkeforlystelse, der meget snart og inden mit næste Aarhus-Besøg, der kom til at strække sig over 34 Aar, var gaaet i sin Grav. Aarhus var mig derfor, da jeg den sidste dag i Februar 1897 holdt mit Indtog for at slaa mig ned i Staden, som man vil forstaa, saa godt som ukendt Land.

Jeg var i December 1896, i mit 29. Aar, blevet udnævnt

10. J. K. blev student fra Sorø Akademi 1885; faderen var fra 1876 byskriver i Svendborg m. v., jfr. H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660–1869, 1935, s. 187 f.

11. Se bl. a. »St. Olufs Marked« s. 67 i Rasmus Nielsen: Fra det gamle Aarhus, 1902.

af gamle Kong Christian til Auditør i det for Hæren og Flaaden fælles Auditørkorps; man havde stillet mig Valget mellem Aarhus og Helsingør som Tjenestested, og til min Kammerat Cosmus Meyers<sup>12</sup>, den samtidig med mig udnævnte Auditørs store Henrykkelse havde jeg valgt Aarhus. Vel var Helsingør som min Fødeby og København nær mere tillokkende end Aarhus, men i Aarhus vinkede man fra Byfogedkontoret med Forespørgsel, om jeg ønskede at overtage min Forgænger Giørtz<sup>13</sup> Ekstraarbejde som Tinglysningsregistrator, og det havde gjort Udslaget. Auditørgagen i yngste Lønningsklasse var kun 2000 kr. aarlig, jeg var gift og havde et Barn, saa Budgettet kunde udmærket taale den Indtægtsforøgelse paa 600 Kr. med Udsigt til lidt ekstra, som Byfogedfuldmægtig Bering<sup>14</sup> stillede i Udsigt. Jeg valgte derfor Aarhus, og jeg fortrød det aldrig; Aarhus blev mig en herlig By.

Naar det blev mig og ikke Cosmus Meyer, der kom til at vælge, skyldtes det udelukkende det stumme »K«, hvormed mit Navn begynder, og som i Alfabetet kommer foran »M«. Det bevirkede, at jeg sattes i Numer foran Meyer og derved et Aar før han rykkede op i mellemste Lønningsklasse, 2400 Kr; saa lidt Glæde har jeg da haft af mit ominøse »K«, som ellers kun har givet Anledning til Anekdoter og Ordspil og voldt mig Kvaler med at faa mit Navn korrekt udtalt, hvad jeg aldrig har kunnet bekvemme mig til at være lige glad med.

Den 28. Februar 1897 sent paa Eftermiddagen ankom jeg altsaa i Rakkervejr til Aarhus, hvor jeg den næste Dag skulde melde mig til Tjeneste ved min Afdeling, 8. Regiment, 3. Dragonregiment og 3. Artilleriafdeling samt 2. Generalkommando, hvor man til min Glæde krævede min Tje-

12. 1866–1941, blev 1919 dommer i Højesteret, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris III, s. 152 f.

13. H. C. N. G. (1858–1941), blev 1910 generalauditør for hæren og søværnet, jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere under Løven af 26. Maj 1868, 1941, s. 117 f.

14. Michael Henrik B. (1858–1905), jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris I, s. 125.

neste som raadgivende, og hvor jeg blev sat i Forplejning. Her hændte saa samme Dag, da Lønning for Marts skulde anvises mig, den morsomme, men til Trivialitet udødelige, endnu ved min Afskedigelse pr. 1. Oktober i Aar forvandet Skikkelse genopfriskede Begivenhed med mit ulyksalige K. Paa Generalkommandokontoret udtalte Skrивeren, Stabssergent Kejser<sup>15</sup>, meget naturligt mit Navn med K'et, og da Souschefen, senere General Balle<sup>16</sup>, korrigerede Kejser og forklarede ham, at mit Navn var engelsk og K'et foran en Konsonant derfor stumt, acqviescerede Kejser selvfølgelig ved Forklaringen og Tilrettevisningen og trak sig tilbage til Skrивerstuen; men et Øjeblik senere bankede han paa Døren til Balles Kontor »og tillod sig«, da han var kommet ind, »at forespørge for Ritmesteren, om Premierløjtnant Knudsen<sup>17</sup> fremtidig skulde udtales Nudsen«. Kejser var en lun Spilopmager, og Balle der hylede af Grin, serverede Historien Byen over, navnlig paa Hotel Royal, hvor jeg omgaaende blev præsenteret for den, og senere har den ustandselig og i mange Forvanskninger forfulgt mig Livet igennem helt til mine 70 Aar.

Jeg tog ind paa Royal, den Gang en gammel Provinskro, hvor Omnibussen satte En af inde i Porten mod Store Torv, men et mønsterværdigt drevet, saare hyggeligt og i alle Maader vel forsynet Hotel. »Gamle Larsen«<sup>18</sup>, som han altid hed, levede endnu og færdedes paa sin gamle, berømte Slagplads, hvor han med Hæder og Ære havde holdt Tømmerne i mange Aar. Men han var ikke Hotellets Vært længer; Ledelsen var overdraget til en mildest talt mindre begavet Nevø, som blandt andet konsekvent vægrede sig ved at vige Pladsen, naar han paa Trapperne mødte Hotellets Gæster; han var vel nok Mand for at holde »Løberen«,

15. Århus vejviser 1898 anfører s. 34 og 278 oversergent S. Kaiser, skriver ved 2. generalkommando.

16. C. G. B. (1854-1913), dav. ritmester, 1909 generalinspektør for rytteriet, jfr. Kraks Blå Bog 1913, s. 35 f.

17. Blandt samtlige Århusofficerer findes i 1897 ingen af navnet Knudsen; en sekondløjtnant anføres som A. F. L. Knuthsen.

18. Niels Larsen, jfr. G.A. I, s. 6 ff.

saa Gæsterne maatte vige. Værten saa man ikke overdrevent meget til; der var en elegant Overtjener, som snart efter købte Hotel i Nykøbing F. og blev afløst af den uforlignelige, altid parate, altid tjenestvillige og høflige Sørensen, der hidtil havde været 2. Tjener<sup>19</sup>.

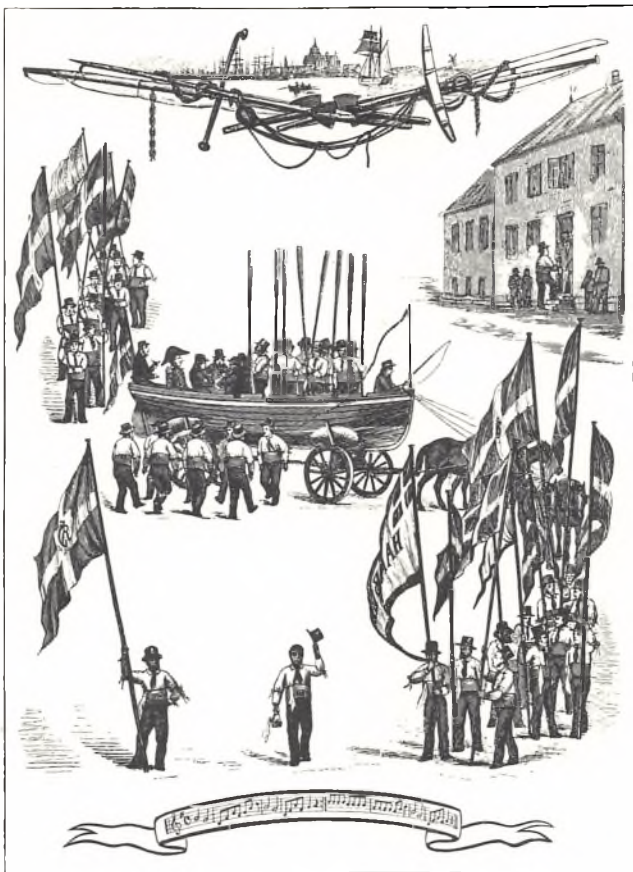
Forholdene var beskedne den Gang, Larsen forlangte 5 Kr. pr. Dag for et ypperligt Værelse med Sovealkove paa 1. Sal og fuld Forplejning. »Saa kan De spise, hvad De vil, og naar De vil, efter Kortet og drikke al den Kaffe og The, De lyster – Spiritus er ekstra«, sagde han, og da jeg ud paa Eftermiddagen meddelte ham, at en Kaptajn havde fortalt mig, at han havde boet paa Royal for 4 Kr. om Dagen, satte Larsen straks Prisen ned; for disse smaa fire Kroner pr. Dag havde jeg det derefter som Blommen i et Æg paa det dejlige Royal, hvor man kun spiste alt for rigeligt, navnlig ved den berømte Frokost til 1 Kr. 50 Øre med Snaps ad libitum. Jeg boede der i næsten 2 Maaneder, og naar jeg rejste bort i nogle Dage, f. Eks. i Paasken, blev mit Værelse laaset af, og ikke en Øre beregnedes, ej heller for Værelset.

Om Morgen den 1. Marts, da jeg i den fine nye Uniform, der ubetinget var langt klædeligere end Auditøruniformen nu om Dage, med Kaarde og trekantet Hat – jeg skulde melde mig til Tjeneste – kom ud paa Store Torv, mødte der mig et højst besynderligt Optog, nemlig Skipper Lig-Lauget, der fejrede Fastelavns Mandag med stort Optog, en Baad blev sat paa en Vogn, der blev trukket af 4 pyntede Heste, og i Baaden sad den fine med trekantet Hat – skaal Kollega! – forsynede permanent hilsende Admiral

19. Værten: J. Christensen; overtjeneren: formentlig J. Nielsen; Sørensen: Aarhus vejviser 1898 anfører kun en blandt Royals stab af dette navn, nemlig hotelkarl S. Sørensen.

---

Sluppen er den sidste rest af de fastelavnsoptog, som håndværkerlaug og korporationer arrangerede i gamle dage. Lige populær har den ikke altid været; da søfolkene i 1843 ansøgte om tilladelse til at køre, udtalte de eligerede borgere, at dens formål jo ikke, som angivet, var »at præsentere det danske flag«, men derimod »at drive et efter forsamlingens mening for mange indvånere byrdefuldt og i det hele upassende betleri«.



„SLUPPEN“. Efter Tegn. i „Ude og Hjemme“ 27/8 1881 af Prof. Chr. Blache.

Tempo di Marcia. Modult af Musikv. P. Pedersen.

Trompe di Basses.

Trompe di Tøkk.

Fuser for Trompet eller Shurracer.

Gayante „Slup-Melodier“. Harmoniseringen skal klinge komisk og imitere 2 smaa Klavinetter og en Kornet, som ikke rigtig kan sinde hvarandre.

og et lille Orkester, der ufortrødent kilede paa den samme, sindsforstyrrende Melodi, medens de pyntede Orlogsgaster dansede Reel paa Fortovet og tiggede Penge i mægtige Sparebøsser. Da jeg senere ud paa Eftermiddagen igen mødte Optoget ude ved Vennelyst, var Virkningerne af det obligate lange Frokostbesøg paa »Ceres« med Øl efter Behag meget synlige. Denne besynderlige Fastelavnsskik holdt sig i mange Aar, men den er mig bekendt dog nu afskaffet <sup>20</sup>.

For at melde mig maatte jeg rundt paa Byens Kaserne, Jantzen <sup>21</sup> – 8. Regiments herlige Chef – var selvfølgelig ikke kommet paa Kontoret endnu; ham søgte jeg senere paa Dagen paa hans Bopæl i Søndergade. Viale <sup>22</sup> ved Rytteriet og den storartede Alfred Lund <sup>23</sup>, Artilleristen, traf jeg paa deres Kontorer, og de modtog mig med den største Venlighed. Saa begav jeg mig til 2. Generalkommando i Guldbergsgade, hvor jeg gjorde Balles, den meget smukke Leschleys <sup>24</sup> – Stabschefens – og de to Adjutanter Liisbergs og Martins <sup>25</sup> Bekendtskab. Gamle smukke prægtige General Zahlmann <sup>26</sup>, der p. t. fungerede som komman-

20. »Sluppen« kørte ikke fra 1914–30; men det lykkedes sidstnævnte år at få den i gang igen, nu med en formelig »Sluplov« som grundlag for dens kørsel. Loven foreskriver bl. a., at deltagerne skal »holde sig ædru, så længe toget varer«. Jfr. A.g.T. III, s. 321 ff.
21. Oberst A. W. J. Samtlige militære findes anført i Hof- og Statskalenderen 1897, sp. 304, 310–11, 318–19, 336–38.
22. Oberstløjtnant C. M. C. V.
23. Oberstløjtnant A. F. V. L. (1851–1933), jfr. Kraks Blå Bog 1926, s. 584.
24. Dav. oberst, sen. general Mauritz L. (1841–1930), Kraks Blå Bog 1930, s. 618.
25. Premierløjtnanterne L. B. L. og V. V. Martens.
26. C. C. Z. (1830–1920), jfr. Kraks Blå Bog 1920, s. 792.

---

I tiden efter 1864 og hærordningen af 1867 udviklede Aarhus sig til at blive provinsens største garnisonsby, et forhold, som naturligvis stillede de største krav til de militære etablissementer. Den indkvarteringsform, man hidtil havde anvendt, lod sig ikke længere praktisere, og der blev bygget ikke mindre end tre kaserne. Høegh-Guldbergs Gades kaserne, der her ses, blev opført 1875–79 af arkitekt C. Lange.

Erhvervsarkivet.



Infanterikasernen

AARHUS



derende General indtil Schrolls<sup>27</sup> – den ældres ikke »Hurtigkarls«<sup>28</sup> – Ankomst lidt senere paa Aaret, hilste jeg paa i hans Bopæl paa Kystvejen, og efter disse Anstrengelser var jeg absolut tidig til Royal-Frokosten. Om Eftermiddagen fik jeg saa hilst paa Oberst Jantzen og fik nærmere forhandlet med de forskellige Adjutanter, særlig Grøn Jørgensen<sup>29</sup> ved 8. Regiment, som er blevet mig en Ven for Livet – en af dem, der staar mit Hjerter nærmest.

Fraset Audiensen hos Kongen paa Amalienborg, hvor den fine gamle Majestæt venlig, men kortfattet bød Meyer og mig Velkommen i Hæren, havde jeg siden Soldatertjenesten i 1891 aldrig baaret Uniform, saa det var en Lettelse før Middagen at ombytte »Pynten« med det mere bekvemme, civile Kluns, og om Aftenen erfarede jeg, at Royals Skænkestue var et yndet Mødested. Der sad adskillige Officerer, først og fremmest den utrolig morsomme Jantzen, som præsenterede mig for Oberstløjtnant Wedseltoft, »Vennen Thomas«<sup>30</sup> og Fjeldgaard<sup>31</sup>, hvis morsomme Sider var vanskeligere at faa Øje paa; ogsaa »gamle Bang«<sup>32</sup>, Oliemølleren, var der og Stabslæge Byberg<sup>33</sup>, Korpslæge Høegh-Guldberg<sup>34</sup> og en Mængde yngre Officerer, Balle med sin berømte, dresserede Hund – en Puddel –, som efter Ordre hentede »Ritmesterens Stok« ned af Stativet, og den digre, meget dygtige Liisberg og flere af Byens prominente, yngre Handelsmænd, f. Eks. Wærum<sup>35</sup>. Musik var der selvfølgelig ikke tale om i de Tider, man hyggede sig ved

27. Generalløjtnant J. Z. S.

28. Generalmajor Carl A. S. (1846–1946), jfr. Kraks Blå Bog 1919, s. 645.

29. Hof- og Statskalenderen 1897 anfører som adjudant ved 8. regiment premierløjtnant Johannes Jørgensen.

30. Vel et kælenavn til foranstående T. A. J. W., chef for 28. bataillon.

31. Oberstløjtnant H. R. F., chef for 20. bataillon.

32. Christian B. (død 1921), jfr. Aarhus Posten 26. feb. 1921.

33. H. G. B., læge ved 2. generalkommando.

34. Ove H-G (født 1853), læge ved 8. regiment, jfr. Den danske Lægestand 1907–15, 1915, s. 280 f.

35. S. Chr. W. (1842–1910), jfr. Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen: Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961, s. 38 f.



Nørregade 1908. På ejendommen i forgrunden til venstre skimtes tallet 36 lige under den første markise; det var her, byfogedkontoret havde domicil, første gang Knox besøgte det.

»Den gamle By«.

en Kop Kaffe eller en glohed Toddy, Whisky og Soda var den Gang lidet kendt og havde i alt Fald ikke Monopol, og saa fik alle saavel militære som civile Begivenheder i Byen sig en Omgang, og specielt Jantzens Kommentarer, der blev fremført med den for ham egne Stemmeføring og tilhørende Hovedvridninger, var uimodstaaeligt morsomme. Det var en begivenhedsrig Dag, min første i Aarhus, men jeg fik et fortræffeligt og fuldkomment rigtigt Indtryk af mine militære Omgivelser og mine fire Foresatte.

Næste Dag var jeg paa Byfogedkontoret, som var etableret i nogle slemme Humre paa Nørregade <sup>36</sup>, men kort efter blev flyttet til Mejlgade i Læge Grauers Ejendom <sup>37</sup>. Jeg hilste her paa den udmærket dygtige, kun af Udseende bidske Byfoged Jespersen <sup>38</sup>, den gemytlige Fuldmægtig Be-

36. Nr. 36, omtrent ud for Paradisgade, jfr. Århus vejviser 1886.

37. Nr. 2, nu indlemmet i Katedralskolen; Århus vejviser anfører 1898 korpsslæge C. Juul som ejer.

38. Christian Magdalus J. (1852–1914), byfoged i Århus 1895–1908, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris II, s. 300.

ring, der sad i en stor Forretning og tjente mange Penge, den generte og underlig forsagte I. C. Petersen<sup>39</sup>, der var et meget skarpt Hoved og en fremragende, men ubarmhjertig kold Forhørsdommer, som gennem Viborg Overret naaede ind i Højesteret, hvor han nød stor Anseelse, Himmelhunden Stein<sup>40</sup>, der nu er vel meriteret Højesteretssagfører og drev permanent Abespil med yngste Fuldmægtig Langsted<sup>41</sup>, der var ikke saa lidt af en Klovn. Jeg hilste ogsaa paa den martialske og dygtige Politiassistent Hauerbach<sup>42</sup>, et meget hurtigt og kvikt Hoved og en Mand, der absolut ikke gik af Vejen for selv en vidtdreven Spøg og var en Mester i Narrestreger, hvor særlig Langsted maatte holde for, og paa en typisk gammel Skriver »Søren Byskriver«, der skrev lynende hurtigt, men ulæseligt for alle andre end ham selv, samt paa Kontorets Damer.

Det var et haardt Job at være Byfoged og Skriver samt Politimester i Aarhus; men Jespersen kunde ordne Paragraferne, og det var en Fornøjelse at arbejde under ham. Havde man skrevet Koncepter til Domme, hvad jeg næsten straks begyndte paa, var han forbavsende hurtig inde i Sagens Kerne og satte Fingeren paa de afgørende Punkter – udmærket Jurist, som han var. Mit Hovedarbejde paa Byfogedkontoret var Registrering af tinglæste Dokumenter; det Arbejde paabegyndte jeg straks samme Dag og kom under Berings kyndige Vejledning hurtigt ind i det. Arbejdet paa Byfogedkontoret, som i hele min næsten 15-

39. 1860–1923, byfogedfuldmægtig i Arhus 1885–1901, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris III, s. 332.
40. Formentlig Johannes Theobald S. (1870–1944), der dog hverken i Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere, s. 368, eller Volmer Lind: Kongeriget Danmarks praktiserende Sagførere, 1929, s. 268 ses at have været ansat i Arhus.
41. Martin Marius L. (1870–1927), 1897–1901 byfogedfuldmægtig i Arhus, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris III, s. 18.
42. André Grove H. (1866–1944), 1893–1919 politiassistent i Arhus, jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere s. 148 og Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris II, s. 138.



Den efter Knox' mening krigerisk udseende André Hauerbach. Fra et gruppebillede formentlig taget i anledning af politiets 25 års jubilæum 1. maj 1894. Aarhus Politiforening.

aarige Auditørtid i Aarhus optog mig 2 à 3 Timer daglig, var et fortræffeligt Supplement til den lidt ensidige Auditørgerning, næsten udelukkende Forhørsdommer- og Konsulentvirksomhed, og blev mig efterhaanden meget kært.

Bering havde fremskaffet forskellige Tilbud om Lejlighe-der, og vi var straks rundt paa Besigtigelse i Ryesgade, paa Østbanetorvet og i Høegh Guldbergsgade, hvor jeg sluttelig enedes med Muremester Krantz om en 5 Værelses Lejlig-

hed i den østligste af hans 3 Ejendomme<sup>43</sup> for en Leje af 600 Kr. om Aaret. Endelig var jeg inde i min Forgænger Giørtz's Lejlighed i Fredensgade hos gamle Prokurator Winge<sup>44</sup>, hvor Embedets Bogsamling laa, og fik de tre Jurisdiktioners Justitsprotokoller og løbende Arkiv bragt med Ordonans ned paa Hotellet til gavnligt Aftenstudium. Jeg fik mig nogle hastige Ture i Vennelyst, i Riis Skov med de pragtfulde Bakker og i Marselisborg Skovene – særlig Friheden – som den Gang tilhørte Godsejer Ingerslev<sup>45</sup>. Jeg fik Lejlighed til at hilse paa Borgmester Westergaard<sup>46</sup> og de to Herredsfogeder Thorup<sup>47</sup> i Hasle m. fl. Herreder og gamle Gregersen<sup>48</sup> i Ning Herred samt paa deres forskellige Fuldmægtige, fremfor alle den herlige Jepsen<sup>49</sup> ved Ning Herred og Secher<sup>50</sup> (»Skøv«) samt paa flere af Sagførerne, navnlig Høegh Guldberg<sup>51</sup> og Sven<sup>52</sup>.

Det varede et Par Dage, inden der kom Forhør; jeg

43. Murermester C. P. Krantz står i Århus vejviser 1898 kun anført som ejer af 2 ejendomme i Høegh-Guldbergs Gade, nemlig nr.'ne 55 og 57; af disse boede Knox i nr. 55.
44. Jørgen W. (1828–97), jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer, s. 349 f.
45. Ikke rigtigt: H. P. Ingerslev (1831–96) afhændede kort før sin død godset til Århus kommune, jfr. Trap: Danmark, 3. udg. V, 1904, s. 144.
46. F. B. C. S. W. (1837–1917), borgmester i Århus 1886–1905, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris IV, s. 311 f.
47. Christian Julius T. (1835–1903), fra 1895 herredsfoged i Hasle m. fl. herreder, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris IV, s. 227.
48. Christian Nygaard G. (1827–1905), 1886–98 herredsfoged i Ning herred, jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer, s. 117.
49. Niels J. (1875–1952), fra 1932 adm. direktør for Spare- og Lånekassen i Århus, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris II, s. 296.
50. Frederik Gerhard S. (1861–1902), fra 1886 fuldmægtig ved Ning herred, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris IV, s. 81.
51. J. E. C. H.-G. (1842–1907), jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere, s. 175.
52. Rudolph Schwenn (1846–1902), sagfører i Århus 1874, jfr. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere, s. 354 f.

havde aldrig holdt Forhør, end ikke nogensinde overværet et Forhør, saa jeg sagde til mig selv, da jeg saa mig i Spejlet efter at være trukket i Uniformen: »Frisk Mod, Antonius.« Det var med lidt Betænkelighed, jeg gik til det første Forhør, men Tekniken klarede sig i Grunden af sig selv, og Sagen, – Kasernetyveri – voldte ingen Viderværdigheder, ej heller Afmeldingen hos Jantzen.

Min Entré i Jyllands skønne Hovedstad var lykkelig og vel overstaaet.

## En fremmed morer sig

I sommeren 1894 fik Århus besøg fra hovedstaden af en skrivende fremmed. Han fandt behag i byen, og da han kom hjem, nedfældede han sine indtryk. Det blev til tre gode artikler – så gode, at Aarhus Stiftstidende fandt dem egnede også for lokale læsere (7., 8. og 9. oktober):

Aarhus er en behagelig By at gjæste, ogsaa af den Grund at man kan vælge sig en Rute, hvor Befordringsmidlerne veksle, og hvor man benytter dem netop saalænge, at man har nydt dem tilstrækkeligt, Jernbanen fra Kjøbenhavn til Kallundborg og videre pr. Damper til Aars.

Nutildags oplever man vel ikke slige Eventyr som Peder Paars paa salig Holbergs Tid, men man rejser til Gjengjæld en Del bekvemmere.

Jeg havde behageligt Selskab, og medens min Rejsefælle fortalte om en deilig Reise til Baden-Baden, hvor han havde tilbragt 4 Uger i Overfrakke og Regnveir, i hvilken Anledning han var høilig forbitret paa det fine Sommerveir herhjemme, fløi Iltoget afsted den kjendte Vei, lod os et Øieblik skimte Lethraborgs statelige Hovedbygning i den bugtede Dal, forfriskede os ved Holbæk ved at vise os Isefjordens blaa Vande, og kilede saa uden videre Betænkning til Kallundborg, hvor »Dronningen«<sup>1</sup> ventede os.

Smukt og komfortabelt udstyret, med skyggende Solseil udspændt over Dækket byder det i det milde Sommerveir et meget tiltrækkende Opholdsted. Søen kruser let i den svage Brise, og Solen spiller i blaalige Blink henover, mens Kjølvandet trækker sig hvidt og skummende længer og længer bagud. Røgen, der vælter blød og rund frem af Skorstenen, søger stadig at holde sammen paa sine urolige Elementer; den boltrer sig i større og større Buer, saa opgiver

1. Tilhørte D. F. D. S., indregistreret i Århus, jfr. Danmarks Handels-Flaade 1893, s. 6–7.



den Ævret og folder modstræbende sit sorte Tæppe ud, der snart af Vinden er spredt og opløst til Intet, en stedsevarende og forgjæves Kamp.

Maagerne er ligesaa energiske, men har mere Held med sig; de har som Sørøverne i gamle Dage deres Smuthuller inde paa Kysten, og naar Damperen er kommen udefter, stille de bag Agterstavnen, hvide og i fineste Puds og følge med lidt tilsøs. De tilbringe Tiden med at udstøde deres hæse Skrig »herevi-herevi« og for Resten samle de Smuler, der falde fra den Riges Bord; med Vingerne paa Høikant styrte de sig i knappe Kast over det, der kastes ud til dem, og sætte sig paa en Bølge for at fortære deres Knækkebrød; det er den uroligste Frokost, man kan tænke sig, og det er intet Under, at de er permanent forkølede. Men et smukt Billede er det Alt, med Liv og Farver, hvor man vender sig.

Og imens glider man forbi Kysthospitalet<sup>2</sup>, der ligger gjemt i en lille Dal, hvor saa mange smaa Patienter vinde Helbred i de samme Bølger, Asnæs Skove svinde og Refsnæs kjække Brink med Fyrtaarnet bliver mindre.

Rundt om stige andre Kyster frem. Fyenshoved anes langt borte, Samsø følger os smilende og frodig, og fremme fortoner Helgenæs sig svagt i Horizonten; her er Danmarks Midtpunkt, hvor Landsdelene række hinanden Haanden over det friske Hav, og her stryger som et Bud fra vort Bestemmelsessted Aarhusdamperen os forbi, et Billede af os selv og vor egen Il, solbeskinnet, festlig, med Skum om Boven, et friskt, smukt Syn, der forsvinder under Hilsen og Viften og efterlader et behageligt Indtryk.

Endnu kun nogle Slag af Maskinen i den dybe, rolige Sø, saa flokkes man forude ved Styrehuset; det er Spiret af Aarhus Domkirke, som Slægter i Aarhundreder i disse Vande have spejdet efter.

Beskrive Indseilingen til Aarhus tør jeg ikke, dertil er den for vel kjend, og der er Intet saa kjedeligt paa Jorden som at høre almindeligt erkjendte Sandheder udtværede,

2. På Refsnæs, opført 1874-75 for kirtelsvage børn og børn med blodmangel, jfr. Salmonsens XIX, s. 1016.

men smuk er den, og den store By tager sig ypperlig ud, favnet, som den ligger i Bunden af Bugten, af stort og afvejlende Terræn; langsomt glide vi forbi de stensatte Moler og i Havnen modtager man gennem de rummelige Bassiner, de store fremmede Dampere og Seilskibe et fyldigt Indtryk af en livlig og driftig Søstad; det brogede Liv med Losning og Ladning, Kaien med sin livlige Strøm af ventende Mennesker præger sig i Ens Erindring som et kraftigt og venligt Billede.

Byen har en betydelig Udstrækning, og der bygges meget, selvfølgelig i Udkanterne; de nyligt anlagte Boulevarder delvis med asfalterede Fortove gjør et helt storstadsmæssigt Indtryk.

Paa Toppen af Bakkerne tæt NV. for Byen kneise de nye Kaserer for Fodfolk og Artilleri<sup>3</sup> samt Kommunens Sygehus<sup>4</sup>; det gamle Vennelyst<sup>5</sup>, hvor der nu afholdes daglig Strygemusik af et Orkester i smukke og venlige Omgivelser og under godt Besøg, er blevet udvidet; det minder nu om Ørsteds Anlæg<sup>6</sup> med sine friske Plæner og blomstrende Buske; kun Besøget i denne nyere Del er tarveligt, men man venter maaske paa, at den skal voxe til, nu brænder Solen uindskrænket paa det temmelig udstrakte Terræn; et Sidestykke til dette Anlæg findes paa Knuudriisbakkerne paa den anden Side Boulevarderne, hvor det kuperede Terræn er smagfuldt udnyttet og øiensynligt under kyndig botanisk Røgt<sup>7</sup>.

3. I henholdsvis Høegh-Guldbergs Gade (opført 1875-79) og Langelandsgade (taget i brug 1889), jfr. A.g.T. III, s. 50.
4. Kommunehospitalets første bygninger på den nuværende plads blev taget i brug 1893, jfr. A.g.T. II, s. 427 f, og G.Å. II, s. 113 f.
5. Jfr. Emanuel Sejr: Vennelyst gennem 100 Aar, 1932.
6. I København, nu kaldet Ørstedsparken.
7. Den fremmede har næppe været helt henne ved »anlægget« – i så fald ville han have opdaget, at det var Nordre Kirkegård, der blev indviet i 1876. Jfr. G.Å. II, s. 112 f.

---

Fra en dyrskue- og væddeløbsdag på Galgebakken foran artillerikaseren i 1890'erne. På byens nordlige arealer ligger endnu kun landbrugsejendomme; i baggrunden anes Viborg landevej.

»Den gamle By«.



Blandt de offentlige Bygninger er Domkirken prædominerende, stor og anselig behersker den alt rundt om sig, den er Danmarks længste Kirke; efter den sidste Restauration fremtræder den navnlig indvendig i en ædel og imponerende Skikkelse; mig forekommer den gennem Hovedindtrykket fuldt ud at kunde maale sig med Roskilde Domkirke, hvilken dog de mange historiske Minder give en Tiltrækning, denne savner. Raadhuset og Latinskolen, ligeledes beliggende paa Kirkepladsen, rage ikke op over det almindelige, og Museet, en Samling af ret betydelige Bygninger naaede jeg desværre ikke at se; det skal indeholde seværdige Ting fra gammel som fra ny Tid, væsentlig Oldsager. Og lad mig ikke glemme Clemensbroen, der elegant og af Jern over moderne Træbrolægning leder Færdselen fra Søndergades smukke Hjørnebygninger ned mod Torvet, hvor Forretningslivet og Strøget ligesom koncentrerer, og hvor begge Parter kunne glæde sig ved deres elegante Butiker.

Af andre Bygninger, der svare til Byens Størrelse, maa jeg i vore hygiejniske og nivellerende Tider nævne Badeanstalten<sup>8</sup>. Den er komfortabelt og hensigtsmæssigt indrettet, og her hersker den jævne og frie Tone, som karakteriserer saadanne Etablissementer. Det er de samme Interesser, der samler Folk her; om Vandet er faldet et Par Grader spiller en overordentlig Rolle og drøftes indgaaende, den fælles Fare og fælles Nydelse gjør En meddelsom og menneskevenlig samt løser Etikettebaandene. Uden Betydning er vel heller ikke den Omstændighed, at Parterne optræde nøgne, høist med et Draperi af et vaadt Haandklæde, der

8. Sct. Olufs Badeanstalt på Kystvejen, åbnet 1872 og i en år-række drevet af et aktieselskab, der dog solgte den 1886. Helt til 1945 fungerede den under skiftende ejere, men overtoges derefter af firmaet Kawo. Jfr. G.Å. I, s. 85. Nedbrændt i oktober 1962.

---

Gadeliv på Sct. Clemens Bro o. s. verdenskrig. I baggrunden, på grund af det forskudte perspektiv tilsyneladende *foran* Domkirken, ses Nationalbankens filial: Bankkontoret.

Erhvervsarkivet.







ingenlunde er flatterende og ganske utilstrækkeligt til at indgyde Respekt. Føier man hertil et Par elendige Sandaler, der væsentlig hindrer al gentlemanlike Optræden, saa har man paa dette Sted skabt en Lighed i Existensbetingelser, som maa kunne glæde en Socialdemokrat.

Her viser Elementernes Magt sig slaaende; Rang, Penge, aandelig Overlegenhed, Alt føler sig trykket og maa bøie sig for noget saa simpelt som et koldt Styrtebad; den Eneste, som kan hævde sin Personlighed, er Bademesteren, som har Klæder paa, og Erfaringen viser ogsaa, at alle Bademestre ere Tyranner.

Aarhus er stolt af sig selv, og man kan godt forstaa det; her er mange Forhold, der maa tiltale den Besøgende, og som ellers ikke findes i vore Provinsbyer. Havnen med sine smukke Møler udøve en instinktmæssig Tiltrækning, Befordringsvæsenet er vel udviklet med sine nette Drosker og Landauere, der i anseeligt Antal færdes frem og tilbage paa Kystveien, men fremfor Alt er der den deilige Natur, Havet omringet af smukke Skove, hvor man vender sig.

Vil man tage en Aarhusianer ved Hjertet, behøver man ikke at tage hans Børn ved Haanden, man svarer blot paa hans Spørgsmaal: »Naa, hvad synes De saa om Aarhus«, noget lignende som »Storartet, pragtfuld – minder om Neapel – Bugten – Byen – Havets Farve«. Et skjult Smil leirer sig paa Vedkommendes Ansigt; man benytter sin Fordel: »Partielle Dele som Klemens Bro har en Storstads Præg, den mægtige Domkirke i Baggrunden – Færds...«. Han leer nu ganske utilsløret. »Byen minder om en engelsk Handelsby af Rang – det friske, pulserende Liv i Havnen – Pakhuset – Tankdamperen«.

Her afbrydes man med et Tilbud om en meget stærk Havanna samt Forsikringer om Glæden ved Bekjendtska-

C. C. Andersens fornemme forretningsejendom »Clemenshus« på hjørnet af Sct. Clemens Torv og Store Torv. Andersen var begyndt med et udsalg for Crome & Goldschmidt på hjørnet af Vestergade og Grønnegade, hvorfra han efter nogle års forløb flyttede til Store Torv. 1890 frigjorde han sig fra moderfirmaet og skabte selvstændigt en af provinsens største manufakturforretninger, der efter hans død videreførtes af hans enke og søn. 1902 kom den til »Clemenshus«, hvor den bar Andersens navn til midten af 20'erne. På pladsen ligger nu Aarlius og Omegns Banks moderne hovedsæde.



\*\*\*\* AARHUS \*\*\*\*  
 \*\*\* SKJORTE-FABRIK  
 OG  
 KRAVAT-MAGASIN \*\*\*

*Alle Sport-Artikler.  
 Hvidt og kulørt Manchet-  
 linned.*  
*Største Udvalg i Aarhus.*  
*Billige og bestemte  
 Priser.*  
*Allid Sæsonens sidste  
 Nyheder.*

**M. D. HÅRDER**  
 • BAGPORTEN 15 •  
 M. ST. OG LILLE TORV

**Parfumerie**  
 \* **Danoise.** \*

.....  
 Alle Slags  
 Toilet-Artikler.  
 Svampe.  
 Kamme og Børster.  
 Sæbe- og Parfume-  
 Fabrik.  
 Odonto-Candcreme.  
 Cosmos-Sæbe.

.....  
**E. Mehls Fabrik**  
 ved  
**Ehr. W. Bestle,**  
 Land. pharm.



Annoncer fra 1899. Harders herreckviperingsforretning blev grundlagt 1895 i Borg-  
 porten 15; 1911 flyttede den til Store Torv 1, 1935 til nr. 3 og endelig efter 2. ver-  
 denskrig til det efter schalburgtagen genopbyggede Søndergade 1. Mehls fabrik er  
 startet 1851 som lystemøberi, der 1860 forenedes med sæbefabrikken på Kannekegade.  
 Den blev aktieselskab 1934 og 1940 overtaget af firmaet P. Baunsgaard, som endnu  
 driver den. Parfumeriudsalget har i dag til huse i Store Torv 9. Bygningen på bil-  
 ledet er Store Torv 10, der er nedrevet og har givet plads for Spare- og Lånkassen  
 i Aarhus.



bet. Alt fremført paa den charmanteste Maade, hvorpaa man godt kan gaa bort en Ven rigere.

Angaaende Befolkningen, ja, jeg vilde gjerne kunne give en rammende Karakteristik af den, f. Ex. rose dens Foretagsomhed og Driftighed, paapege, hvorledes den paavirket af de større Forhold, som unægtelig findes her, tager friskere og friere paa de mange forskjelligartede Opgaver, som Livet nutildags byder saamange af, men min Evne og mit Kjendskab slaar ikke til, jeg kan kun ledet af mit Instinkt gjætte, at saadanne Egenskaber blandt Andet findes i Jyllands smukke Hovedstad og for den flygtige Besøger giver sig lettere Udslag i en vis naturlig Lethed og Friskhed i Tone og Arrangement.

For Exempel en lille Middag Kl. 6<sup>1</sup>/<sub>2</sub>: Hummer med St. Peray, Lammekoteletter af komplet aristokratisk Lidened, Kyllinger fra Hamburg, Vanilleis med Jordbær, enkelt, fint serveret med fortrinlige Vine. Efter Bordet en Landauer og en Char-à-banc for Døren, der bragte os til Riiskov, hvor Kaffen var serveret i den aabne Veranda.

Klokken var da, jeg ved ikke hvormange. Tiden gik, som den gjør i Aarhus, overordentlig hurtigt. Vakre Herrer og elskværdige Damer vare Hovedelementerne i Selskabet; bland dette sammen med Kaffe, Cognac og russiske Cigaretter, med Latter og Spøg og gode Indfald, med Jordbærbowler af Rhinskvin, tillavet og kredentset af en Udlænding med fin Smag og Ræveskinds Overkast, og De vil have en glimrende Ret.

Naar De hertil sætter smaa Spadsereture i Skoven, forgjæves Forsøg paa at se i en Stereoskop-Automat, fordi der ingen Billeder var i den, og endelig Kjøreturen hjemad gjennem den mørke Skov, som den gryende Dag dog gjorde lys og venlig, saa vil De forstaa, hvad det er, jeg mener.

Paa den nordre Mole <sup>9</sup>, som forøvrigt nu er landfast i en Del af sin Udstrækning, er Aarhus Asphalt. Blød og elastisk strækker den sig en ca. 600 Alen langs en lav Stenba-

9. Den nye nordre mole blev anlagt i 1880'erne, jfr. Emanuel Sejv: Træk af Aarhus Havns Historie, 1937, s. 41 ff.



Hestedroscher foran Domkirken. Bispetorvet er endnu ikke frilagt; huset til højre rummer Brdr. Skovbys Købmandsforretning.  
Arhus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

lustrade, der skiller den fra Glaciet, der skjærmer mod Søen. Brisen kommer svalende ind fra Bugten, og Vandet klukker melodisk mellem Glaciets Stene.

Man søger herved navnlig om Aftenen, dog forekommer det mig ikke i den Udstrækning, den smukke Promenade fortjener. Her mødes man og skilles – henad Kl. 10 omtrent, henter Rekreation i den friske Luft efter Dagens Arbejde og drøfter som paa en Slags neutral Grund et eller andet Mellemværende eller afleverer en stedlig Historie, Altsammen mildnet gennem de smukke Omgivelser og Damerne Tilstedeværelse. Konversationen er netop af den lette Art, der udfylder Tiden uden at anstrenge. Skulde der komme en Pause, der trænger til at udfyldes, saa har man uskyldige Emner lige ved Haanden, sine Medmennesker, Havet og navnlig Samsø. Man kan godt tilbringe et Par Minutter paa en underholdende Maade ved at diskutere om, hvorvidt Samsø er synlig eller ikke, og det er saadan en nem lille Disput, hvor Afgjørelsen ikke sætter Lidenskaberne i Bevægelse. Hvorfor ved jeg ikke, men der er i Aarhus noget Tilfredsstillende ved at kunne se Samsø, og kan

**Drosterne** have Holdeplads udenfor Hotel Royal, samt ved Jernbanestationerne ved Togenes Ankomst- og Afgangstider, ellers kunne de bestilles hos de fleste Vognmænd i Byen.

Taxten for Drostekjørsel er følgende:

1. For en Tur fra Dampskibsbroen eller Jærnbanen til et Sted i Byen 66 Ø. Desuden for en Kuffert 16 Ø. og for hvert andet Stykke Rejsetøj (Kufferter og Badsække) 8 Ø.
2. For en Tur fra Dampskibsbroen eller Jærnbanen til Trøjborg, Bennelyst, „Ceres“ og derom liggende Steder 1 K.

Extrabetaling for Rejsegods som ovenfor.

3. For en Tur mellem Kl. 11 Aften og 6 Morgen gives et Tillæg af 16 Ø.

Det tilføjes, navnlig til Oplysning for Rejsende, at Droster kunne bestilles til Kjørsel timevis a 1 K. 35 Ø. i Dagtimerne.

man ikke se den, gjør det heller ikke Noget, den er der jo alligevel.

Her er vakkert en Sommeraften. Udover Bugten den store, stille Havflade med en enkelt Lystseiler med slappe Seil, der forgjæves søger at fange det sidste Pust. Aarerne maa ud, og Lyden af deres bløde Slag naaer ind til Stranden. Havnefyrene tændes og speide med deres aarvaagne Øie udefter, og i Havnen ligge de store Dampere stille og alvorlige, bevogtede af en enlig Matros eller en Pudelhund, der nyder Aftenen paa Rælingen.

Bliver man melankolsk over den stille Skjønhed, har Naturen ogsaa sørget for Afvexling. Fra Stenglaciet drives der Fiskeri paa den mest primitive Maade. Man tager et Stykke Seilgarn, kaster det ud med et Stykke Kjød i den ene Ende; lidt efter haler man en dum Krabbe op, der har haget sig fast i Kjødet, hvorpaa man tager Kjødet fra den og kaster det ud igjen; Krabben selv binder man paa et andet Seilgarn, som et Slags Trofæ, antager jeg; thi der er ikke Fugls Føde paa den. Er man meget følsom, gjør det En ondt for Krabben, ellers er man strax i godt Humør, naar man nogle Gange har seet paa dette latterlige Fiskeri. Saaledes vexler ogsaa her paa Molen Alvor og Skjæmt med hinanden.

Friluftslivet, der nutildags er en betydelig Faktor i større Byers Tilværelse, udfolder sig i det Hele i Aarhus under de gunstigste Betingelser og har derfor ogsaa i sine forskjellige Former et fyldigt og tiltalende Præg over sig.

I Riiskov har man en Lystskov som ingen anden, ikke sirlig og tiltrampet, men med Karakter af Storskov og mange Steder store og pragtfulde Formationer. Turen derud langs Toppen af den høie Brink er enestaaende. Vilde Roser klatre opad eller lude udover Skrænten, Havet breder sig

---

Promenade på nordre mole omkring 1. verdenskrig. Billedets baggrundsprofil med de høje huse på Kystvejen, den yderste ende af Mejlgade, Østbanetorv og Østbanegården står i det store og hele uforandret den dag i dag. På arealet neden for balustraden og over mod banegården blev senere fiskeri- og lystbådehavnen anlagt.



stort og friskt med Mols og Helgenæs langt borte, hvor Ellemandsbjergets mørke Kuppel rager op, og ved Foden kniber Toget sig forbi til den lille Skovstation og videre til Grenaa. Vender man sig, vexler Scenen; det er, forekommer det mig, den smukkeste Dekoration, Aarhus har, Øiet følger dybt nede Jernbanens fine Baand langs Kysten og den grønne Skrænt, i Bunden breder Byen sig med Havnen og dens mange Skibe, medens Marselisborgs store Skove slutte af i Baggrunden; her er overordentlig smukt. Skoven besøges meget tilfods, tilhest og tilvogns og er i Grunden Aarhus Kjæledægge, her er ogsaa en Rigdom af smukke Udsigtspunkter.

Marselisborgs Skove ere længere borte og mindre tilgængelige; her søger man ud paa længere Ture og finder da en pragtfuld Storskov med Søer, Dale og høie Bakker i broget Mængde.

I Riisskov samler 2 militære Musikkorps en Gang om Ugen flere Hundrede Mennesker paa den aabne Plads ved Pavillonon. Det er et Pust fra en stor By med de tæt besatte Smaaborde, med de mange Spadserende, med smukke Toiletter og smukke Damer, hvormange der af de Sidste findes i Aarhus ved jeg ikke; jeg mødte i en af Gangene 14, og vil man herefter basere sin Dom paa en Sandsynlighedsberegning, saa bliver unægtelig Tallet svimlende.

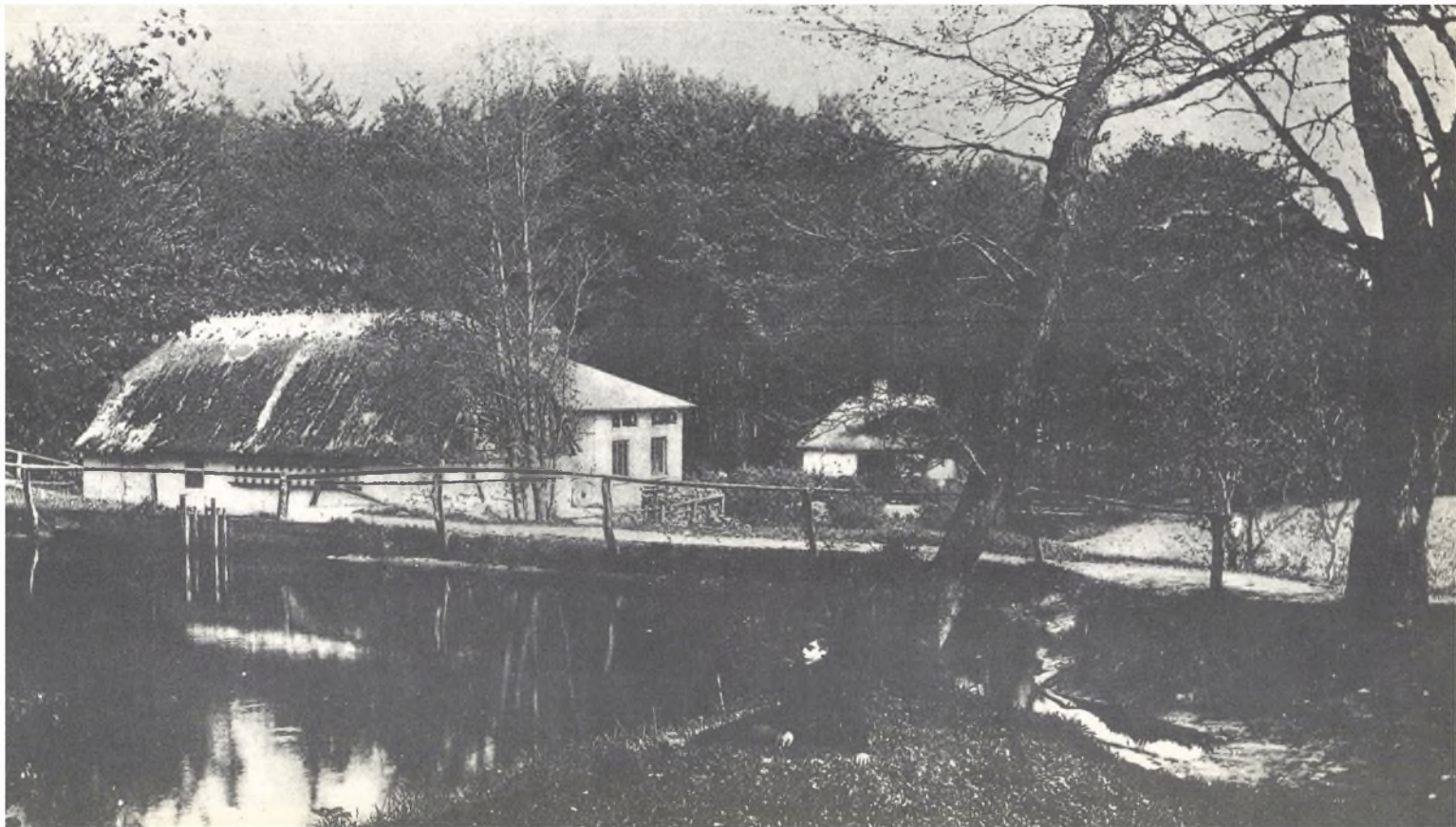
At være i Aarhus uden at have seet Kalø, er umuligt, selvfølgelig kom jeg altsaa ogsaa til Kalø; det var atter en nydelsesrig Tur med Dampskib med Udsigt over Helgenæs og Mols, hvor Terrænet i store Former stiger opad til Mols' Schweiz, Agri ca. 1 Mil.

Man er omtrent 2 Timer underveis, saa dukker Kalø frem med den gamle Ruin høit oppe paa Volden. En Dæm-

Af møllerne i Marselisborgskovene var Silistria den, der holdt længst ud. Først 1910 gjorde et uvejr ende på dens århundredegamle tilværelse. En oversvømmelse oppe i Skåde fossede ned gennem skoven, ødelagde delvis dæmningen ved mølledammen og førte jord og sand ind i møllen og mølleværket. En istandsættelse var for kostbar, og Silistria indrettedes i stedet til traktørsted - servering havde møller Anders Jensen drevet siden 1880. Det var derefter i mange år et søgt udflugtssted; men nu er ogsaa restauranten nedlagt, og bygningen bruges fra 1956 af Dansk Vandrelaug.

Erhvervsarkivet.









ning, ca. 1000 Alen lang, forbinder Øen med Landet. Rester af et Taarn med tydelige Vinduesaabninger kneiser i Midten, og Levninger af Murene samt Voldens Omkreds betegne tydeligt Borgens Kontur; nu ligger den paa Kongens Nytorv, idet Frederik den Anden rev Kalø ned og byggede Charlottenborg op af Stenene. Det er det smukkeste Paradigma<sup>10</sup> paa et dansk Landskab, man kan tænke sig. Man sidder lidt anstrengt efter Opstigningen ved Foden af Taarnet og nyder Hvilen og Freden rundt om sig, den gamle Brønd, ca. 14 Fod i Gjennemsnit, ligger vel bevaret dybt nede i en Fordybning, og paa Græsgangene omkring tumle Heste og Føl sig; her er henrivende smukt og vel værd at dvæle længe.

Kalø Hovedgaard skimtes i Nord; herfra hælder Terrænet med Afvexling af Mark og Skov ned mod Vandet, tilvenstre gaar Skoven som en Kuppel helt ned til Havet, ka-stende dybe, mørke Skygger udover den lave Strand.

I Øst komme Skovene ved Møllerup frem, atter et Navn, der har en egen Farve over sig, det var Marsk Stigs Herresæde. Bagude øines Vosnæsgaards prægtige Skove, og fra Ruinens Fod til helt ind i Aarhusbugten breder Havet sig i skiftende Farvetoner, grønligt, blaat og taageagtigt diset, hvor det møder Horizonten. Søen er ligesaa smuk andre Steder, Skovene ligesaa grønne; kun sjældent finder man dem blandet saa virkningsfuldt som her, hvor Alt ligesom samler sig som en pragtfuld, levende Ramme om den sunkne gamle Borgs Levninger og giver den forøget Tiltrækning; kun Skade, at alle disse Herligheder eies af en Udlænding<sup>11</sup>, sikkert et af Danmarks skjønneste Punkter, som

10. Mønster.

11. Kalø ejedes 1825-1945 af den hamborgske familie Jenisch.

---

Pavillonen ved Skovfogedhuset i Risskov er opført 1868 og taget i brug 1. maj 1869. Tre år i forvejen var skovfoged Niels Knudsens hustru død; hun havde været meget afholdt - »læsked' og mætted' mangan mund på plainen og i sin bolig«, som det hed i et vers i Aarhuus Stiftstidende - og den gamle skovidyl kom aldrig helt igen i det nye etablissement. Pavillonen indrettedes 1937 til vandrehjem.

Erhvervsarkivet.



Kalø er bygget af Erik Menved i 1313, men senere nedbrudt og genopbygget. Borgen var lensmandssæde, og det var fra lensmanden Erik Banner, den senere svenske konge Gustav Vasa flygtede i 1519. I 17. århundrede skænkede Frederik III den til sin søn Ulrik Frederik Gyldenløve, der lod den nedrive og benyttede materialerne til Charlottenborg i København. Kaløs maleriske ruin besøges årligt af tusinder.

det er, og hvor vor gamle Historie har sat sine Mærker.

Jeg ved godt, det er voveligt, for min Reputation, men jeg elsker Sandheden og har derfor Mod til at gaa til Bekjendelse. Vi spiste til Middag paa Ruinen; det var henrivende. Vi havde Hø omkring Skinken, Lammestegen og Grønærterne samt Is om Jordbærrerne, Rødvin og Madeira, og Cognac til Kaffen; De kan forstaa, at det er ikke for at blære mig, jeg anfører Menuen, men dels er det jo moderne Journalistik at gjøre det, deels veed jeg, at Damerne kan lide at faa at vide, hvad man har faaet, og derfor vil jeg ikke lægge Skjul paa det. Der findes jo ogsaa om end kun sjeldent Damer, der er ondsksfulde, dem vil jeg betro, at Kaffen var temmelig tynd; jeg veed, det morer dem, da deres egen er saa udmærket.

Saa haste vi hjem med det overfyldte Dampskib. Aarhus stiger frem af varm, sommerlig Dis, og lidt efter snige vi os tavse gennem de ophedede Gader hjem til 23 Gr. Reamur.

Og nu tager jeg Afsked med Aarhus og seiler tilbage; endnu en Hilsen til mine Venner derinde, saa gaar jeg agterud og seer Molen forsvinde – Kystveien bliver utyde-

lig, Riisskov ligeledes; jeg sætter mig i Læ af Styrehuset og gjenkalder mig deres Skikkelse; her er Resultatet.

Ombord stiftede jeg et Bekjendtskab med en norsk Skibskaptain, der interesserede mig, dels fordi det udvidede mine Kundskaber, dels for Konsekvensernes Skyld.

Vi havde spist til Middag sammen og sad ved Kaffen. Han fortalte om sine Reiser, hvorledes han regelmæssig tidligere var kommet hjem til den lille Kystby paa Vestkysten og fortsatte saa paa sit Norske:

»Og naar vi saa var færdige med Losningen, skulde vi altid op til Toppen af Fjeldet for at sætte – Bramseilet.«

»Hvorledes? Sætte Bramseilet?«

»Ja, seer Dere, Madam Hermansen havde slaet sig ned deroppe, og hun havde en – aldeles glimrende – Cognac, ha, ha, ha, ha! Forstaar De?«

»Naa saaledes, jo det tror jeg nok, jeg forstaar. Ja, den maa have været udmærket.«

»Ja da! det var den – aldeles utmerket. Og seer Dere, naar vi saa var kommet Fjeldet halveis ned, se – saa stoppede vi gjerne lidt op der for at – stikke et Reb i Mersseilet, ja – ha, ha, ha, ha.«

»Naa, der boede maaske ogsaa en Madam Hermansen?«  
Min Ven Kaptainens Ansigt var her et stort Smil.

»Ja, der gjorde saa«, lo han, »og hun havde ogsaa en – aldeles glimrende Cognac.«

Kaptainen sad og smaalo og fordybede sig øiensynligt i Minderne om sine Søture hos Madam Hermansen, som jeg nu ret apropos afbrød ved at byde ham paa et lille Bramseil, hvad han elskværdigt tog imod.

Naa, jeg har selv altid holdt af nautiske Manøvrer, jeg elsker Storm og Uveir, hvor man skal kæmpe med Elementerne, og efter denne smukke Eftermiddag, hvor Solen skinnede varmt, medens vi gled langs Samsøs Kyst, som heldigvis var synlig hele Tiden, kan jeg bevidne, at det ikke er nær saa vanskeligt at rebe Mersseil, som Mange tro. Saaledes ilede Tiden afsted, og da vi løb ind til Kallundborg, maa jeg bekjende, at det blæste en forrygende Storm. Kaptainen sagde selv, at vi havde langt flere Reb i Mers-

seilet, end det overhovedet var muligt; det lyder jo lidt som en Modsigelse, men da han i dobbelt Forstand var Sagkyndig, gik jeg ind paa hans Betragtning; selv om jeg fandt den overdreven, og lidt efter havde vi i hvert Fald glemte vor Skjendsel i en separat Kupee, der raslede mod Kjøbenhavn; der dukke Taarnene frem, Toget holder, min Ferie er endt.

Vil man nu opkaste det naturlige Spørgsmaal, hvorfor denne lille Skizze har seet Dagens Lys, saa maa jeg svare, at det kun er sket for at more mig selv, ingenlunde for at underholde andre. Jeg siger dette for at være moderne, og dertil hører jo en vis Portion Ubehøvelighed, men tillige for paa Forhaand at tage Braadden fra berettigede Indvendinger, da Enhver jo indenfor visse Grænser har Lov at more sig som man vil. Iøvrigt er jeg mig Svaghederne bevidst; jeg veed, at Indholdet er noget Pjank og Stilen daarlig, men Herregud, vi er jo ikke Alle lige betydelige. Der er flere Dumrianer i Livet end jeg, de vil forstaa mig, de andre kan saa ligesom Damerne glæde sig over, at Deres egen Kaffe er saa udmærket.

# I anledning af tiende danske landmandsforsamling

Efter mønster af de i Tyskland 1837 påbegyndte »Wanderversammlung deutscher Land- und Forstwirthe« indbød Randers Amts Husholdningsselskab i 1845 til den første danske landmandsforsamling. Af disse møder, der fra 1852 kombineredes med dyrskuer, holdtes indtil år 1900 med vekslende mellemrum og i vekslende byer 18. Deres formål var at samle landmændene til drøftelse af spørgsmål af almen interesse for erhvervet og at demonstrere nye metoder, redskaber o. s. v. Med den efterhånden øgede lokale opdeling af organisationerne og det stigende medlemstal blev forsamlingerne for tungt et instrument at arbejde med, og man opgav dem til fordel for mere landsdelsprægede arrangementer.

I de 55 år gæstede landmandsforsamlingerne to gange Århus, nemlig i 1847 med den tredje og i 1866 med den tiende. Om den sidstnævnte skrev »Illustreret Tidende« (1859-1924), vel det i mange henseender fornemste ugeblad, Danmark har haft, og nu en uvurderlig billedkilde, i sit nummer for 1. juli:

*Århus.*

(Fra vor Correspondent).

I vor Tid, da man har saa vanskeligt ved at komme overens om Reglerne for Retskrivningen<sup>1</sup>, saa at omtrent hver Forfatter har sin egen Maade at stave Ordene paa, er det maaskee ikke af Veien at begynde disse leilighedsviis fremkomne Linier med den orthographiske Bemærkning, at Byens Navn rettest skrives saaledes som Overskriften viser det,

1. Helt siden midten af 17. årh. havde problemerne omkring en fast retsskrivningsnorm været under debat. Netop her i sidste halvdel af 1860'erne førtes sagen frem på nordisk plan, og visse fælles retningslinier blev også vedtagne. Først 1891 knæsattes dog det system, der var gældende her i landet til 1948. Jfr. Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie III*, 1953, s. 165-70, og *Salmonsens XX*, s. 48-50.

og ikke Aarhus; Navnet kommer nemlig af Ar, Genetivformen af et Ord, der betyder en Aa, og Os, ligesom det latinske ostium, en Munding, og det passer saaledes meget godt med de tilstedeværende factiske Omstændigheder, idet Byen virkelig ligger ved en Aa, hvis Udløb endnu den Dag i Dag med et andet gammelt dansk Ord kaldes »Mindet« i Analogi med *Kjerteminde*, *Nymindegab* o. s. v. Man behøver altsaa ikke at frygte for at gjøre nogen Concession<sup>2</sup> til Modstanderne af Dobbeltvocal-Systemet ved at bruge denne Skrivemaade, thi Navnet har slet Intet med »Huus« at bestille, og det kan dog ingen virkelig Betydning have, at den feilagtige Stavemaade i Tidens Løb i den Grad har vundet Hævd, at endog Byens Vaaben har indrettet sine symbolske Tegn derefter. Dette viser nemlig nu for Tiden et Huus med tre Aarer, medens dog det ældste Segl fra 1421 – Capitlets<sup>3</sup> Segl – ikke kjender noget til denne forvanskede Symbolik, men i al Fromhed og Eenfoldighed giver et Billede af de to hellige Fædre, St. Clemens – Domkirkens Skytspatron – og St. Paul, og nedenunder en Aa.

Efter dette Offer paa Sproggranskeriets Alter vende vi os igjen til Texten – den Text, der skal ledsage vor Tegning af Byen, og som, efter hvad vi ovenfor sagde, kun er fremkommen leilighedsviis, idet jo Byen i den forløbne Uge har været Gjenstand for en større Opmærksomhed end almindeligt, paa Grund af det her afholdte *tiende danske Landmandsmøde*, fra hvilket vi i vort næste Nummer haabe at kunne levere nogle Penne- og Blyantstegninger. Jeg vil derfor ikke give nogen grundig og omfattende Fremstilling af Byens historiske, topographiske og commercielle<sup>4</sup> Forhold, men kun et flygtigt Blik paa disse, der kan lade det indre

2. Indrømmelse.

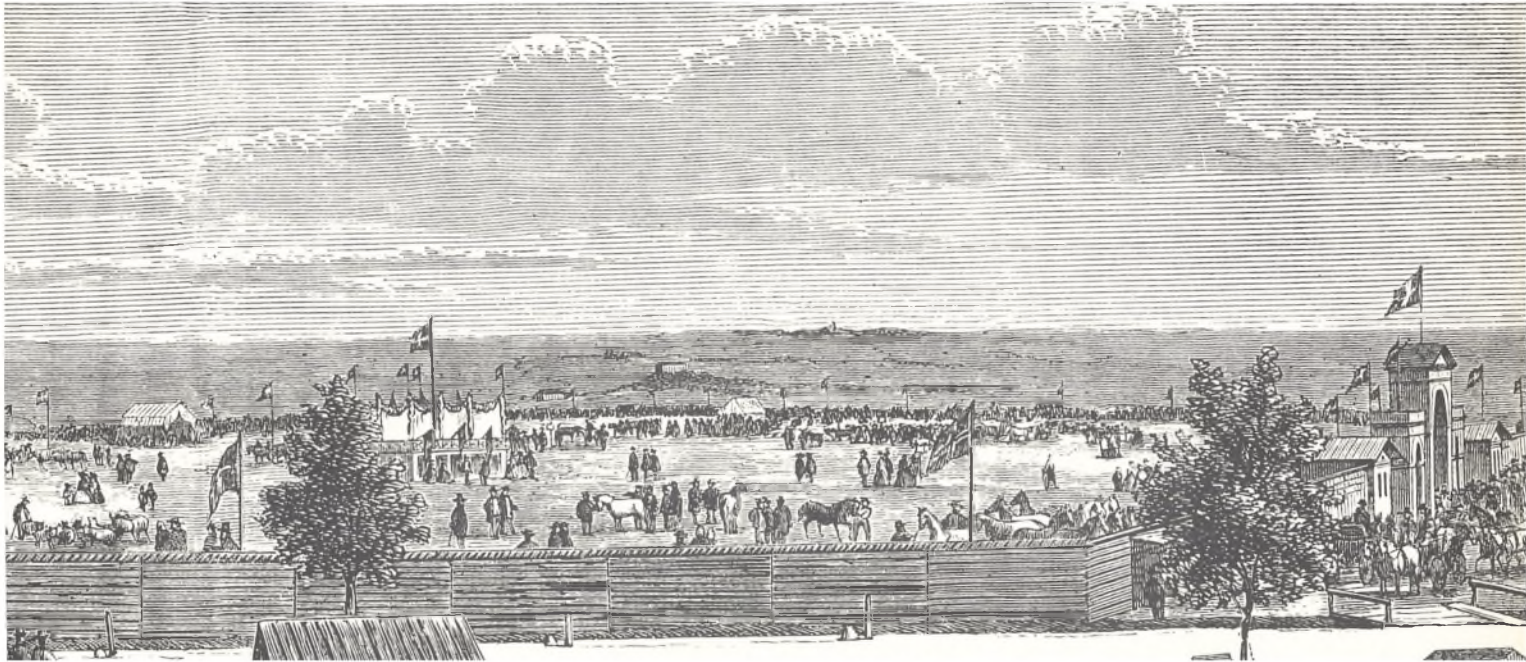
3. D. v. s. domkapitlet=domkirkens præster som forsamling eller institution betragtet.

4. Handelsmæssige.

---

Dyrskuet ved landmandsforsamlingen, set fra Magdalenemøllen. Landevejen i forgrunden er Skanderborgvej.

III. Tid. 22. juli 1866 efter foto af A. Fritz.



Øie modtage et lignende Overblik som det, Tegningen frembyder for det ydre.

Hvad saaledes den historiske Side af Fremstillingen angaaer, da vilde det føre os for vidt at forfølge Byens Historie tilbage til de tidligste Tider, eftersom Aarhus er en af Danmarks ældste Kjøbstæder. Den nævnes allerede i et keiserligt Diplom fra Aaret 965<sup>5</sup>, og kan saaledes i det allerlængste om hundrede Aar feire sin tusindaarige Bestaaen. Desuagtet gjør Byen langt mindre end mange andre Stæder Intrykket af at være en gammel By, hvilket har sin Grund i, at den gjentagne Gange har været hjem søgt af store Ildsvaader, blandt hvilke især de 1472 og 1556 anrettede store Ødelæggelser<sup>6</sup>. Af de andre Hjem søgelser, som dens Historie melder om, ville vi forbigaae de mange Gjenvordigheder, som Danmarks Krige med Sverig og Tydskland<sup>7</sup> have paaført den, og kun nævne den voldsomme Pest, der 1578 bortrev over 2200 Mennesker<sup>8</sup>. Vi kunne da ovenpaa disse alvorlige og vederhæftige Data, hvortil endnu kan føies, at Aarhus er Fødestedet for de berømte danske Mænd Ole Worm<sup>9</sup>, Ole Rømer<sup>10</sup>, Erik Pontoppidan<sup>11</sup> og Laurids de Thurah<sup>12</sup>, og at Hans Tausen<sup>13</sup> har gaaet i Skole her hos

5. Byen nævnes allerede 948 i et aktstykke fra synoden i Ingelheim (Rhinhessen), jfr. Helge Søgaard: *Det ældste Århus*, 1961, s. 30.
6. Jfr. J. Hoffmeyer: *Blade af Aarhus Bys Historie I*<sup>2</sup>, 1906, s. 310 f, der også anfører alvorlige brande i 1541 og 1542.
7. Her tænkes vel først og fremmest på krigen i 17. årh.: Tredivearskrigen i 1620'erne, Torstenssonkrigen i 1640'erne og Karl Gustavkrigene i 1650'erne, der i vekslende grad hærgede Jylland.
8. Århus blev ramt af pest 1565, 1572 og 1578, jfr. Hoffmeyer II, 1911, s. 119.
9. Læge, oldforsker (1588–1654), jfr. *Biografisk Leksikon XXVI*, s. 579 ff.
10. Astronom, tekniker, fysiker, (1644–1710), jfr. *Biografisk Leksikon XX*, s. 392 ff.
11. Biskop, teologisk, historisk og sproglig forfatter (1698–1764), jfr. *Biografisk Leksikon XVIII*, s. 458 ff.
12. Arkitekt (1706–59), jfr. *Biografisk Leksikon XXIV*, s. 93 ff.
13. Reformator, biskop (1494–1561), jfr. *Biografisk Leksikon XXIII*, s. 367 ff. Fortællingen om, at H. T. – i øvrigt sammen med flere andre reformatorer – havde gået i skole hos Morten



Morten Borup<sup>14</sup>, fortælle to historiske Curiosa, som ere at melde om Byen. Den ene er det, at den sidste Hexepoces her i Landet blev ført i Aarhus. Det var i det Herrens Aar 1686 – altsaa ikkun 180 Aar siden – at der blev anlagt Sag imod Karen Madsdatter, der ved sin Sortekunst havde forgjort – man tænke sig hendes Frækhed! – Byens constituerede Borgmester, velbyrdige Hr. Jens Lauritzen Bjerre. Som med de fleste af de Hexe, der bleve grebne i ulovlig Omgang med det Overnaturlige, var man ogsaa her Vidne til den psykologiske Mærkværdighed – der dog finder sin Forklaring, naar man har Pinebænken in mente – at hun tilstod sig skyldig i den angivne Forbrydelse, og som følge heraf blev dømt til Baal og Brand, en Dom, der dog ikke blev exequeret, da Regjeringen lagde sig derimellem<sup>15</sup>. Det andet Curiosum, der kan meddeles om Byen, er det, at Aarhus egentlig er første Opfinder af den i den senere Tid saa meget yndede probate Cuur mod Opløb: Overstraaing med koldt Vand. Ved Frederik V's Bryllup var der stor Stads i Aarhus, og Byens Notabiliteter vare forsamlede til en festlig Souper i Rectorboligen, medens der var kjørt Sprøiter op i Nærheden af Bygningen for det Tilfældes Skyld, at Illuminationen og Fyrværkeriet skulde foraarsage Ildsvaade. Men da de nysgjerrige Klynger om Festhuset, hvilke efter en gammel endnu ikke heelt uddød Skik meente at have Ret til at betragte Bryllupshøitidelighederne gennem de utildækkede Vinduer, bleve tættere og tæt-tættere, og af Indiscretion lode sig forlede til at tilsidesætte den Respekt, de skyldte den høie Øvrighed, benyttede Straalemeesteren sine Sprøiter til at dæmpe Nysgjerrighedens Hede, og blev saaledes første Opfinder af en Fremgangsmaade, der først i den sidste Halvdeel af det nittende Aarhundrede har vundet sin rette Anerkjendelse og er bleven anvendt med Held i Christiania og Kjøbenhavn.

Børup, forekommer i ældre Børupbiografier, men er næppe rigtig, jfr. Emanuel Sejr: Dr. jur. Morten Børup i Århus Stifts Arbøger 1926 og 1927.

14. Rektor for Århus Katedralskole (ca. 1446–1526).

15. Jfr. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus II, 1846, nr. 250.



Dampskibsbroen omkring 1860. Den første, store havneudvidelse var efter langvarige forhandlinger begyndt i 1840'erne; pladsen i selve åløbet var blevet for lille. Først i slutningen af 50'erne fuldførtes arbejdet bl. a. med anlægget af broen her ved det nye bassin 1's vestside. Til højre i billedet en aftaklet orlogsmænd.

Maleri i »Den gamle By«.

Saa meget af det Historiske. Hvad Byens topografiske Forhold angaaer, da er det noksom bekjendt, at Aarhus indtager en høj Plads med Hensyn til Omegnens Skjønhed. Indseilingen er henrivende deilig, og Byen præsenterer sig fra Søsiden i et herligt Panorama, med sine hyggelige Huse leirede ved Foden af den imponerende Domkirke, og omgivet paa begge Sider af de prægtige Riis- og Marselisborg-Skove. Disse Skove gjøre Byens Omegn til et malerisk Terrain og til et yndet Tilflugtssted for Indbyggerne, og der er ved forskellige Anlæg sørget for Skjønheden og Bekvemmeligheden. Men ogsaa selve Byen har sine meget kjønne Partier, og navnlig er den smukke Promenade »Skolebakken« og hele Partiet ved Havnen overordentligt tiltalende. Torvet med Domkirken frembyder atter en Interesse af en anden Art; Domkirken er som bekjendt en af de ældste i Danmark, men Aarhus eier dog endnu en Kirke, der er ældre, nemlig den i saa mange Henseender interessante Frue-Kirke, der



Katedralskolen, som den så ud efter ombygningen 1847-49. Den mørke bygning til venstre for skolen er den omtalte rektorbolig.

Tegning af Jens Ølsgaard.

er opført 1182<sup>16</sup> og oprindeligt var en Klosterkirke, hvorfra den endnu bærer tydelige Spor. Begge disse middelalderlige Monumenter høre naturligviis til Byens mærkeligste Seeværdigheder, men for Resten har Aarhus andre for en Kjøbstad sjeldne Sager at fremvise, og det baade fra den allerældste og fra den allernyeste Tid; den har nemlig baade en antikvarisk Samling, der er rig paa smukke og sjeldne Exemplarer af Oldsager, og en Malerisamling, der indeholder flere af vore nyere Maleres bedste Arbejder<sup>17</sup>. Blandt fremragende Bygninger maae endnu nævnes det smukke Raadhus<sup>18</sup> i Christian IV's Stil og den nylig opførte Rector-

16. For selve Frue Kirkes vedkommende for tidligt; men hele spørgsmålet har i tidens løb været gjort til genstand for megen debat og mange undersøgelser – også i de senere år i forbindelse med udgravningen af kryptkirken Sct. Nikolaj.
17. Museet havde på dette tidspunkt til huse på rådhuset og flyttede først i slutningen af 1870'erne til den nye bygning i Mølleengen, jfr. A.g.T. IV, s. 256 ff.
18. Den nuværende politigård nord for Domkirken, jfr. A.g.T. II, s. 117 ff.





»Arbejdssiden« af hovedbanegården af 1862 tegnet af trafikchef F. Møller, der som driftsinspektør førte kongetoget 3. september 1862 ved indvielsen af Aarhus-Randers banen. Uanselig var den første banegård ikke; den havde f. eks., som det ses, overdækket perronhal.

bolig<sup>19</sup> saavel som Latin- og Friskolerne<sup>20</sup>; den – desværre – saa overordentlig store Sindssygeanstalt<sup>21</sup> for Nørrejylland findes lige udenfor Aarhus.

Naar vi endvidere blandt Byens nyere Bygninger frem-

19. Bygningen lå lige op ad skolens nordgavl; den forsvandt ved ombygningen i begyndelsen af dette årh. Jfr. ansøgning af 15. maj 1865 (Bygningsinspektoratets protokol 90/05, nr. 37, Århus byarkiv). Arkitekt var kgl. bygningsinspektør V. Th. Walter (1819–92).
20. Friskolerne var oprindeligt beregnet for børn, hvis forældre ikke var i stand til at betale for den undervisning, de i følge skoleloven af 1814 var forpligtet til at modtage i offentlige skoler. I Århus var friskolen i 1862 flyttet fra Grønnegade, hvor den havde været fra århundredets begyndelse, til en ny bygning i Paradisgade – hvor der endnu den dag i dag er skole. Jfr. Chr. Buur: Aarhus Skolevæsens Historie II, 1919, s. 29 og samme III, 1930, s. 26 f.
21. Opført 1849–51, taget i brug 1852, jfr. Regnar Knudsen: Vejlbj-Risskov gennem Tiderne, 1955, s. 260 ff.

---

Jyske Asyl var et for sin tid storslået kompleks. Det blev opført 1849–52 af arkitekt G. Bindesbøll, der også havde tegnet Thorvaldsens Museum. Bindesbøll yndede i sine bygninger at anvende gamle stilarter – her er det renaissance. Hospitalet var oprindeligt beregnet for helbredeligt sindssyge, der kunne blive i 2 år; siden fik dog alle kategorier adgang, og udvidelserne fulgte hastigt på hinanden.

hæve Jernbanestationen<sup>22</sup> og Børsbygningen<sup>23</sup>, saa have vi her en passende Overgang fra det Topographiske til det Commercielle. Med Hensyn til denne sidstnævnte, meget vigtige Side af en Byes Udvikling, kan Aarhus med Stoltthed betragte sin Fremgang i de senere Aar, der har gjort den til Jyllands vigtigste og en af Danmarks betydningsfuldeste Pladser. Den Tid er forbi, da man kunde opleve en heel Odyssee ved at seile »fra Kallundborg til Aars«. Nu for Tiden gaaer der hver Dag Dampskib mellem Korsør og Aarhus, og tilbage igjen, saa at Aarhusianerne læse denne skizzerede Fremstilling af deres hjemlige Forhold samme Dag, den læses i Kjøbenhavn. Det storartede Havneanlæg har gjort den allerede iforveien fortrinlige Havn endnu bedre, og Følgerne heraf have viist sig i en meget livlig Trafik, saa at der bestandigt er Bevægelse og Færdsel ved Havnen. Dertil kommer, at Aarhus nu ved Jernbaneanlægget bliver Knudepunktet for de jyske Jernveie; en Filial af Nationalbanken bidrager til at lette Handel og Omsætning, og Byen udvikler sig saa rask, at den allerede nu har over 12.000 Indbyggere, medens Antallet ved Folketællingen i 1834 kun var det halve.

Enhver vil i det Hele taget, ved et Besøg her i Aarhus, ligesom jeg modtage det Indtryk, at det er en By, der i alle Henseender er i stærk Fremgang, og, hvad mere er, at det er en By, hvor de aandelige og materielle Interesser paa en smuk Maade arbeide Haand i Haand. Man bliver behageligt berørt af det hele humane og cultiverede Præg, som Livet har antaget, medens man paa den anden Side vanskeligt i vort lille Land skal finde noget fra Naturens Side mere begunstiget Sted end Aarhus.

22. Færdig 1861, taget i brug 1862, jfr. A.g.T. II, s. 85 f.

23. Lå hvor nu D.F.D.S. har ekspedition og pakhus, opført 1865-66, jfr. A.g.T. II, s. 120 f.

---

Side fra postekspedient T. Fabers »Post- og Reisehaandbog for Kongeriget Danmark«, nr. 1, 1866 (udkom 4 gange om året). Turen fra Arhus til banens fjerneste station Struer tog 5 timer - det er ikke mange år siden, at et normalt persontog var 4 timer om samme strækning. Billetpriserne opgives i rigsdaler og skilling, der tillige med marken var landets gældende møntenheder til 1. januar 1875 (1 rd.=6 mk.=96 sk). Klokkelættene anføres, som det bemærkes midt på siden, efter Københavns tid, der var 10 minutter før den jyske; denne forskel varede ved helt til 1894, da den såkaldte fællestid trådte i kraft.

**Jydske Jernbane.**

fra 3—12 Aar betales halv Fragt.  
 ir-Billetter udstedes, gjeldende for  
 le under Taxter vedføjede Priser.  
 - og Retour-Billetter paa alle Stræk-  
 2 Miil til Priis som enkelt Tour.  
 ls befordres frit; Overvægt betales  
 3 4de Rubrik.

Fm.	Eft.		Fm.	Eft.
8	6*	Fra Randers	9 <sup>10</sup>	7 <sup>10</sup>
8 <sup>10</sup>	6 <sup>10</sup>	i Langaa	9 <sup>30</sup>	7 <sup>30</sup>
8 <sup>24</sup>	6 <sup>24</sup>			
8 <sup>40</sup>	6 <sup>40</sup>	*Toget 6 Eft. afventer		
9	7	Dpskibet fra Korsør,		
9 <sup>20</sup>	7 <sup>20</sup>	om fornødent i 15'.		
9 <sup>35</sup>	7 <sup>35</sup>			
9 <sup>45</sup>	7 <sup>45</sup>	fra Langaa	9 <sup>40</sup>	7 <sup>40</sup>
10	8	i Randers	10 <sup>5</sup>	8 <sup>5</sup>
10 <sup>15</sup>	8 <sup>15</sup>			
10 <sup>33</sup>	8 <sup>33</sup>	<i>Alle Klokkeslet efter</i>		
10 <sup>45</sup>	8 <sup>45</sup>	<i>Kjøbenhavns Tid, 10'</i>		
11 <sup>9</sup>	9 <sup>0</sup>	<i>for jydisk Tid.</i>		
11 <sup>35</sup>	9 <sup>35</sup>			
11 <sup>55</sup>	9 <sup>55</sup>			
12 <sup>10</sup>	10 <sup>10</sup>			
12 <sup>40</sup>	10 <sup>40</sup>			
1	11 <sup>5</sup>			
4 <sup>25</sup>	2 <sup>15</sup>	Fra Randers	7 <sup>35</sup>	5 <sup>25</sup>
4 <sup>45</sup>	2 <sup>35</sup>	i Langaa	7 <sup>55</sup>	5 <sup>45</sup>
5 <sup>14</sup>	3 <sup>4</sup>			
5 <sup>30</sup>	3 <sup>20</sup>			
5 <sup>50</sup>	3 <sup>40</sup>			
6 <sup>15</sup>	4 <sup>5</sup>			
6 <sup>31</sup>	4 <sup>21</sup>			
6 <sup>46</sup>	4 <sup>36</sup>			
7 <sup>2</sup>	4 <sup>32</sup>			
7 <sup>50</sup>	5 <sup>40</sup>			
8	5 <sup>50</sup>	fra Langaa	8	5 <sup>50</sup>
		i Randers	8 <sup>25</sup>	6 <sup>15</sup>
8 <sup>7</sup>	5 <sup>57</sup>			
8 <sup>23</sup>	6 <sup>13</sup>			
8 <sup>42</sup>	6 <sup>38</sup>	Ved Mundelstrup, Rindsholm		
9	7	og Høislev standser Toget		
9 <sup>15</sup>	7 <sup>12</sup>	kun, naar der er Passagerer		
9 <sup>30</sup>	7 <sup>25</sup>	eller Gods at afsætte eller		
		optage.		

teder.

Mellem		I.	II.	III.	Ov.
Aarhus -		Rd. β	Rd. β	Rd. β	β
Brabrand		26	20	14	1
Mundelstrup		48	32	20	2
Hinnerup		80	60	40	4
Hadsteen		1 20	88	60	5
Laurberg		1 60	1 24	84	6
Langaa		1 72	1 32	88	7
Randers		2	1 48	1	8
Viborg		3 8	2 36	1 64	12
Skive		4 32	3 32	2 32	16
Vinderup		5	3 80	3 64	19
Struer		5 44	4 20	2 92	21
Randers -					
Langaa		52	40	28	2
Laurberg		64	44	32	3
Hadsteen		80	60	40	4
Hinnerup		1 32	1	64	5
Mundelstrup		1 60	1 24	84	6
Brabrand		1 84	1 44	1	7
Viborg		1 84	1 44	1	7
Skive		3 8	2 36	1 64	12
Vinderup		3 76	2 88	2 4	14
Struer		4 24	3 28	2 28	16
Viborg -					
Sparkjer		48	36	24	2
Høislev		1 8	80	56	4
Skive		1 20	88	60	5
Rindsholm		24	16	12	1
Rødkjersbro		48	36	24	2
Bjerringbro		88	64	44	4
Langaa		1 44	1 12	76	6
Vinderup		1 84	1 44	1	7
Struer		2 36	1 80	1 28	9
Skive -					
Høislev		24	16	12	1
Sparkjer		64	48	32	3
Vinderup		72	56	40	3
Struer		1 20	88	60	5
Tour & Retour.					
Mellem					
Aarhus -					
Brabrand		36	26	18	
Mundelstrup		68	48	28	
Hinnerup		1 16	80	52	
Hadsteen		1 64	1 20	80	
Laurberg		2 24	1 60	1 12	
Langaa		2 40	1 72	1 20	
Randers		2 64	2	1 32	
Viborg		4 28	3 8	2 12	
Skive		6	4 32	3	
Struer		7 56	5 41	3 76	
Randers -					
Langaa		72	52	36	
Viborg		2 60	1 84	1 28	
Skive		4 28	3 8	2 12	
Struer		5 88	4 24	2 92	
Viborg -					
Rindsholm		32	24	16	
Rødkjersbro		68	48	32	
Bjerringbro		1 28	88	56	
Skive		1 64	1 20	80	
Andre Stationer i	samme	Forhold.			



## Århus i den første »Trap: Danmark«

J. P. Trap (1810–85) blev født i Randers, hvor faderen var købmand. Efter juridisk embedseksamen i 1833 begyndte han et polyteknisk studium, men opgav det snart for en embedskarriere. Han blev ansat i det kgl. kabinetssekretariat, hvor han i underordnede stillinger i en årrække blev meget påskønnet af sine skiftende chefer. I 1856 blev han selv konstitueret som chef og året efter endelig udnævnt. Det var den gang som i dag kabinetssekretærens opgave at forelægge kongen skriftlige indstillinger o. lign. og besørge hans korrespondance, og det var derfor naturligt, at Trap fik et nært forhold til såvel Frederik VII som Christian IX. Han kom i kraft af sin stilling til at overvære mange vigtige begivenheder i landets historie og kongefamiliens liv. De skildringer, han har givet heraf, er nu tilgængelige og kan ventes offentliggjorte.

Allerede i 1841 havde Trap fået privilegiet på udgivelsen af Hof- og Statskalenderen tildelt, og han redigerede selv i en årrække, så længe hans tid slog til, den vigtige håndbog; privilegiet beholdt han til sin død. Trap forbedrede kalenderen meget, han forsynede den med adskillige nye rubrikker og registre, hvorved den fik en større udbredelse og blev ham en god indtægtskilde. 1856 blev han medejer af Em. Bærentzens litografiske Institut, der på hans foranledning foruden enkeltblade med danske billeder udgav flere nationale billedværker, hvis stik den dag i dag er højt skattede.

Arbejdet med statshåndbogen og de mange rejser rundt i landet med kongen var det, der i første række gav stødet til det topografiske storværk, hvortil Traps navn endnu er knyttet; siden kom det litografiske institut til og ydede ved illustrationerne sit betydningsfulde bidrag. »Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark« udkom i fem bind 1858–60 (afsnittet om Århus er hentet fra Speciel Del II, 1859, s. 573–90), og 1861–64 fulgte »Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig« i to bind. Danmark havde tidligere haft værker af tilsvarende karakter og omfang, ja vel endog større, som Peder Hansen Resens »Atlas Danicus« fra det 17. og Erik Pontoppidans »Den danske Atlas« fra det 18. århundrede; af disse var Resens aldrig trykt.

Trap var en fremragende redaktør, der med stor praktisk sans forstod at bringe det uensartede stof under faste rammer. Allerede fra begyndelsen af 1850'erne havde han indsamlet materiale, og 1855 udsendte han forespørgsler til embedsmænd, særlig præster, godsejere og myndigheder ud over landet, og han knyttede tillige forskellige specialister til arbejdet. Kontakmuligheder og kendskab til





J. P. Trap.

landet fik han på sine rejser; han var flittig til at se sig om og til at notere op, hvad han mente at kunne få brug for. En meget stor del af værket skrev han selv, og måtte han endelig lade andre gøre det, førte han det omhyggeligste tilsyn og befordrede derved en sjælden ensartethed.

I dag har førsteudgaven af Trap: Danmark, eller blot Trap, som dets kaldenavn blev, kun historisk interesse, for såvidt som det giver et anerkendt pålideligt billede af den enkelte lokalitet på det givne tidspunkt, midten af forrige århundrede. Men værket er udsendt flere gange siden og stadig forøget. Anden udgave 1872-79 tog Trap sig selv af, derefter kom tredje udgave 1898-1906 og fjerde 1920-32 (begge med personregister), endelig er en femte, endnu ikke afsluttet udgave påbegyndt i 1954.

*Århus,*

den femte største By i Kongeriget, henhørende deels til Hasle, deels til Ning Herred, ligger ved Kattegattet under  $56^{\circ} 9' 26''$  n. B. og  $2^{\circ} 21' 59''$  v. L. (Domkirken), 26 M. v. n. v. for Kjøbenhavn,  $4\frac{3}{4}$  M. fra Randers,  $14\frac{3}{4}$  M. fra Aalborg, 9 M. fra Viborg og 3 M. fra den nærmeste Kjøbstad Skanderborg, i et Dalstrøg, der mod Nord og Syd er omgivet af Bakker, som i nogen Afstand fra Byen ere beklædte med Skov (Riis Skov mod Nord og Marselisborg Skove mod Syd). Den deles ved *Mølleaaen*, som kommer fra den nære Brand-Sø, og hvis Udløb kaldes »Mindet«\*, i tvende, ved 3 Broer (hvoriblandt den smukke Steenbro Frederiksbro fra 1839) forbundne Dele. Byens Beliggenhed ved en Indbugtning af Havet, hvis nærmeste Bredder ere omgivne af Skove, med udsigt til disse og til det høitliggende Land omkring Kalø-Vig samt til Hels, maa regnes til de skjønneste i Danmark.

Byen er i de senere Aar betydelig udvidet baade mod Nord og især mod Syd, hvor et heelt nyt smukt Qvarteer er tilbygget, med lige og brede Gader og flere smukke bygninger samt et Torv, »Fredens Torv«. Terrainet sænker sig paa begge Sider ned mod Aaen, saaledes at Domkirken kan antages at ligge paa det høieste Punkt i den ældre Deel af Byen. Århus har nu 4 *Torve*: Store-Torv, Lille-Torv, Kjødtorvet og Fredens Torv, og 41 *Gader*. De matriculerede og brandforsikkrede *Bygningers* Antal var i Aug. 1858: 1128, hvoraf 1093 henregnes til Byen selv og 35 paa dens Marker. Bygningernes *Assurancesum* var d. 30te Septbr. 1854: 3.064.030 Rd. (i 1843: 1.610.980 Rd.).

*Kjøbstadjorderne* ere for Tiden matriculerede for 237 Tdr. 1 Skp. 2 Otk.  $2\frac{1}{4}$  Alb. nyt Htk., og Gammelskat 1268 Rd. Arealet udgjør efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind 1836 Tdr. Land, hvoraf 1706 Tdr. Land Ager og Eng

\* Munding, af det islandske mynnr, vort Mund, og stemmende med det tydske münde i Travemünde, Warnemünde, Weichselmünde, Dünamünde o. s. v.; jfr. vort Kjerteminde, Karrebækminde, Nymindegab, Norsminde.

og 130 Tdr. Land Skov. Af Aarhus Kjøbstads Jorder ligge 221 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk.  $2\frac{1}{4}$  Alb., med et Areal af 1583 Tdr. Land Ager og Eng og 130 Tdr. Land Skov (»Riis Skov«), i Hasle Herred, og 13 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. 1 Alb., med et Areal af 123 Tdr. Land, som i Matriklen benævnes Aarhus Frue Sogns Toftejorder eller Vængerne, i Ning Herred.

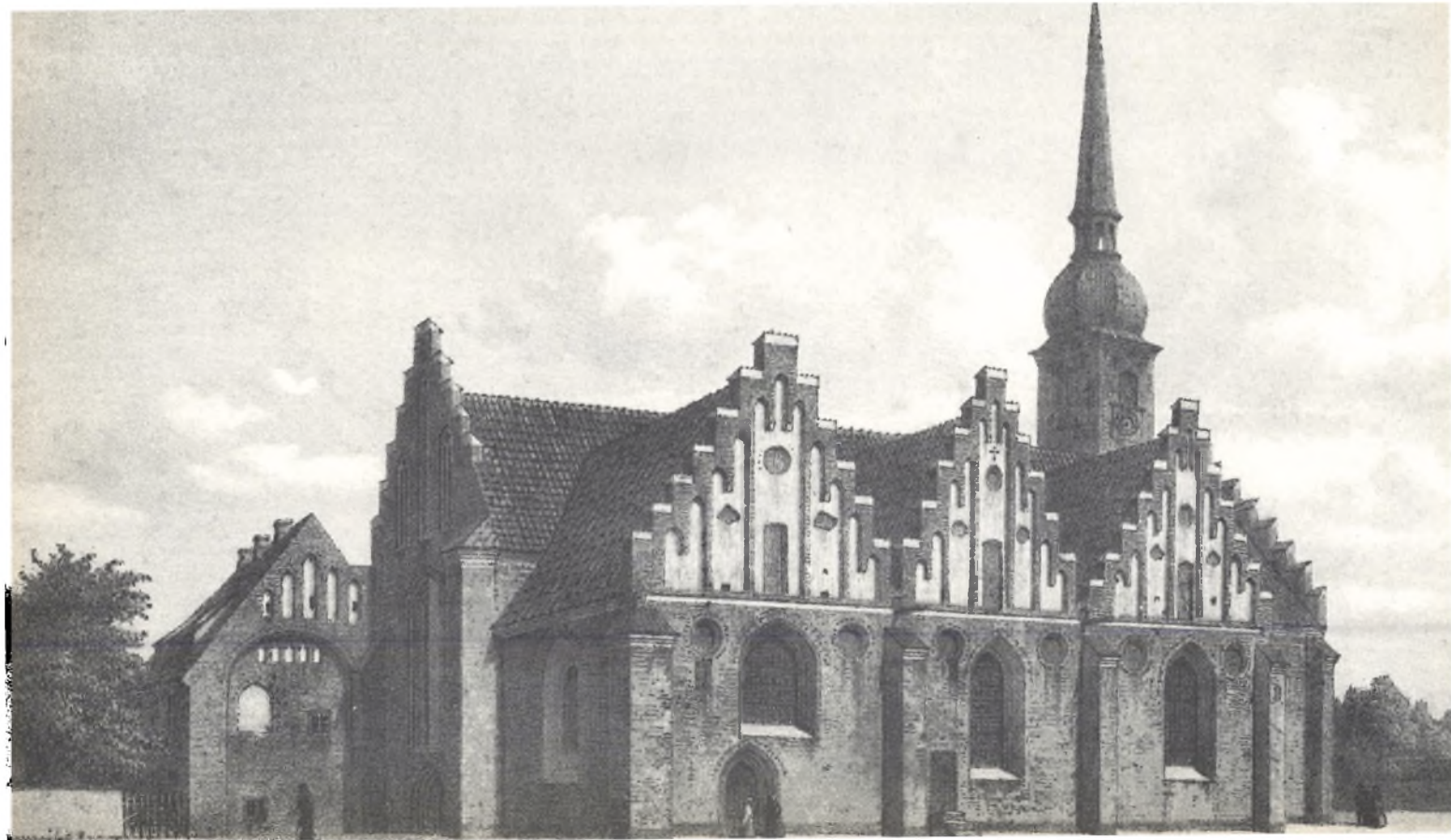
\*

*Af offentlige Bygninger og Institutioner* mærkes:

*Domkirken* (St. Clemens Kirke), som beskrevet nedenfor.

*Vor Frue Kirke* eller den gamle Sortebrødre-Klosterkirke, beliggende vest for Domkirken; den udgjør den søndre Fløi af det nævnte Kloster og er tilligemed Domkirken de eneste Levninger i Aarhus fra den katholske Tid. Dette Kloster danner et sjældent arkitektonisk Monument her i Landet, idet Klosters oprindelige Plan i sin Heelhed er blevet bevaret \*. Man seer saaledes den fiirsidede Klostergaard samt 4 Hvælvinger af Korsgangen og en Mængde Spor af de øvrige Hvælvinger, som hørte til denne. I den vestre Fløi finder man endog en hvælvet Halle (Klostrets Refectorium) med to interessante Granitsøiler fuldstændig bevarede. Hele Kirkebygningen er opført i Spidsbuestil (efter D. Atl. c. 1280), af middelmaadig Størrelse, med 5 Hvælvinger og en Tilbygning paa den søndre Side. Choret er høist eiendommeligt, baade derved, at det er fiirkantet uden Afslutning, og paa Grund af dets slanke, i 3 Rum afdeelte Vinduer. Tilbygningen, der ifølge et localt Sagn angives at være bygget efter Reformationen, frembyder ikke en saadan Slankhed som Choret i Vinduerne, men udmærker sig ved 3 eiendommelige og store Trappegavle. Taarnet, som i Modsætning til det Sædvanlige er bygget i Kirkens *østre* Ende, er usædvanlig smalt og har et høit Spiir, som forøvrigt senere er tilbygget. Ved Reformationen blev Frue Kirke skjenket

\* Som nøiere Forklaring angaaende Sortebrødre-klostret i Aarhus, tjener den i de skildrende Bilag til dette Skrift givne Plan, optaget af I. Kornerup i 1858.



Byen til Sognekirke, og Klostret selv til Hospital. I Choret findes et herligt Epitaphium over en Borgermester Hans Pedersen († 1650). Af mærkelige Personer, der i ældre Tid ere begravne i denne Kirke, nævnes Jens Jensen Brok til Clausholm, som blev dræbt af Jens Nielsen Løvenbalk til Aunsbjerg, hvorfor denne 1405 maatte i Helsingborg i Dronning Margretes Nærværelse indgaae den mærkelige Sone med den Dræbtes Arvinger, som findes omtalt ved Clausholm. Den i D. Atl. omtalte Kampesteen, som er indmuret i Kirkens vestre Ende, og hvorpaa man har villet finde udhugget et Sværd til Minde om denne Gjerning, maa aabenbart betragtes som en Ligsteen med et Kors fra den ældre christelige Middelalder (jfr. 3 lignende, som blive omtalte ved Domkirken). I Skibet findes en Ligsteen over den bekjendte General-Admiralleutenant Grev Frederik Danneskjold-Samsøe († 1770), som ligger begravet under samme, med Aarstal 1773, og i Tilbygningen en stor hvid Marmorsteen, ligeledes i Gulvet, med Indskrift: »Stiftamtmand Oluf Borch de Schouboe og Arvingers Begravelse til ævig Tid« (uden Aarstal). Endeel Epitaphier og Gravstene over Magistratspersoner og andre anseete borgerlige Personer findes endvidere i denne Kirke.

*Cathedralskolen*, Byens lærde Skole, beliggende ligeoverfor Domkirken paa dens østlige Side. Den ældste Skolebygning fra den katholske Tid, som laae paa samme Sted, maatte formedelst Brøstfældighed nedbrydes 1762; den derefter opførte Bygning, som blev indviet i Marts 1766 af den berømte Rector Ole Worm, er den samme, som endnu staaer, men paa grund af Skolens Udvidelse ombygget og forøget med en Etage i Aarene 1847-49 (Arbeidet standses gjentagne Gange ved Krigen og den fjendtlige Occupation); den har ved denne Ombygning faaet sit nuværende Ydre og sin hensigtsmæssige Indretning, hvori den neppe overgaaes af nogen anden Skolebygning i Landet. Frontespicen er prydet med Kongens Navnetræk, omgivet af passende Emblemer; nedenunder er anbragt følgende Indskrift,



tallet 1848, i hvilket Aars Foraar den fornyede Bygning blev taget i Brug. Siden Realskolens Nedlæggelse 1853 ere særlige Realclasser oprettede i Cathedralskolen ved Siden af de studerende Classer. Foruden Rectoren har Skolen for Tiden 3 Overlærere, 9 Adjuncter og 3 Timelærere. Discipeltallet udgjorde i Juni 1858: 135. Rectorboligen er en to-etages Gaard af Egebindingsværk, som støder op til Skolebygningen paa dens nordre Side, opført paa Domkirkens Bekostning 1746\*.

*Communeskolerne*; de ere 3, nemlig to Betalingskoler, en høiere Borger-Drengeskole og en Pigeskole, samt en Friskole. Desuden findes her et Asyl for Smaabørn, »Prindsesse Carolines Asyl«, der bestaaer ved Gaver fra Hendes Kgl. Høihed Arveprindsessen og frivillige Bidrag, samt »Prinds Ferdinands Tegneskole for Haandværkere,« der ogsaa væsentlig bestaaer ved frivillige Bidrag fra Hs. Kgl. Høihed og en Deel af Byens Indvaanere.

*Raad-, Dom- og Arresthuset.* En ny Raadstuebygning er opført 1857 paa den nordre Side af Domkirken i en Slags gothisk Renaissancestil. Den har de bekjendte Ord, hvormed Jydske Lov begynder, anbragt over Indgangen: »Med Lov skal man Land bygge.« Den ældre Raadstuebygning, der ligger tæt op til Domkirkens Hovedfacade og Hovedindgang (den vestlige Side), er bestemt til at nedbrydes, hvorved Domkirken vil komme til at ligge frit mod det store Torv. Paa Raadstuen opbevares endeel Afstøbninger af Thorvaldsens Arbejder, der ere skjenkede Byen af Bestyrelsen for Thorvaldsens Museum, ligesom der ogsaa sammesteds er opstillet en permanent Samling af Malerier af danske kunstnere.

*Hospitalet.* Allerede i den katholske Tid havde Aarhus en betydelig Stiftelse af denne Art under Navn af St. Karens Hospital eller St. Catharine Gaard; efter Reformationen blev i Reglen i de større Stæder en Klosterbygning af Kronen skjenket til Hospital, og saaledes er ogsaa Aar-

\* Jfr. H. H. Blache: »Historiske Efterretn. om Aarhus Cathedralskoles Bygninger og Inventarier fra den ældste Tid indtil Ombygningen og Udvidelsen i Aarene 1847-49« i Indbydelsesskriftet til den offentl. Examen i Aarhus Cathedralskole 1850.

hus Hospital den gamle Sortebrødre-Klosterbygning, der, som alt anført ved Frue Kirke, saa temmelig er bevaret i sin oprindelige Skikkelse. Ved Kongebrev af 12te Novbr. 1552 \* bestemtes, at bemeldte Kloster skulde indrettes til et almindeligt Hospital for »fattige, syge og saare Mennesker«, ikke blot i Aarhus, men ogsaa for dem, der vare i Helliggeisthusene i Randers og Horsens, hvilke skulde flyttes hertil, samt de omliggende Herreder. I Aaret 1719, da Hospitalets Hovedkassebog er bleven indrettet, hidrørte dets Indtægter fra 320 Tdr. Htk. Bøndergods, 6 Sognes Kongetiende af Rug og Byg samt Konge-Kvægtiender af 12 Sogne og 1 By; men i Tidsrummet 1770-80 er det Bedste af Bøndergodset blevet bortsolgt under uheldige Conjuncturer. 1778 udgjorde Hospitalslemmernes Antal 61, omtrent Halvdelen i Hospitalet og Halvdelen i Hjemmet, hvoraf Nogle fik 2 Mk. og Andre 1 Mk. i ugentlig Understøttelse. Ved samme Tid blev anden Etage af Hospitalsbygningens østre og Størstedelen af den nordre Fløi samt en Deel af en Corridor nedbrudt, fordi Hospitalet ved de Tab, det havde lidt ved Salget af Havreballegaard (nu Marselisborg) og Udeblivelsen af Erstatning derfor fra Kalø var blevet ude af Stand til at understøtte flere Lemmer, end der kunde huses i underste Etage. Den vestre Fløi af Hospitalets Vaaningsbygninger tilligemed Noget af den nordre, som endnu bestaaer af 2 Etager, har været Forstanderbolig; saavidt vides, opgav Borgermester Rohde, da han 1773 blev Hospitalsforstander, samme og forblev i sin egen Bolig, imod Godtgjørelse af Hospitalskassen, hvorefter Forstanderboligen først blev afbenyttet til Spindeskole under Fattigvæsenet i Aarhus samt Bolig for Fattigskolens Lærere, og c. 1820 af Fattigvæsenets Bestyrelse indrettet til en udvidet Bolig og Arbeidsanstalt for de under samme henhørende Personer, hvortil den endnu benyttes, ligesom Ladebygningen er bleven indrettet til Fattigskole. I den senere Tid har Hospi-

\* Dette saavel som de andre Fundatser fra ældre Tid Hospitalet vedkommende er trykt i Hofmans Saml. af Fundat. II. S. 100-33.



talets Tilstand betydelig forbedret sig. Ifølge den nyeste Fundats af 7de Juli 1856 er Stiftelsens Formaal at give værdige Trængende af begge Kjøen (ordentligviis og indtil videre 16 Fruentimmer og 12 Mandfolk, hine idetmindste 50 og disse 60 Aar gamle), der ere hjemmehørende i Aarhus Stift, Huusly, Varme, Lys, Vadsk, Klæder og Underholdning samt Lægehjælp og Medicin. »Stiftelsen er nærmest bestemt for saadanne værdige Trængende, som efter den bedre Livsstilling, hvori de forhen have levet, vilde blive lidende fremfor Andre, ifald de ingen anden Hjælp kunde faae end den, det almindelige Fattigvæsen kan yde«. Det maa ansees for hensigtsmæssigt, at Stiftelsen har indskrænket sig til at forsørge 28 Trængende med fuld og god Forpleining, istedetfor, som tidligere, at yde nogle Flere en høist utilstrækkelig Pengeunderstøttelse. Efter det sidst aflagte Aarsregnskab til 1ste Mai 1858 udgjorde samtlige Indtægter 5864 Rd., der ere anvendte paa den i Fundatsen angivne Maade. Stiftelsens Bestyrelse bestaaer af Stiftamtmanden og Biskoppen som Directeurer, en Inspection bestaaende af Sognepræsten til Domkirken, Borgermesteren og første Raadmand, samt i sanitaire Anliggender Districts- og Hospitalslægen, og en *Hospitalsforstander*, hvem Bestyrelsens Detail er overdraget. Hospitalet har sin egen Kirke, Præst og Degn; Sognepræsten for Frue Menighed er for Tiden tillige Præst ved Hospitalet. Ved den nordre Ende af Bygningens østre Fløi er opført 6 rummelige lyse Daarekamre; men de Afsindige skulle bort, saasnart der ved Randers Hospital bliver Pladser ledige for dem, og derefter skulle Daarekamrene indrettes til Lemmestuer.

*Bankcontoiret i Aarhus.* Den 4de Decbr. 1837 aabnedes denne, efter Allerhøieste Approbation, kundgjort ved Placat af 20de Novbr. 1837, af Nationalbanken i Kjøbenhavn oprettede Filial-Indretning, under anførte Benævnelse. Dens Virksomhed bestaaer i Udførelsen af alle de samme Forretninger, som drives af Moderbanken, og som Bestyrelsen er bemyndiget til at udføre for enhver solid Handlende, ikke alene i Aarhus By, men for Handelsstanden i hele Nørre-Jylland fra Skagen til Kolding. Ved Contoiret er ansat

en Kasserer, en Bogholder og en Controlleur samt 2 Assistenten. 1 Etages Bygning med bombefrie Hvælvinger.

Af andre offentlige Bygninger mærkes: *Bispegaarden*, *Toldkammeret*, *Byens Sygehospital* (hvortil Byen har indkjøbt og indrettet den nedlagte Realskoles Bygning med Rectorbolig og tilhørende Grund), samt *det militaire Sygehuus*.

\*

*Indvaanernes* Antal var ved Folketællingen i 1855: 8891 (hvoraf 4491 af Mdkj. og 4400 af Kvkj.); i 1850: 7886; i 1845: 7864; i 1801: 4102; i 1769: 4156.

*Handelen* er for Aarhus Byes Indvaanere at betragte som den væsentligste Erhvervsgreen. Har Byen end ikke saa udbredt et Opland som Nabobyen Randers, saa har den paa den anden Side den Store Fordeel at ligge umiddelbart ved Havet, hvilket, foruden den lettere Adgang til den større Skibsfart, ogsaa tilbyder Fordelen af endeel Baadfart fra Kysten. Medens Smakkefarten til Kallundborg tidligere gav Aarhus en ikke ringe Næring af Reisende, samt ogsaa ved Vareførsel, er Byen nu Hovedstation for den Trafique, der ad den sjællandske Jernbane gaaer paa Jylland, til hvilken Ende der hver Dag efter Jernbane-Morgentogets Ankomst til Korsør afgaaer Dampskib til Aarhus, ligesom der ogsaa herfra afgaaer daglig Dampskib til Korsør. At Nationalbanken i Kjøbenhavn har en Filialbank i Aarhus, maa ogsaa nævnes blandt de gunstige Momenter for denne By som Handelsstad betragtet.

Af de vigtigere Varer var den samlede *Indførsel* fra Udlandet i 1857: 2859 Tdr. Salt og 1.310.194 Pd. Steensalt (i 1856: 1220 Tdr. og 548.258 Pd. Steensalt), 98.688 Pd. Kaffe (i 1856: 103.343 Pd.), 770.678 Pd. Cichorierødder (i 1856: 468.670 Pd.), 178.118 Pd. Tobak (i 1856: 308.333 Pd.), 2297 Clstr. og 546.263 Cbfd. Trælast (i 1856: 2770 Clstr. og 512.267 Cbfd.), 72.449 Pd. Bomuldsmanufacturvarer (i 1856: 78.673 Pd.), 50.096 Pd. Uldmanufacturvarer (i 1856: 55.502 Pd.), 40.401 Pd. Bomuldsgarn (i 1856: 70.827 Pd.), 126.966 Tdr. Steenkul (i 1856: 125.392 Tdr.),

749.408 Pd. Stangjern (i 1856: 927.327 Pd.), 927.558 Pd. Ruejern (i 1856: 1.264.418 Pd).

Til *Udlandet udførtes* i 1857: 138.445 Tdr. Kornvarer, hvoraf 73.050 Tdr. Byg, 971 Tdr. Ærter, 29.290 Tdr. Havre, 9613 Tdr. Hvede, 23.947 Tdr. Rug, 85 Tdr. Vikker, 325 Tdr. Malt, 1064 Tdr. Gryn og Meel. Heraf gik til England 85.902 Tdr., til Norge 44.813 Tdr., til Australien 5990 Tdr. (Havre), medens Resten udførtes til Sverrig og Lübeck. I tidligere Aar stillede Kornudførselen til Udlandet sig saaledes: i 1856: 144.812 Tdr., i 1855: 221.340 Tdr., i 1854: 143.306 Tdr., i 1853: 170.219 Tdr. Gaaer man langt længere tilbage i Tiden, finder man, at Udførselen i 1751 var omtrent 55.000 Tdr., hvoraf 43.000 Tdr. Malt; i 1746 omtrent 56.000 Tdr., hvoraf 46.000 Tdr. Malt.

Af andre Varer udførtes i 1857 til Udlandet: 366.418 Pd. Kreaturbeen, 84.507 Pd. Kjød, 32.344 Pd. Skind og Huder, 694 Tdr. Smør, 723.380 Pd. Oliekager, 3471 Tdr. Raps, 76.175 Pd. Kradsuld.

*Skibsfarten* var i 1857: i *indenlandsk Fart* indgaaet 1250 Fartøier af 33.103<sup>1</sup>/<sub>4</sub> Clstr. Drægtighed med 7131 Læsters Bestuvning, udgaaet 1306 Fartøier af 35.060 Clstr. Drægtighed med 5461<sup>1</sup>/<sub>4</sub> Læsters Bestuvning; i *udenlandsk Fart* indgaaet 458 Fartøier af 14.975<sup>3</sup>/<sub>4</sub> Clstr. Drægtighed med 14.342<sup>3</sup>/<sub>4</sub> Læsters Bestuvning, udgaaet 405 Fartøier af 13.401<sup>3</sup>/<sub>4</sub> Clstr. Drægtighed med 5234 Læsters Bestuvning.

Ved Aarhus *Toldsted* var ved Slutningen af 1857 Hjemmehørende 62 Fartøier af 1621 Clstr. Drægtighed (i 1843: 29 Fartøier over 10 Clstr. af 835 Clstr., i 1762: 36 Fartøier omtrent af 550 Clstr.; i 1739: 54 Fartøier af 723 Clstr.)

*Told- og Skibsfartsafgifterne* udgjorde i 1857: 186.014 Rd., i 1856: 180.565 Rd., i 1855: 154.131 Rd. Middeltallet af Told- og Skibs- samt Consumtionsintraderne var i de 3 Aar 1842-44 131.200 Rd. aarlig, i Aarene 1836-38: 110.027 Rd. aarlig.

Til ovenstaaende Udsigt over Handels- og Skibsfarts-Forholdene i Aarhus skal her til en Sammenligning føies den Beretning som i Danske Atlas IV. S. 94-95 gives om *den Tids Handelsforhold* i Byen: »I vore Tider (altsaa omtrent

1767) bestaaer Byens Handling \* fornemmelig deri, af Landmanden at kjøbe Landets Producter, af hvilke Egnen ved Aarhus frembringer maadelig Quantitet Rug, meget Byg, overflødig Havre, som falder broget, maadelig Erter og Boghvede-Gryn. Af fede Varer Flesk, Smør, Ost og godt Horn-Qvæg; dog drives intet betydeligt Slagteri til Udslibning eller Handling, men alene til Huusholdning, og Oxene kjøbes mestendeels til Kjøbenhavn og deels til Holland. Forbemeldte Byg er Hoved-Tingen og det fordeelagtige i den almindelige Handel og Næring, hvorudi den tilvoxende Mangel paa Ildebrand og Prisens Forhøielse paa samme, idet Skovene aftager, dog gjør mærkelig Forskjel imod de forbigangne Tider at regne\*\*. Disse Korn- og Fedevarer udslibes igjen til Norge, hvorfra hjembringes Jern, Kakkelovne, tør Fisk, Tran, Sild, Tømmer, Bræder, Kalk m. m. Til Kjøbenhavn afsendes ogsaa Korn- og Fedevarer og hjemføres alle Slags Alen-Kram, Sukker, Thee, Caffebønner, Salt, Tobak, Viin. Med Hør, Hamp, Tjære og deslige Varer har Byen før havt betydelig Handel directe fra Østersøen. Men omendskjøndt en Deel deraf endnu hentes fra Libau eller Riga, saa tages dog disse Varer for en stor Deel fra Kjøbenhavn. Handelen paa Amsterdam og Lybek, som tilforn var saa betydelig, er nu ikke for noget at regne. Resten af Farten og Handelen drives alene mellem Provindserne og Smaalandene Synder paa.« I Aaret 1656 yttreer Arent Berntsen i »Danmarks og Norgis Fructbar Herlighed« sig saaledes om Aarhus Handel: »Byen hafver it stort og formuende Borgerskab, som deris Handel til Søes vidtløftigen fortsette, ikke allene i Øster-Søen, men oc udi Vester-Søen paa Norge, Holland, England, Hispanien og til andre vit omliggende Stæder, hvor til dem oc ved den beqvemme Indseigling og Hafn, som formedelst Havets indbøvelse og den snefre Canal, som i Byen indløber, gifvis Aarsage og Anledning«.

\* Man seer her, at Ordet Boghandling ikke er af en aldeles nydannet Form.

\*\* Denne Bemærkning refererer sig til, at Bygget sædvanligviis blev omdannet til Malt, forinden det udførtes. See det foran Anførte om Kornudførselen.

*Af industrielle Anlæg* mærkes: 3 Baade- og Skibsbyggerier, 2 Bogtrykkerier (fra det ene udgives Aarhus Stiftstidende), 6 Ølbryggerier, 10 Brændeviinsbrænderier, 1 chemisk Svovlstikkefabrik, 1 Fineerskjæreri, 8 Garverier og Felberederier, 3 Jernstøberier, 4 Kalkbrænderier, 2 Liimfabrikker, 1 Oliemølle, 1 Saltraffinaderi, 1 Strømpfabrik, 2 Sæbesyderier, 2 Teglbrænderier, 6 Tobaksfabrikker, 2 Vattfabrikker, 4 Bomulds- og Linnedvæverier, 2 Instrumentfabrikker, 1 Cichoriefabrik, 2 Naalefabrikker, 4 Vognfabrikker, 9 Farverier, 3 Lysestøberier, 1 Edikebryggeri, 1 Bryggeri for baiersk Øl; desuden tæt udenfor Byen paa Marselisborg Grund 1 Sukkerraffinaderi og 1 Sømfabrik. Ved Aarhus ligger den betydelige med Møllebyggeriets nyeste forbedrede Indretninger forsynede Vandmølle *Aarhus Mølle* kaldet\*.

I Aarhus holdes aarlig 5 *Markeder*: 2 Dage i Marts med Heste og Kvæg, 2 Dage i Juli med Heste, 3 Dage i Slutningen af samme Maaned med Kram (St. Olufs Marked), i Octbr. med Kvæg, 2 Dage i Decbr. med Heste.

\*

*Aarhus Communalbestyrelse* bestaaer af en *Borgermester*, 2 kongelige og 2 borgerlige *Raadmænd*, 15 *Borgerrepræsentanter*. Foruden af Borgermesteren, der tillige er Auctionsdirecteur og Stiftesforvalter, bestaaer Byens Øvrighed af en *Byfoged*, der tillige er Notarius publicus og kongelig Raadmand, og en *By- og Raadstueskriver*, der ogsaa er kongelig Raadmand.

Communens *Eiendomme* ere: af Jorder 776 Tdr. Land (hvorunder indbefattet Riis Skov og Lystanlægget »Venne-lyst«), det nye Raadhuus, det gamle Raadhuus (der er bestemt til at nedbrydes), Sygehospitalet, det militaire Sygehuus, endeel Fattighuse, Skolebygninger og Reberbaner. Kommunen eiede efter Kæmnerregnskabet for Aaret 1857 i udlaante Capitaler 9504 Rd.; dens Gjæld var 68.223 Rd.,

\* Den ældre Møllebygning er brændt for nogle Aar siden. En gammel Inscription paa Møllehuset vidnede, at samme var opbygget 1581 af daværende Lehnsmænd Erik Lykke til Skovgaard.



Vennelyst var forrige århundredes folkepark. Den var anlagt af oberst Julius Hoegh-Guldberg (1779-1861), søn af statsministeren, senere stiftamtmand i Arhus, Ove H.-G., men havde vanskeligt ved på samme måde som Risskov at placere sig i borgerlivet. Gang på gang måtte der skrives ind over for slet vedligeholdelse og forfald - for anlægget krævede jo vedligeholdelse i modsætning til den frie skov. Så længe Hoegh-Guldberg levede, trådte han dog selv til, når det blev for galt. Billedet viser pavillonen i 1860'erne, da Vennelyst af kommunen var bortforpagtet til en tidligere tapetserer Edv. Haagensen, der havde foranstaltet en omfattende istandsættelse. Aarhuus Stiftstidende udtalte sig meget rosende herom; men herligheden blev kort, forfaldet vendte tilbage. Haagensens forpagtning ophørte 1881, og fra det følgende år, da kommunen overtog vedligeholdelsen, kom der påny hold over sagerne.

Tegning af L. Kruse.

Indtil den almindelige værnepligts indførelse i september 1848 var købstadborgerne almindeligvis fritaget for udskrivning til hær og flåde; derimod skulle de i påkommende tilfælde være beredt til at forsvare deres by mod ydre og indre fjender som deltagere i en slags borgervæbning. For Arhus' vedkommende kendes en sådan helt fra 16. årh. 19. århundredes borgervæbning havde sin rod i Napoleonskrigene, altså i særdeles alvorlige forhold; ikke desto mindre udviklede den sig her som alle andre steder til en halv- og helkomisk foreteelse, særlig efter 1819, da byen med Prins Frederik Ferdinands Dragoner fik »rigtig« militær. Trakasserier om mødepligten, vedligeholdelsen af materiel m. v. gjorde ikke forholdene bedre, og da hele samfundsudviklingen efter 1850 kom i skred, rejste der sig kraftige røster for korpsets ophævelse. Glat gik det dog ikke, og først pr. 1. juli 1870 var den en kendsgerning.



Aarhus Borgervæbning.

Jægerkørs.

Artilleri.

Infanteri.

hvoraf 18.742 Rd. skyldes til Statskassen af Kjøbesummen (20.000 Rd.) for den nedlagte Realskole, og 25.000 Rd. til Nationalbanken.

Efter bemeldte Kæmnerregnskab androg Communes samtlige *Indtægter* i Aaret 1857: 97.628 Rd., hvoraf 48.141 Rd. tilveiebragtes ved de Communen paalignede Skatter (19.657 Rd. var dels Beholdning fra forrige Aars Regnskab, dels Restancer fra samme); Communes samtlige *Udgifter* udgjorde 91.682 Rd., hvoraf i kongelige Skatter og andre Udgifter til det Offentlige 5141 Rd., til Fattigvæsenet 10.727 Rd., Skolevæsenet 14.144 Rd., Indqvarteringsvæsenet 17.549 Rd., Delinqventvæsenet 626 Rd., Syges Cuur 4361 Rd., Brolægningsvæsenet 6412 Rd., almindelige Lønninger 2466 Rd., Vægter-, Lygte- og Sprøitevæsenet 9178 Rd. o. s. v.

Ved *Borgerskolerne* og *Friskolen* ere ialt ansatte 15 Lærere og 5 Lærerinder.

*Borgervæbningen* bestaaer nu under Navn af »Århus Borgercorps« af 120 tjenstgjørende Menige med tilhørende Officerer og Underofficerer. *Brandcorpsets* Personale udgjør c. 1020 Mand med en Commandeur, en Vicecommandeur, en Adjutant og 15 Officerer. 6 store og 4 smaa Sprøiter.

Århus *Havn* indbefatter baade Munden af den igjennem Byen flydende Aa og et Ydre Basin, som er indvundet af Havet, ved at bygge Stenmoler ud i dette. Paa Forbedringen af dette ydre Basin har Havnecommissionen i de senere Aar havt sin specielle Opmærksomhed henvendt, og i denne Hensigt reist et Laan hos Gedalia & Comp. i Kjøbenhavn paa 150.000 Rd. Dette Laan er baseret paa Havnens ordinaire Indtægt, som i Aaret 1857 androg i Havne-, Bro- og Kjølhalingspenge og desl. 21.962 Rd., hvoraf 19.047 Rd. Havne- og Bropenge. I Juli 1854 besluttedes, at større arbejder til Havnens Forbedring skulde foretages, og i en Meddelelse fra Havnecommissionen til en Raadstueforsam-





ling d. 19de Juli 1854 antoges det, at 13.000 Rd. aarlig, for Tiden 1855 til 1864 ville kunne afgives til Havnens Forbedring af de ordinaire Indtægter. Hidtil har der imidlertid kunnet afgives betydeligt Mere aarlig, nemlig i 1855: 15.492 Rd., i 1856: 18.942 Rd., og i 1857: 19.047 Rd. Et Dampmudderværk med Høitryksmaskine paa 16 Hestes Kraft blev indkjøbt i Malmø og sat i Gang i Sommeren 1856. Efter 1½ Aars Arbeide var Opmuddringen saa vidt fremmet, at Havnens Indløb og det nærmest indenfor liggende Terrain havde en Vanddybde af 16 Fod ved almindelig Vandstand, medens et bestemt Sted ved den Nordre Mole blev uddybet til 18 Fod, for at give større Fartøier Leilighed til med Sikkerhed og uden Hensyn til høi eller lav Vandstand at kunne indtage deres fulde Ladning i selve Havnen. Opmuddringen er senere bleven fortsat for først at opnaae en Dybde af 14 Fod over hele Basinet og langs med alle Bolværker, der af den Grund alle ere byggede saa solide, at de kunne taale den bestemte Uddybning uden Fare for deres Stabilitet. Senere bliver denne Vanddybde forandret til 18 Fod. Paa den søndre Mole vil i 1859 sandsynligviis blive opreist et smukt Jern-Fyrtaarn med et Fyr af saadan Styrke, at dette vil kunne tjene til Ledefyr for hele Bugten; meget beklagelige Strandinger i April 1857 i Havnens umiddelbare Nærhed, saavel som Feiltagelser, der hidrøre fra Umuligheden af altid at kunne skjelne imellem det nuværende Fyr og Byens Gaslygter, have gjort en Forandring paatrængende nødvendig. I Skibsfartens og Handelens Interesse er det ogsaa, at den nuværende Havnecommission, som viser megen Indsigt og udfolder megen Kraft og Virksomhed, med Alvor tænker paa Anlæget af en Dok til hurtig Reparation og Eftersyn af Skibe. Ved Havnen er ansat en Ingenieur til at lede Arbeiderne til Havnens Forbedring; en Havnefoged, som besørger Ordenens Vedligeholdelse i Havnen, og 4 Lodser.

\*

I *geistlig Henseende* danner Aarhus Kjøbstad og Hasle Herred et Provsti. Byen indbefatter 2 Sogne: *Domkirken*



Provstegården af 1765 nord for Domkirken, nedrevet 1856. Akvarel af Fr. Visby. Midt i billedet og til venstre for indgangsdøren medlemmer af borgervæbningen, til venstre for tranlampen formentlig byens trommeslager i færd med at udråbe en kundgørelse. Konen ved kirken sælger kranse til kirkegården. Meget lys har der ikke været et sådant sted en mørk vinteraften – og dog langt bedre end før. Arhus fik sine første tranlamper i 1750; de ophængtes på rådhuset foran kirken. Først fra o. 1820 bedres forholdene.

»Den gamle By«.

(det østlige) og *Vor Frue* (det vestlige). Ved Domkirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Stiftsprovst og Provst for Aarhus Kjøbstad og Hasle Herred (Rgls. 1724 Rd.), og en residerende Capellan (Rgls. 1236 Rd.), samt en ordineret Catechet, der tillige er første Lærer ved Borgerskolen. Ved Frue Kirke er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Hospitalet (Rgls. 1788 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige er Sognepræst til Aaby (Rgls. 788 Rd.).

*Stiftamtmanden over Aarhus Stift*, der tillige er Amtmand over Aarhus Amt, samt *Biskoppen* over Aarhus Stift boe i Aarhus.

Byen hører til Aarhus *Amtstuedistrict* (Amtstuen i Byen). *Stiftsphysicus* for Aarhus Stifts-Physicat og *Districtslægen* for Aarhus By, Hospital og District have Bolig i Byen. 2 *Apotheker*. Amtets 63de *Lægd*. Valgsted for Amtets 2den *Folkethings-Valgkreds*.

*Overtoldinspecteuren* for Nørre-Jylland boer i Aarhus. Ved Aarhus *Toldsted* er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, 2 Toldcontrolleurer og 15 Toldassistenter; ved *Postvæsenet* en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet, samt en Expeditur for de kongelige Postdampskibe. *Telegrafstation*.

I Aarhus *garnisonerer* 3die Dragon-Regiment.

\*

I *Sparekassen* for Aarhus By og Omegn, oprettet 1839, indestod ved Afslutningen af Regnskabet i 1854: 463.728 Rd. (hvoraf 16.516 Rd. var Overskud); i 1855: 588.730 Rd.; i 1856: 632.385 Rd.

I Aarhus *Overformynderi* indestod i Begyndelsen af 1854: 214.856 Rd. (i Slutningen af 1844: 178.431 Rd.).

Byen har en god Brolægning og Gasbelysning (siden 1855); her er en paa Actier grundet Søbadeanstalt. I Byen er funderet en Kunstsamling, bestaaende dels i flere Malerier fra den Kgl. Malerisamling, der her ere deponerede, dels i Afstøbninger af Thorvaldsens Arbejder. Opbevaringsstedet er et dertil i det nye Raad- og Domhus indrettet Locale (jfr. dette). Aarhus har ogsaa en Musikforening, en Haandværker-Sangforening og en Læseforening (Athenæum).

Udenfor Byen paa dens sydvestlige Side er den smukke Kirkegaard; her ligger Dyrmaleren Gebauer († 1831) begravet. Rundt om Byen løber en Vei med Spadseregang, der i de senere Aar er meget forskjønned; i Nærheden ligger det Byen tilhørende Lystanlæg »Vennelyst« og, som alt anført, den smukke Riis Skov, ligesom ogsaa Marselisborgs og Moesgaards Skove, samt i henved  $\frac{1}{2}$  Miils Afstand fra Byen *Helbredelsesanstalten for Sindssyge* (i Veilby Sogn).

\*

Byens Navn skreves i gamle Dage *Aros* og *Arus*, længere hen i Tiden *Aars* (Aarhss, Aarss), og udledes af Ar (Aa) og Os (ostium,

Munding), hvilket stemmer med dens Beliggenhed \*. Aarhus er en af Danmarks ældste Stæder og den tredie By her i Landet, hvor en christen Kirke blev bygget allerede under Gorm d. Gamles Regjering ved den hamborgske Erkebiskop Unnis Bestræbelser, ligesom ogsaa de første danske Bispedømmer stiftedes i Slesvig, Ribe og Aarhus i Aaret 948. Senere styredes vel hele Nørre-Jyllands kirkelige Anliggender af Biskoppen i Ribe; men da Svend Estridsen c. 1065 grundede den Stifts-Inndeling i Danmark, som siden i det Væsentlige har bestaaet, blev Aarhus atter et eget Stift. Efter Hvitdfelts Beretning skal Aarhus ikke oprindelig have ligget paa samme Sted som nu, men omtr.  $\frac{3}{4}$  Miil nordligere inde i Landet ved Lisbjerg (jfr. dette), og først i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede under Kong Erik Eiegod være bleven opbygget paa det nuværende, for Handel og Skibsfart beqvemmere Sted. Herimod strider dog Adskilligt: først Byens Navn, hvis den anførte Etymologi, hvad der maa ansees for utvivlsomt, er rigtig; dernæst omtales et Søslag ved Aarhus 18de Decbr. 1043, som Magnus d. Gode vandt over Svend Estridsen; og endelig findes hos Adam af Bremen, der skrev c. 1070, Intet, som tyder herpaa; tvertimod omtaler denne Forfatter gjentagne Gange Aarhus som en Søstad, hvorfra der var Overfart til Sjælland, Fyen og Skaane. Under den fortsatte Krig mellem Svend Estridsen og Magnus d. Godes Efterfølger paa Norges Throne Harald Haardraade skal Aarhus være bleven plyndret og opbrændt; og i Begyndelsen af Kong Valdemar d. Stores Regjering (Suhm antager i Aaret 1159) blev Byen udplyndret af de vendiske Sørøvere. Under samme Konge levede den hellige Niels, en uægte Søn af den i Roskilde myrdede Konge Knud Magnussen, i Aarhus, og døde her 1180. Forøvrigt frembyder denne Byes Historie, uagtet dens Ælde, ikke meget Mærkeligt. Aarhus's ældste Privilegier ere af 2den Juli 1441, udstedte af Kong Christoffer af Bayern (Holmans Fund. II. S. 27-30; Originalen opbevares i Byens Raadstue-Archiv). Af Ulykker, som have hjemsøgt Byen, nævnes Ildebrande i Aarene 1472, 1541 og

\* Navnet bør derfor skrives Aarhus, ikke Aarhuus efter den urigtige Forklaring af Aarer og Huus, som ogsaa ligger til Grund for Byens nuværende Vaaben, men paa hvis Urigtighed der gjøres opmærksom i D. Atl. IV. S 67 flg. I Byens ældste Segl fra 1421 sees heller ikke Aarer, men derimod oventil en Pen, hvori staaer St. Clemens og St. Paulus, og nedenunder en Aa; Aarerne ere først i 1581 komne i Seglet (jfr. Erslev: »Danske Kjøbstadnavnes Forklaring og Skrivemaade i Illustreret Almanak for 1858.«

1556, og Pesten 1578, som efter D. Atl. bortrev 2250 af Byens Befolkning, ligesom Aarhus ogsaa 1853 var en af de Stæder, der hjem søgtes af Cholera. Under de 3 fjendtlige Invasioner i Jylland i det 17de Aarhundrede holdtes ogsaa Aarhus besat af Fjenden, nemlig 1627–29 af de Keiserlige under Scharffenberg, hvilke efterlode en Skandse tæt udenfor Byen paa dens sydlige Side, som endnu bærer Wallensteins Navn \*, 1644 af de Svenske og 1657–58 atter af de Svenske under Grev Königsmark, efter hvis Bortgang de for deres Tøilesløshed bekjendte Polakker, der vare komne herind i Landet som Venner, her som overalt huserede endnu værre end Fjenderne. Under sidstnævnte svenske Krig blev Aarhus ogsaa i Sommeren 1659 beskudt og brandskattet af en svensk Escadre. I den slesvigske Krig rykkede preussiske Husarer d. 31te Mai 1849 frem til Aarhus, hvor de nord for Byen bleve saaledes medtagne af de danske Dragoner, at de maatte flygte, efterat flere vare nedhuggede og fangne (blandt de Sidste en Prinds af Salm-Salm); først 3 Uger senere, d. 21de Juni, blev Byen besat af Preusserne, som forbleve her indtil d. 24de Juli, men iagttog streng Mandstugt og i det Hele stode i venligt Forhold til Befolkningen.

Skjøndt Historien Intet beretter derom, maa det dog forekomme rimeligt, at en saa betydelig By, Sædet for en Biskop og mægtig Geistlighed og tilmed beliggende paa et saa udsat Sted ved Bred den af den aabne Strand, i Middelalderen har været befæstet; i et Par kongelige Gavebreve fra 1512 og 1513 nævnes »Vold oc graffue«, og Navnene paa tre af Byens Gader »Borgporten«, »Volden« og »Graven«, saavelsom den indbyrdes Beliggenhed af disse Gader, der antages at have omgivet Byen i ældre Tid, tyder ligefrem derpaa.

Af *Klostre* havde Aarhus flere, men hvorom man kun veed meget lidt: et *Dominicaner-* eller *Sortebrødre*kloster, stiftet c. 1227 og saaledes et af de ældste Klostre af denne Orden her i Landet, efter Reformationen, som ovenfor anført, omdannet til et Hospital 1552 (Klosterkirken, Vor Frue Kirke, er endnu den ene af Byens Sognekirker); et *Cartheuserkloster*, hvis Bygning idetmindste tildeels efter Reformationen er bleven anvendt til Latinskolen (St. Nicolai Kloster er identisk med et af disse to Klostre, men uvist hvilket); *Vor Frue Kloster paa Brobjerg* (den nu-

\* Det er dog vistnok en Misforstaaelse, naar man i Almindelighed antager, at de høie Banker i deres Heelhed skulle være frembragte ved Kunst; Hovedmassen idetmindste er efter al Sandsynlighed dannet af Naturen.

værende Frederiksgade) eller *Marianerklosteret*, og et *Helligaands-Huus*. St. Jørgens Gaard udenfor Byen og St. Karens Gaard, to Hospitaler, vare ikke egentlige Klostre, skjøndt førstnævnte ofte kaldes saaledes. Af Kirker havde Aarhus foruden de 2 nuværende Sognekirker, *Domkirken* og *Vor Frue* eller *Sortebrødre-Klosterkirken*, samt de andre Klosterkirker: den gamle *St. Olai Kirke*, en Trækirke, som skal være bygget c. 1102 paa en Høi ved Stranden til Ære for den norske Konge Oluf d. Hellige, og hvor den ovennævnte hellige Niels først var begravet; da denne Kirke faldt sammen af Ælde 1548, blev Menigheden lagt til Domkirken; 1637 lode to Privatmænd istedetfor den gamle Kirke opbygge et Capel, hvor der blev holdt Ligprædikener indtil Midten af forrige Aarhundrede \*. Af de katholske Biskopper fortjener at nævnes Stifteren af Øm-Kloster Biskop Svend († 1191), hans Eftermand, Absalons Slægtning Peder Vagnsen, Domkirkens Grundlægger († 1204) og Kirkens Restaurator Jens Iversen Lange († 1482), samt den sidste katholske Biskop Ove Bilde, som stod i stor Anseelse hos Kong Christian III. og efter Reformationen blev forlehnat med Skovkloster, hvor han døde 1555.

I det ovennævnte Helligaands-Kloster er en af de ældste Bøger her i Landet, nemlig St. Jørgens Historie paa Latin, trykt i Aaret 1498; denne Helgen nævnes i Titlen som Patron for Marianerklostrets Kirke paa Brobjerg. *Latinskolen* (Cathedralskolen), som har sin Oprindelse fra den katholske Tid, havde i Aarene 1491–1526 den berømte Skolemand Dr. Morten Borup, som selv var udgaaet fra denne Skole, til Rector \*\*; den mærkeligste af hans Disciple var Reformatoren Hans Tausen. Kong Christian IV. udstedte Fundatser for et Gymnasium, der skulde oprettes ved denne, ligesom ved Latinskolerne i flere andre Stiftsstæder, men dette synes aldrig at være kommet istand. I Aarene 1740–90 virkede den lærde Jens Worm ved denne Skole, fra 1752 som Rector. Foruden Cathedralskolen havde Aarhus i Aarene 1839–53 en *videnskabelig Realskole*; ved dennes Nedlæggelse bleve, som alt anført, særlige Realclasser oprettede i Cathedralskolen.

\* Paa den endnu eksisterende St. Olai Kirkegaard findes blandt flere Ligstene ogsaa en over denne Helgen, nedlagt Aar 1797, og ved Siden deraf et stort Granit-Kors til hans Ihukommelse, som Paaskriften viser, »opreist Aar 1847 af Aarhus By istedetfor det ældre Mindesmærke.«

\*\* Han ligger begravet imellem Domkirken og Cathedralskolen, hvor forhen St. Clemens Kirkegaard var, og hvor hans Ligsteen endnu fandtes i Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Århus har været Fødested for flere berømte Mænd, især lærde Videnskabsmænd; som de mærkeligste bør nævnes Lægen, Naturforskeren og Oldgranskeren Ole Worm (f. 13de Mai 1588, † 1654)\* og hans Efterkommer, ovennævnte Professor og Rector Jens Worm (f. 24de Aug. 1716, † 1790), Matematikeren Ole Rømer, Politi- og Borgermester i Kjøbenhavn, især berømt ved sin Opdagelse af Udmaalingen af Lysets Hurtighed (f. 25de Septbr. 1644, † 1710), Forfatteren af Danske Atlas og flere historiske Værker Erik Pontoppidan, Biskop i Bergen og Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet (f. 24de Aug. 1698, † 1761), Generalmajor og General-Bygmester Laurids de Thurah, Forfatteren af Danske Vitruvius (f. 1706, † 1759). Af Mænd, som i den senere Tid have virket i betydeligere Embedsstillinger i Århus, kan anføres de lærde Biskopper Hector Frederik Janson, tidligere theologisk Professor og Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet, fra 1789 til sin Død 1805, og Andreas Birch fra 1805 til sin død 1829, samt den bekjendte Statsmand Geheimeraad Ove Høegh Guldberg, der 1784 fandt en hæderlig Retraite som Stiftamtmand i Århus, hvilken Post han beklædte til 1802; han døde paa Hald 1808.

I Myntcabinettet i Kjøbenhavn findes Mynter, der ere udprægede i Århus fra Hardeknud (Aroci), Svend Grathe og Knud V. (Arusia), samt Christian III. Fra Borgerkrigenes Periode har man desuden i Cabinettet Mynter med et Anker paa den ene Side, hvilke man antager ere prægede i Århus.

Om Århus By og dens Historie haves Efterretninger i følgende Skrifter:

*J. Nannestad*: Hilaria Aarhusiensa, Haun. 1747.

*J. R. Hübertz*: Et Blik paa Staden Århus og dens almindelige Historie (Bidrag til Skildring af Staden og Communen Århus, 1ste Hefte), Kjøbenh. 1837.

Samme Forf.: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Århus, 3 Dele, Kjøbenh. 1845-46.

\*

\* Et udmærket Portrait af denne berømte Lærde, Original af Carl v. Mandern, hænger i Cathedralskolens Solennitetsaal.



*Aarhus Domkirke*

eller *St. Clemens Kirke* \* indtager i Henseende til Størrelse den første Plads blandt alle Danmarks Kirker. I Længden, som udvendig udgjør 148 Alen, overgaaer den endog ikke lidet Roskilde Domkirke, som dog er betydelig længere end Landets andre Stiftskirker, hvorimod den i Henseende til Bredden (indvendig 37 Alen) og Høiden (indvendig 36 Alen) overgaaes af Roskilde og Ribe Domkirker. *St. Clemens Kirke* har derfor ogsaa af alle danske Kirker det slankeste Hovedskib.

Skjøndt Aarhus var et af Danmarks ældste Bispesæder, allerede i Midten af det 10de Aarhundrede, er dens Domkirke dog endeel yngre end Landets øvrige Domkirker. Medens Roskilde og Lund havde deres Domkirker og Odense sin *St. Knuds Kirke* i de nærmeste Aar efter 1080, og anseelige Steenkirker reiste sig i Ribe og Viborg i Løbet af det 12te Aarhundrede, maatte Aarhus lige til Begyndelsen af det næste Aarhundrede lade sig nøje med en Stiftskirke af Træ. Hertil maa vistnok Grunden, som den nyeste Forfatter af Domkirkens Beskrivelse anfører, søges i, at Aarhus i den tidligere Deel af Middelalderen hverken i Anseelse eller Velstand kunde maale sig med Viborg eller Ribe, ligesom ogsaa deri, at dens Beliggenhed paa Jyllands Østkyst udsatte den, som vi have seet, for gjentagne Plyndringer af Normænd og Vender. Det var først efterat den ovennævnte fromme Niels, en Kongesøn, som 1180 døde i Aarhus, havde kastet en Helgenglands over Byen, hvor Andægtige fra den Tid strømmede til hans Grav med rige Gaver, og en nær Slægtning

\* Domkirkens Skytspatron, den hellige Clemens, var ifølge Traditionen den tredie Biskop i Rom efter Apostelen Peter og levede i Slutningen af det 1ste Aarhundrede. Under Keiser Trajan blev han dømt til Døden og med et Anker om Halsen ned-sænket i Havet; men Liget tilligemed Ankeret – saa fortælles der – kom paa en vidunderlig Maade tilsyne, idet Havet veg tilbage, saa at det kunde blive begravet i et Capel, som snart blev et almindeligt Valfartssted. Ankeret er derfor et Tegn, som overalt i Aarhus Domkirke træder os imøde, ligesom det ogsaa er afbildet udenpaa Taarnet. See om den hellige Clemens Ny kirkehist. Saml. I. S. 186–92.

af Erkebiskop Absalon Peder Vagnsen\* henimod Slutningen af samme Aarhundrede havde bestøget Bispestolen, at man begyndte at tænke paa at lade Trækirken afløse af en anseelig Steenbygning. Pave Coelestin III. forkyndte 1197 Aflad til Enhver, der vilde bidrage til Domkirkens Opførelse, og i Aaret 1201 blev Grunden til samme lagt af nysnævnte Biskop, som ogsaa skjenkede den nye Kirke betydelige Gaver, men dog kun oplevede at see Arbeidet begyndt, da han allerede døde 11te April 1204; hans Grav, som tidligere antoges at være i Sorø Kirke, blev 24de Aug. 1830 opdaget under en muret Forhøining i Nærheden af Alteret i den af ham grundlagte Domkirke, og af den paa Kistelaaget liggende Blyplade er man kommet til Kundskab om denne Biskops Dødstid, som forhen var ubekjendt\*\*. Med Opførelsen af Domkirken gik det imidlertid meget langsomt; naar den er bleven indviet, vides ikke, men i Aaret 1312 maa den have været saa vidt færdig, at den kunde benyttes til Gudstjeneste. Aarhus Domkirke er en *treskibet hvælvet Korskirke*, bygget af Muursteen, hvis oprindelige Længde omtrentlig vil findes, naar man i Vesten fradrager Taarnet med dets to Sidecapeller og i Østen de to sidste Fag af Choret mod Nord og Syd; indenfor disse Grændser har Kirken bevaret sin oprindelige Brede. Høikirkens Mure i den oprindelige Kirkebygning kunne ikke antages at have hævet sig synderlig over Sideskibenes nuværende Tage. Ved Chorets betydelige Udvidelse og de samme tilbyggede to smaa runde Taarne, ved de runde Buers Afløsning af høie spidsbuede Hvælvinger og de oprindelige smaa runde Vinduers deels Tilmuring (i Korsets Fløie), deels Afløsning af store spidsbuede, ved Tilbygningen af flere Capeller og endelig af det store Taarn til Kirkens vestlige Side – Alt i Slutnin-

\* Hans Moder Ingerid var en Søsterdatter af Asker Ryg og altsaa Søskendebarn til Absalon.

\*\* Jfr. Nord. Tidsskr. for Oldkyndigh., 1ste Bind.

---

Domkirken, planche i førsteudgaven af Trap: Danmark. Billedet er tegnet før 1857, da rådhuset, der ses foran tårnet, blev nedrevet; til venstre bispegården, som 1881 måtte give plads for Bispetorvet.



gen af det 14de og i det 15de Aarhundrede, især under Biskop Jens Iversen Lange, der beklædte Bispestolen fra 1449 til 1482 – har Kirken efterhaanden faaet sin nuværende Udstrækning og Skikkelse, saa at dens Opførelse kan siges at have medtaget et Tidsrum, med betydelige Afbrydelser, af ikke mindre end c. 280 Aar. Som en Følge heraf maa Bygningen i arkitektonisk Henseende hos en opmærksom Iagttaget frembringe Indtrykket af noget Forvirret og Uoversensstemmende. Der har nemlig staaet en næsten fuldstændig Kirke i Rundbuestil eller byzantinsk Stil, hvad der kan sees af den store Mængde tilmurede Vinduer i denne Stil, af et mærkeligt Galleri, som findes i den nordre Korsfløi, og af Sidecapellerne ved Korsfløiene. Denne Kirke har i sin Heelhed havt megen Lighed med Sorø og Ringsted Kirker, idet den har været lav, og i Henseende til Ornamentering (Capitæler og Søiler) har den ganske havt Lighed med disse Kirker\*. Chorbygningen har uden Tvivl været afrundet, og det synes tillige efter de Spor, der ere synlige under det ene Sideskibs Tag, som om der ogsaa oprindelig har været et Taarn. Det voxende Hierarchies Magt blev dog ikke tilfredsstillet ved denne mindre og simple Kirke; Biskop Peder Jensen Lodehat begyndte derfor 1388 paa en Udvidelse af den oprindelige Plan, hvad der fortsattes af hans to Efterfølgere Bo Magnussen og Jens Iversen Lange. Hovedskibet saavel som Sideskibene bleve betydelig forhøiede; Choret, der nu var for kort til at rumme den talrige Geistlighed, blev forlænget, saaledes at der kom to nye Piller til; Chorrundingen forandredes til en Trekant; paa Siderne af Choret reistes to smækkre Trappetaarne. Med Hensyn til Kirkens vestre Deel er der omtrent paa samme Tid ogsaa skeet betydelige Forandringer, idet det nuværende Taarn med sine to Sidecapeller er blevet føiet til, og fuldendt af Jens Iversen Lange, hvad der tydelig viser sig af

\* Prof. Worsaae, der har gjort opmærksom paa de to Former og Capitæler i vore Kirker fra Rundbuestilens Tid, den sjællandske og den jydsk Form, anfører tillige, at den sjællandske Capitælforn forekommer i to jydsk Kirker, Aarhus og Thorsager Kirke (jfr. Kongegravene i Ringsted).

hans Våben, 3 Roser, som tilligemed St. Clemens Anker (see ovenfor) danner en smuk Decoration paa Taarnets Vestfacade. Det, der gjør Domkirken interessant i arkitektonisk Henseende, er deels dens *Længde*, som dog desværre i det Indre er bleven tilintetgjort for Synet ved et Træskillerum, der er opført imellem Taarnbygningen og Skibet, deels det mærkværdige Chor, som indvendig paa Grund af sine slanke Vinduer og sine mægtige Piller danner ligesom en prægtig hvælvet Halle, og som udvendig har et høist eiendommeligt Udseende ved 4 characteristiske Spidsgavle paa hver Side. Ret mærkeligt er det desuden, at man, rimeligviis for at bryde den store Muurflade for Øiet, har indsat Granitqvadre, formodentlig af en ældre Graasteenskirke, imellem Chorets Muurværk; en særegen Decoration afgive desuden 3 mærkelige Ligstene, som ere indsatte i Chorets østlige Side, og som skrive sig fra den ældre christelige Midalder.

Af Domkirkens Mærkeligheder maa omtales den gamle Døbefont fra det 15de Aarhundrede, den skønne Prædikestol, opsat 1588, og især den anseelige *Altertafle*, skjenket Kirken af ovennævnte Biskop Jens Iversen Lange, hvis Navn tilligemed Aarstallet 1479 findes i en latinsk Indskrift ovenover samme. Naar Hovedtavlen staaer tillukket, forkynde de ydre Malerier allerede dens Hovedindhold: i næsten legemsstore Figurer ere Pave Clemens og Johannes Døberen fremstillede, og nedenunder dem sees den hellige Anna (Jomfru Mariæ Moder), Christusbarnet og den hellige Jomfru, til hvem Biskoppen henvender sig i Bøn. Aabnes de ydre Fløie, seer man Christi Lidelse og Død, Begravelse og Opstandelse fremstillet i 8 Malerier, og naar de inderste Fløie aabnes, fremtræde i Legemsstørrelse, udskaarne af Træ og straalende af Guld og Farver, de udvendig antydede Figurer: i Midten St. Anna bærende paa Armen Christusbarnet, hvem den hosstaaende Maria rækker et Æble, tilvenstre St. Clemens i fuld pavelig Ornat med Skibsankeret ved sin høire Side, og tilhøire Johannes Døberen; paa Fløidørene sees de 12 Apostle i mindre Størrelse, 6 paa hver, og flere endnu mindre Figurer (forskjellige Helgene). I

Choret findes ogsaa ligesom i Viborg Domkirke en stor fritstaaende syvarmet Lysestage af Messing, en Efterligning af Guld-Lysestagen i Jerusalems Tempel, skjenket Kirken 1515 af den næstsidste katholske Biskop Niels Clausen. Kirkens Hvælvinger hvile paa 20 svære murede *Piller*, 12 i Skibet og 8 i Choret.

Århus Domkirke har flere *Capeller*, dels fra den katholske Tid, dels af yngre Oprindelse. Til de første høre de to Capeller hver paa sin Side af Taarnet, af hvilke det nordre eller det nuværende *rodsteenconstantinske Gravcapel*, bygget i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede af Biskop Bo Magnussen, som tilligemed sin Eftermand Ulrik Stygge her ligger begravet, i Slutningen af det 17de Aarhundrede blev solgt til Baron Constantin Marselis til Marselisborg († 1699), hvorpaa Gulvet blev belagt med sorte og hvide Marmorfliser og et kostbart Marmor-Epitaphium opsat, det prægtigste i Kirken, forfærdiget af den berømte italienske Kunstner Thomas Quilinus i den Tids barokke Stil, men med den samme Kunstners eiendommelige Fiinhed i Udførelsen af Detaillen; det forestiller Baronesse Sophie Elisabeth Carisius med hendes første Mand, nysnævnte Baron Constantin Marselis, paa høire og hendes anden Mand Baron Rodsteen paa venstre Side (Mændene i romersk Imperator-Dragt), hvilke ligge begravede i Capellet tilligemed Flere af Familien. Capellet paa Taarnets søndre Side, i den katholske Tid *Vor Frue Capel*, er bygget i sidste Halvdel af det 15de Aarhundrede af ovennævnte Biskop Jens Iversen Lange, som bidrog saa meget til Domkirkens Udvidelse og Forskjønnelse, og som ligger begravet her under en Ligsteen midt i Gulvet; det er Kirkens største Capel og kaldes nu *Synodalcapellet* eller *Landemodssalen* af de geistlige Møder, som her holdes. Af de to Capeller ved den nordlige Korsfløi hidrører det ene fra Kirkens ældste Tid, det andet er bygget i det 17de Aarhundrede; de kaldes det *sehestedske* og det *lindenovske* Capel. I det første af disse Capeller hviler den under Kongerne Christian IV. og Frederik III. berømte Cantsler Christen Thomesen Sehested til Stougaard († 1657), tilligemed hans Hustru Mette Rosenkrands samt

flere af deres Børn, og deres Sønesøn, Sølhelten Christen Thomesen Sehested, som vandt den berømte Seier ved Rygen over den svenske Flaade d. 24de Septbr. 1715, hvilken Digteren Jørgen Sorterup har forherliget:

»Hr. Sehested har avlet en Søn under Ø,  
De Svenske til Sorrig og Kvide;  
Han haver den Skjebne, han aldrig skal dø,  
Og aldrig sin Klædning opslide.  
Af Herren er Seiren alene,

Hans fødsel var blodig, hans Moder var Mand,  
Hans Amme var gloende Lue;  
Hans Vugge var vinget og gungred paa Vand;  
Alverden det Foster skal skue.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,  
Ei alle med ligegod Ville;  
Det flakked om Havet, dog landede hjem,  
Paa Rygen og Ruden \* at spille.

Den Seier, Hr. Sehested for Rygen erholdt,  
Af Rygtet tog snelleste Vinger;  
Ei Fjeld er at finde saa steil og saa stolt,  
At den jo derover sig svinger.  
Af Herren er Seiren alene.«

Den yngre Chr. Thom. Sehested døde ugift som Geheime-Conferentsraad og Over-Landdrost eller Statholder i Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst 1736. Det lindenovske Capel har Navn af Ridder Laurids Lindenov, Herre til Øregaard i Fyen og Befalingsmand paa Aarhusgaard († 1635), som tilligemed sine to Hustruer ligger begravet i Ligkjelderens nedenunder \*\*. Af de to til disse Capeller svarende

\* En lille Ø ved Pommerns Kyst i Nærheden af Rygen.

\*\* I disse to Capeller opbevares for Tiden Stiftsbibliotheket (11-12,000 Bind), som tidligere har henstaaet i den ældre Skolebygning, og snart vil blive henflyttet i den nye, idet det er bestemt til at forenes med Skolebibliotheket.

sydlige Tilbygninger, det nuværende Materialhuus og Lighuus, udgjør det første ogsaa en Deel af den ældste Kirkebygning. I selve den nordre Korsfløi er det lille *hutfeldske Capel*, indrettet 1696 for Landcommissair og Assessor i Kammercollegiet Jesper Hutfeld, som tilligemed sin Hustru hviler under Gulvet. I *Laurids Ebbesens Capel*, som støder op til det rodsteen-constantinske Capel i Kirkens nordvestlige Ende, stod indtil den nyeste Tid en Kiste med Normanden Drackenbergs Lig, hvilken Mand har opnaaet en egen Mærkværdighed ved at blive 146 Aar gammel (han døde 1772 efter at have levet under 7 danske Konger); nu er Liget nedsat i en aaben Begravelse ved Alteret\*. Foruden de allerede Nævnte ere følgende mærkelige Personer begravne i Domkirken: Kongesønnen, den hellige Niels, hvis Lig i Kirkens første Tid blev ført dertil fra St. Olai Trækirke; den sidste katholske Biskop i Fyen Knud Gyldenstjerne († 1560) og hans Hustru Jytte Podebusk († 1573); Rigsraad Erik Podebusk til Bidstrup, Lehnsmand paa Aalborg-Slot († 1573), tilligemed hans Hustru Sitzelle Oxe, over hvilke findes et Epitaphium af Alabast og Marmor paa Chorets søndre Side, hvorpaa begge ere udhuggede i Legemsstørrelse, et Monument af meget Kunstværd; den rige Rigmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Skjervad, Gammel-Estrup m. m. († 1631), over hvem der er et Epitaphium ligeoverfor paa Chorets nordre Væg; Rigsraad Manderup Parsberg, bekjendt af sin Duel med Tyge Brahe († 1626); Raadmand Johan Worm, Stamfader til de lærde Wormer, født i den gelderske By Arnheim († 1601); Catharine Schumacher, Griffenfelds Søster († 1699), og hendes Mand Høiesterets-Assessor og Borgermester i Kjøbenhavn Jørgen Fogh († 1685); Biskop Janson († 1805) i en egen aflukket Begravelse, m. Fl.

\* Denne ved sin sjeldne Livskraft mærkværdige Sømand var født under Christian IV.'s Deeltagelse i Trediveaarskrigen, ved hvilken Konges Død han var 22 Aar gammel, og oplevede Struensees Fald under Kong Christian VII. Han var 111 Aar gammel, da han giftede sig, og som Enkemand friede han, i en Alder af 130 Aar til en ung Bondepige og senere til Flere, men fik Kurven. Et Portrait af ham findes paa Byens Raadstue.



En Reparation i Aaret 1775 tjente ligesom andre lignende Reparationer af vore Hovedkirker i samme Periode kun til at forvanske og vanzire Kirken istedetfor at forskjønne den. Tagene vare fordum alle belagte med Bly, men ved denne Leilighed bleve Sidebygningerne og Tilbygningerne dækkede med Tagsteen. Det er dog især Taarnene, som have lidt ved indtrufne Ulykker og vilkaarlig Behandling. Det *store vestlige Taarn* med det høie Spiir \*, der i det Væsentlige var opført af Biskop Jens Iversen, var efter 70 Aars Forløb blevet saa brøstfældigt, at Kong Christian III. ved sin Nærværelse i Aarhus befalede, at det skulde nedtages. Dette skete 1547, og et nyt, ligesaa høit Spiir blev opsat, men det brændte d. 24de Mai 1642 ved Lynild – en Brand, som skal være seet i 10 Miles Afstand, og hvoraf der endnu findes Spor i Hvælvingerne ved Taarnet. Et nyt Spiir reistes 1662; det nedstyrtede i en voldsom Storm d. 31te Jan. 1737. Vel reistes det atter, men nedtoges ved Istandsættelsen 1775, og saaledes har da Taarnet efterhaanden faaet sit nuværende, saa vanzirende Udseende, at man kan sammenligne Spiret med en Barnehætte paa en Kæmpekrop. De to mindre *østlige Taarne*, der ere runde og slanke, havde ligeledes høie Spiir, der bares af 8 Granitsoiler; men da det nordøstlige nedblæste i en Storm 1822, anbragtes de nuværende smagløse Kuppler af Zwiebelform, der kun slet stemme med den øvrige Bygningsstil.

Domkirken har 3 Indgange: den store vestlige Hovedindgang og to i den nordlige og sydlige Ende af Korset. Foruden disse var der i den katholske Tid 4 andre i Choromgangene; Sporene af disse tilmurede Indgange ere endnu ganske tydelige. Paa alle Sider trykkes Kirken af nærliggende Bygninger, der forhindre den fra at fremtræde i sin imponerende Heelhed, især af den gamle og uanseelige Raadhusbygning, som hidtil har dækket Hovedindgangen, men som forhaabentlig nu snart vil blive nedrevet, da

\* Spidsen af samme angives at have været 340 Alen ophøiet over Jorden; men dette er vistnok meget overdrevet, baade fordi en saadan Høide hertillands maa ansees for en Umulighed, og fordi den ikke vilde stemme overeens med Kirkens øvrige Stil.

et nyt Raadhuus, som ovenfor angivet, er opført paa den nordre Side af Kirken, saa at denne herefter med sin Hovedfacade vil komme til at ligge frit ud mod Torvet.

\*

Over Aarhus Domkirke haves følgende Beskrivelser:

*C. W. Hertel*: Antiquarisk-historisk Beskrivelse af Aarhus Domkirke, 2 Dele, Hadersl. 1809 og Aalb. 1810.

*K. Schytte*: Kortfattet Beskrivelse over Aarhus Domkirke, Aarh. 1835.

*A. Fabricius*: Aarhus Domkirke i »Illustreret Almanak« for 1855, S. 81–89.

*N. Høyen*: Aarhus Domkirke i »Ny kirkehist. Saml.« I. S. 161–84 (en mesterlig Afhandling i arkitektonisk Henseende).

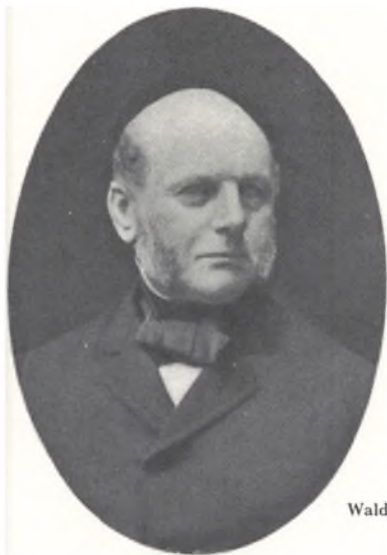
## Mennesker og tilstande – set fra Bankcomptoiret

Nationalbankens filial i Århus, den første egentlige bank uden for København, begyndte sin virksomhed den 4. december 1837. Den jyske handel havde da allerede længe været interesseret i et institut, der dels kunne forsyne den med kapital, dels kunne lette og billigere den diskonteringen af de veksler på Hamborg, hvormed størsteparten af udførselen betaltes. Nationalbanken var nok villig, men samtidig lidt forsigtig, og visse bankforretninger blev derfor undtagne fra filialens virksomhed, ligesom den heller ikke fik navn af filial. Den kom til at hedde »Det jyske Bankkontor i Århus«, i almindelighed dog kun kaldet »Bankkontoret i Århus«<sup>1</sup>.

Til Bankkontoret kom 7. december 1840 som assistent Nicolai Valdemar Mohr Kornerup (1817–86). Kornerup var københavner og uddannet som jurist. Han blev i Århus i 3½ år og kom derefter tilbage til bankens hovedsæde, hvor han var til sin død, de sidste 11 år som kontorchef for lånefaget<sup>2</sup>. Under titlen »En Kjøbenhavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1820–50« udsendtes i 1924 som bind XLII i serien »Memoirer og Breve« hans efterladte erindringer. De afslører Kornerup som en fin og levende iagttagere, og de indeholder som helhed et væld af værdifulde enkeltheder. At han ikke blot holdt sig til sit »Hjem og sin By«, derom vidner nedenstående afsnit fra årene i Århus (s. 111–30):

Da jeg ikke kunde vedblive at gaa ledig, blev det bestemt, at jeg skulde se at komme ind i Banken. Nu skete det, at en Plads blev ledig ved en Assistents Død. Resultatet blev da, at Meulengracht<sup>3</sup>, der var Assistent hos Kassereren<sup>4</sup>

1. Jfr. Axel Rubow: Nationalbankens Historie 1818–1878, 1918, s. 243 f.
2. Jfr. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris 1736–1936 etc. II, s. 405 f.
3. Harboe M. (1804–55), søn af købmand Harboe M., Århus, jfr. Oscar Meulengracht: Slægten Meulengracht, 1956, s. 14.
4. Christian Rasmus Otterstrøm (1795–1876), jfr. H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelige Bevilling 1660–1869, 1935, s. 261 f.



Waldemar Kornerup.

ved Bankcomptoiret i Aarhus, forflyttedes til Hovedbanken, og at jeg fik hans Plads.

Da Haagen<sup>5</sup> i Efteraaret 1840 skulde foretage den Revision af Bankcomptoirets Bøger og Regnskaber, som Directionens Medlemmer skiftevis foretog hvert Aar, fulgte jeg med ham. Den 17. Oktober drog vi da afsted pr. Diligence til Kalundborg og derfra med Smakken, som det kaldtes – i dette Tilfælde dog et Dampskib<sup>6</sup> – til Aarhus. Saaledes betraadte jeg da første Gang jydsk Grund i en By, hvor jeg skulde tilbringe et for mig betydningsfuldt Afsnit af mit Liv.

Vi tog ind hos Madame Fulling, som boede i den gamle Gæstgivergaard<sup>7</sup> ligeoverfor Domkirken og ud til Slagtertorvet<sup>8</sup>. Det var en meget gammel Bindingsværksbygning,

5. Christian Wilhelm H. (1792–1871), jfr. Biografisk Leksikon, 1. udg. VI, s. 435 f.

6. Sandsynligvis »Dania« eller »Christian den Ottende«, jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 121.

7. G.A. I, s. 13 og Rasmus Nielsen, 1959, s. 142.

8. Egl. Kød- eller Svinetorvet, nu Sct. Clemens Torv.



Store Torv i 1840'erne. Den lave bygning midt i billedet er Bankkontoret, opført 1842 af kgl. bygningsinspektør C. G. F. Thielemann. Til højre rådhuset, til venstre Hotel Royal; skilderhuset er til brug for borgervagten. Galvanoplastisk aftryk af en kobberstukket plade.

»Den gamle By«.

som i forrige Tider var bleven kaldt Vintappergaarden, med Svaler og lignende Arkitektur. Men var Gaarden gammel, forfalden og skrøbelig, saa havde man det til Gengæld rigtig godt der; der var megen Properhed, og Bispisningen var god. Familien bestod af Enkemadame Fulling, hendes Datter Bine og hendes Søster, Enkemadame Krogh. Ved Familiens Middagsbord spiste foruden Gæsterne Baron Rosenkrantz<sup>9</sup>, der var Lieutenant ved Dragonregimentet og en daglig Gæst i Huset, samt nu og da hans Broder, den nuværende Geheimeraad Rosenkrantz<sup>10</sup>, forhen Stiftamtmand i Viborg dengang Auscultant i Rentekammeret. Disse tvende Herrer vare Erke-Aristokrater, meget højttalende og broutede temmelig stærkt.

En Dag gik Haagen og jeg hen at see Brødrene I. P. B. & A. N. Jensens Dampbrænderi<sup>11</sup>, der nylig var anlagt i

9. Frederik (Fritz) Verner R. (1804–82), jfr. G.A. I, s. 132.

10. G.E.G.F.R. (1803–84), jfr. Germann H. W. Jonassen: Stiftamtmand og Amtmænd i Kongeriget Danmark 1848–1922, 1923, s. 77 ff.

11. Jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 153.

temmelig stor Stil, og hvor der brændtes [Brændevin] af Kartofler, noget som dengang var temmelig nyt. Saavidt jeg husker, var det Lieutenant Rosenkrantz, som førte os derhen som til en af Byens Mærkværdigheder. Vi blev viist om af en af Brødrene, og da tænkte jeg ikke paa, hvor husvant jeg skulde blive paa dette Sted. Uagtet de mange Fornøjelser, som jeg havde haft der og den store Gæstfrihed, jeg nød der, kan jeg dog Sandheden tro ikke sige andet, end at disse to Brødre var nogle store Børster. De var Sønner af en Købmand i Kalundborg, og den yngste af dem, Anton, havde været i England og lært Kartoffelbrænderiet, hvoraf han var saa stolt, at da Interessentskabets Contrakt skulde skrives, gjorde han Fordring paa at benævnes som »A. N. Jensen kommende fra England«; og uagtet fornuftige Folk gjorde ham opmærksom paa det latterlige heri, kom der virkelig til at staa: »Jeg I. P. B. Jensen, Borger i Aarhus, og jeg A. N. Jensen kommende fra England« osv. Naturligvis fremkaldte dette almindeligt Grin.

Da vi efter at have beset Brænderiet spiste til Middag, var den anden Rosenkrantz ogsaa tilstede, og da Talen drejede sig om Brænderiet, sagde den ene Broder til den anden: »Der var Brug for vore Bøgeskove!« Man skulde derefter tro, at de ejede flere Godser, og saa var det Hele Ejendommen »Sophiendal« i Skanderborg-Eggen, som de havde i Forening, og hvor der nok ikke skovedes saameget Bøgebrænde.

Medens jeg dengang ikke kendte et eneste Menneske i Aarhus – senere kendte jeg hele Byen – var der en, til hvem Haagen havde noget Kendskab, og det var Cantoren ved Domkirken, Kabell<sup>12</sup>, der i sin tid havde været Tenorsanger ved det kgl. Theater, dog ej længere end fra Høns flyve op og til de flyve ned, thi han debuterede 1. Maj 1811 i »Høstgildet«, men var saa forlegen og undseelig, at han ved Saisonens Slutning tog sin Afsked. Bekendtskabet mellem ham og Haagen skrev sig fra den gamle Fru Haa-

12. Johannes K. (1783–1855), jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 155 f.



Fartplan for dampskibet »Dania« 1827, da det sejlede på ruten København-Arhus. I begyndelsen af 30'erne blev »Dania« sat ind på Kalundborg-Arhus, en ændring, der dog viste sig mindre rentabel, da der ikke i tilstrækkelig grad blev ydet passagererne den service, de havde krav på. Først 1842 blev farten på København permanent – i øvrigt til skade for forbindelsen til Kalundborg.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

gens Hus. Han var Pebersvend og boede i en lille Lejlighed, hvor vi tilbragte en Aften. Af Bankcomptoirets Embedsmænd var Kasserer, Cancelliraad Otterstrøm, og Revisor, Cancelliraad Ingerslev<sup>13</sup> fraværende ved Stænderforsamlingen i Viborg, hvorfor Assistent Meulengracht fungerede som Kasserer, medens Revisionsforretningerne besørgedes af Overlærer Fleischer<sup>14</sup> ved Latinskolen. Som bekendt fik jeg nu Meulengrachts Plads, idet Cancelliraad Otterstrøm antog mig som saadan; thi dengang blev Assisterterne ved

13. C.P.R.I. (1800–64). I. blev først i 1842 revisor og kassekontrollør ved Bankkontoret, jfr. Danske Prokuratorer, s. 164 f.

14. Edvard Christie Fleischer (1780–1854), jfr. »Alfabetisk Fortegnelse over de danske, lærde Skolers Lærerpersonele siden 1818, biografiske Notitser samlede af forh. Rektor C. G. Koefoed« i »Statsskolen i Rønne. Indbydelsesskrift til de offentlige Eksamener i Juni og Juli 1906«.

Comptoiret antagne paa denne Maade, og da, efter nogle Aars Arbejde der, af Direktionen ansatte i Hovedbankens Tjeneste.

Efter omtrent en halv Snes Dages Ophold kom vi tilbage til Kjøbenhavn, men Løverdag Aften den 5. December rejste jeg tilbage til Aarhus for at blive der.

Om Middagen var min nærmeste Familie samlet i Kronprindsessegade, og der var megen Sorg over Adskillelsen; jeg kan saaledes huske, at Fader græd, da han sagde mig Farvel.

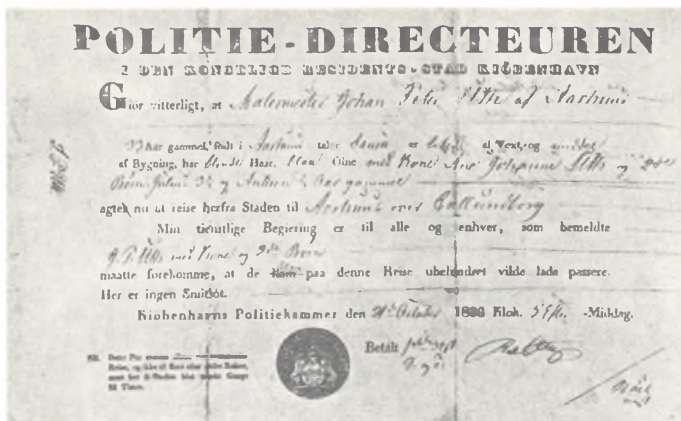
Dengang var det en besværlig Sag at rejse til Aarhus; thi man maatte køre hele Natten igennem i Diligencen 14 lange Mil og naaede først til Kalundborg Kl. 8 om Morgenen for at gaa ombord i Dampskibet, og var da gerne hen paa Eftermiddagen i Aarhus, Kl. 3 eller senere. Ved Ankomsten til Kalundborg geraadede jeg i en stor Forskrækkelse. Som jeg nemlig stod paa Skibsbroen, bemærkede jeg, at de andre Passagerer tog et Papir frem, og som et Lyn for den Tanke i mig: Du har glemt at tage Pas<sup>15</sup>! Der stod jeg nu net – hvorledes skulde jeg nu komme over til Aarhus. Ung og uerfaren som jeg var, vidste jeg ikke que faire<sup>16</sup> og tænkte med Skræk paa at maatte blive 8 Dage i Kalundborg, da Dampskibet paa den Aarstid kun gik engang ugentlig. Man raadede mig at gaa til Byfogedcomptoiret og se, om jeg kunde faa et Pas. Jeg pilede altsaa derhen, der var ingen Tid at spille, thi om et Øjeblik skulde Skibet gaa. Da det var tidlig Søndagmorgen, var der kun en Comptourist tilstede, som paa min Anmodning om Pas svarede, at Byfogeden<sup>17</sup> endnu ikke var tilstede. I min Befippelse sagde jeg, at saa kunde han jo kalde paa ham.

15. Der var i 17. årh. indført pas for danske statsborgere også til indenlandske rejser. Særlig i overfartsbyerne begyndte man noget senere tillige at anvende protokoller, hvori de rejsens navne, stilling, hjemsted, signalement og rejsens mål indførtes. Ordningen ophævedes 1862. Jfr. Håndbog for danske Lokalhistorikere, 1952–56, s. 387 og Salmonsens XVIII, s. 931.

16. Hvad jeg skulle gøre.

17. J. C. L. Cederfeld de Simonsen (1782–1853), jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris I, s. 257.





Pas fra 1836 for malermester Johan Peter Uth, Aarhus. Passet gjaldt for en rejse fra København over Kalundborg til Aarhus.

Jeg vil ikke sige, at Comptoiristen grinte mig lige op i Ansigtet ved denne Anmodning, men hans Svar røbede tydeligt, at han ansaa mig for meget grøn, naar jeg kunde komme med et saadant Forlangende; formodentlig har han anset mig for noget nær for gal, naar hensees til hvad det dengang betød at være »Hans Kongelige Majestæts Justitsraad og Byfoged« i en Købstad. Jeg sagde, at jeg var Svoger til Prokurator Haagen<sup>18</sup>, og hvad jeg ellers kunde hitte paa; men der hjalp ingen kære Moder, jeg fik intet Pas og løb da tilbage til Dampskibet, hvor jeg blev udfriet af min Nød, derved, at den brave Capitajn Luja<sup>19</sup>, Føreren af Dampskibet, erklærede at ville tage mig med uden Pas. At jeg ved senere følgende Rejser til og fra Aarhus ikke forglemte at tage Pas, er en Selvfølge; den Angst, som jeg følte ved den Lejlighed, erindrede jeg. Naar man kom til Aarhus, skulde Passene viseres af Politimesteren. Der var da en Kone, som mødte ved Dampskibet og fik dem, og da det var hende om at gøre at faa en Drikkeskilling herfor, skyndte hun sig fra Kammeret til Gæstgivergaarden for at finde de Rej-

18. Se note 5.

19. C. H. L. (ca. 1793–1871), jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 121.

sende, inden disse drog videre, og ofte morede vi os over at se hende pile afsted over det store Torv for at komme tidsnok.

Ved min Ankomst til Aarhus var jeg aldeles fremmed, jeg kendte ikke et Menneske dér, naar undtages det flygtige Bekendtskab jeg havde gjort med Bankcomptoirets Embedsmænd under mit Besøg med Haagen. Da jeg efter tre og et halvt Aars Forløb forlod Byen, kendte jeg ethvert Menneske. Jeg begyndte med at tage ind hos Madame Fulling, hvor jeg gerne vilde have vedblevet at spise til Middag for den gode Mads Skyld; men hun vilde ikke gaa ind derpaa, uden at jeg tillige boede der, og tilbød mig et Par Værelser ud til Kannikestræde; men da jeg ikke syntes om dem, lejede jeg hos Justitsraad Seidelin<sup>20</sup>, Herredsfoged i Hasle-Liisberg Herreder, hvor jeg for 5 Rdlr. maanedlig fik 2 smukke Værelser i hans Gaard paa Middelgade. Jeg meublerede selv Værelserne og spiste Middag hos Værten i »Polyhymnia«, Marzetta<sup>21</sup>, en gammel Italiener, der var kommen til Jylland som omvandrende Bissekræmmer. Dér spiste flere unge Mennesker saasom min Collega Fabricius<sup>22</sup>, Doctor Regenburg<sup>23</sup>, Adjunkterne Knudsen, Kabell og Worm<sup>24</sup>, Lieutanterne Cetti, Bauditz, Bülow<sup>25</sup> og flere.

Medens jeg boede hos Seidelin, indtraf en Begivenhed, der vakte en overordentlig Opsigt. Som foran bemærket havde jeg 2 Værelser paa 1. Sal til Gaden. Ved Siden af det ene var endnu et Værelse til Gaden, hvor Herredscomp-

20. D. N. D. S. (1779–1843), jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris IV*, s. 87.
21. Lorenzo M. (1772–1843), jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 131.
22. L. S. F. (1805–80), bogholder ved Bankkontoret, jfr. Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: *Candidati og Examinati juris I*, s. 378.
23. Bataillonskirurg Jes Regenburg (1806–63), jfr. Kr. Carøe: *Den danske Lægestand 1786–1838*, 1905, s. 165.
24. Knud Peter Knudsen (1811–84), Petrus Kabell (1810–99) og Rasmus Tøxen Worm (1816–89), jfr. Koefoed: *Alf. Fort. o. de danske, lærde Skolers Lærpersonale siden 1818*.
25. Joseph Cetti (1814–70), Peter Gustav Bauditz (1815–77), digteren Sophus B.'s fader, og Carl Ferdinand Bülow (f. 1808), jfr. V. Richter: *Den danske Landmilitæretat 1801–94*, I, 1896.

toiret var. Til Gaarden bagved det ene af mine var et Værelse, hvor Justitsraaden sov, ligesom der var et andet til Gaarden over Porten, som stødte op til Comptoiret. Til dette Værelse stødte Taget af en lav Sidebygning, som gik ned til Haven, og bag denne var den saakaldte Skolebakke, der laa ved Havet. I det sidstnævnte Værelse, der brugtes som et slags Archiv til Comptoiret, opbevaredes ogsaa Overformynderiets<sup>26</sup> Midler, der laa i – en gammel Sælhundskinds Kuffert! Desuagtet stod Døren til Værelset, der vendte ud til Trappen, meget ofte paa vid Gab.

En Nat gik da en Tyv fra Haven op paa den lave Sidebygning, spaserede langs Ryggen ad denne hen til Værelset, krøb ind ad Vinduet og tog Kufferten, der næste Morgen fandtes ituslaget paa Skolebakken, medens Indholdet naturligvis var borte. Overformynderiets Midler var saaledes stjaalne! Nu blev der slaaget paa den store Tromme, Forhør optagne, hvor Seidelins talrige Comptoirpersonale maatte møde. Min Ringhed blev ogsaa beæret med en Tilsigelse fra Politimesteren, Justitsraad Fleischer. Men intet kom frem til Opdagelse af Gerningsmanden. Byen talte om intet andet, og de mest forskellige Gisninger fremsattes; nogle troede, at det var en af de mange Comptoirister, der havde taget Stegen; ja, jeg troer endog, at der gaves dem, som mente, at det var en af Seidelins egne Sønner. Tiden gik saaledes hen, da en fattig Husmand fra Egaa Fjed en Dag kom til Procurator Dahl<sup>27</sup> i Aarhus Mølle og bad ham sætte nogle Penge ind. Da alles Tanker drejede sig om det begaaede Tyveri, vakte dette Forlangende Dahls Opmærksomhed, og ved at forhøre sig erfarede han, at Manden havde laant Flere Penge. Han, hvis Navn var Søren Nielsen Stoffer, blev nu taget i Forhør af Dahl, der be-

26. Det var i købstadsforordningen af 1619 bestemt, at der i hver by skulle vælges »to fine og fornemme« borgere til i rådets sted at have tilsyn med forvaltning af umyndiges midler. 1868 henlagdes samtlige overformynderier under den kgl. overformynder i København, jfr. Håndbog for danske Lokalhistorikere, s. 383.

27. Christian D. (1807–72), jfr. Biografisk Leksikon V, s. 494 ff.



Christian Dahl, der, ihvorvel han boede uden for byen – på Moesgård, var en af Arhus' store borgere i 19. århundrede. Oprindelig prokurator, senere godsejer, politiker, departementschef i Indenrigsministeriet og endelig 1857–68 stiftamtmand i Arhus. På sin smukke gård skabte han et nationalliberalt kulturmiljø, der takket være hans yngste datter Bothilde blev bevaret helt ind i 1950'erne.

»Den gamle By«.

skikkedes til at optage Forhørene. Men uagtet Bonden blev sat fast, nægtede han stadig at have begaaet Tyveriet. Under et af disse Forhør var der en Aften Bal paa Raadhuset, og medens man morede sig, sad Dahl i et Værelse i Byg-

ningen og forhørte Manden, der stadig nægtede. Men saa faldt Dahl paa at sige til ham, at han vilde sende Bud efter hans Kone og høre, hvad hun vilde sige. Da Manden hørte dette, tilstod han; thi han kunde nok selv tie, men han vidste, at det kunde hans Kone ikke, og derfor kunde han lige saa gerne bekende at have begaaet Tyveriet. Denne Opdagelse var af megen Betydning, da, som foran bemærket, vistnok mangan Uskyldig blev mistænkt. Bonden blev dømt til 12 Aars Fæstningsarbejde og til at erstatte de stjaalne Penge. Men saa kom der et Nachspiel, thi da Bonden intet kunde betale, opstod Spørgsmaalet, om Herredsfogeden skulde tilsvare Beløbet. Herom procederedes, men han blev frifundet ved Dommen.

Den eneste Familie, til hvem jeg havde Adresse, var Procurator Christian Dahl. Denne boede hos Moderen, Enkemadame Guldager<sup>28</sup>, som ejede Aarhus Mølle, der var en meget værdifuld Ejendom, hvilket bl. a. kan ses deraf, at i 1863 fik Ejeren udbetalt 30.000 Rdl. af Staten for at give Afkald paa Eneretten til at male for Aarhus Købstad, og i 1875 70.000 Rdlr. for Retten til at opstemme Vandet i Mølleaaen<sup>29</sup>. Det var dengang en gammel Bindingsværks-Bygning, ligesaa gammeldags udvendig som indvendig, baade hvad Værelsernes Indretning og Meublementet angik, ligesom Madame Guldager selv var en Kone af den gamle Verden, som man nutildags sjældent eller vel aldrig finder. Foran Møllen gik Landevejen, og umiddelbart til denne stødte den store Møllesø. Dog var dette kun Tilfældet om Vinteren, thi om Sommeren var Sluserne aabnede, saa at Vandet fra Brabrand Sø kun løb igennem en bred Rende, og den herved frembragte store Sø benyttedes da til Græsning. Jeg erindrer, hvor forbavset jeg blev, da jeg en Formiddag kom spaserende fra Frederiksgades Port og pludselig saa alt Vandet borte og grøn Mark istedetfor.

Madame Guldager havde ingen Børn af andet Ægteskab, men af første, foruden Procuratoren Christian Dahl, endvi-

28. Kjerstine G. (1780–1855), jfr. Biografisk Leksikon V, s. 491 under Carl Dahl.

29. Se også G.A. I, s. 105.

dere Carl Dahl<sup>30</sup>, den senere Departementsdirekteur og Amtmand i Skanderborg, samt Frederik Dahl<sup>31</sup>, der var Student og hjalp Moderen med Bestyrelsen af Møllen; senere købte han »Buderupholm« ved Skørping. Hele Leve-maaden i Møllen var meget tarvelig og gammeldags, og Procurator Dahl, som havde to smaa Værelser dér, var dengang en beskeden, elskværdig Personlighed, himmelvidt forskellig fra den Mand, han senere blev, da Forfængelighedens Djævel var faret i ham, og han blev Kammerherre og Stiftamtmand i Aarhus Stift – noget hvorom han dengang ikke drømte.

I Begyndelsen af mit Ophold i Aarhus kom jeg der meget og tog ofte med Dahl til »Moesgaard«, som var en af de mange Ejendomme, som Statskassen havde maattet overtage i de for Landmændene daarlige Tider i 1820'erne. Dahl har selv fortalt mig, at da han i 1838 købte den, ejede han intet, men hans Ven, Proprietair Møller<sup>32</sup> fra »Constantinsborg«, som var Medkøber, har formodentlig været mere ved Muffen. Senere købte Dahl Møller ud, saa at han blev Eneejer. Denne Møller besad et mærkværdigt Blik for Stude, thi naar engang han havde set en Stud f. Ex. oppe i Aalborgegnen, kunde han genkende den, naar han atter traf den nede ved Ribe. Efterhaanden som mit Bekendtskab udvidedes i Aarhus, kom jeg mindre hyppigt i Møllen, men vedblev dog at komme der til det sidste.

Byen var, da jeg kom dertil vel en af Jyllands største og talte maaske henved 10.000 Indvaanere, men den var langt fra den anseelige Stad, som den nuværende med ca. 25.000 Mennesker, efter Tællingen i 1880. Til Gengæld herskede dengang et gammeldags og patriarkalsk Forhold, hvoraf neppe mere er tilbage, og i mange Henseender bar den Præget af en lille By, noget som i høj Grad frapperede mig, der hele Livet havde boet i Hovedstaden; ja, selv Personerne havde meget ofte et Udseende, som duperede mig. Saaledes kom en ung Mand en Dag ind i Banken, han var iført en lang

30. Se note 28.

31. Død 1863, jfr. Sagførere i Århus, 1956, s. 133.

32. P. J. M. (død 1874), jfr. Trap VII, 4. udg., s. 222.



Moesgaard o. 1850.

Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

blaa Frakke, sort Halstørklæde uden Flipper, og efter mine københavnske Begreber antog jeg ham for en Tjenestekarl, medens det var en af Byens rigeste Købmænd.

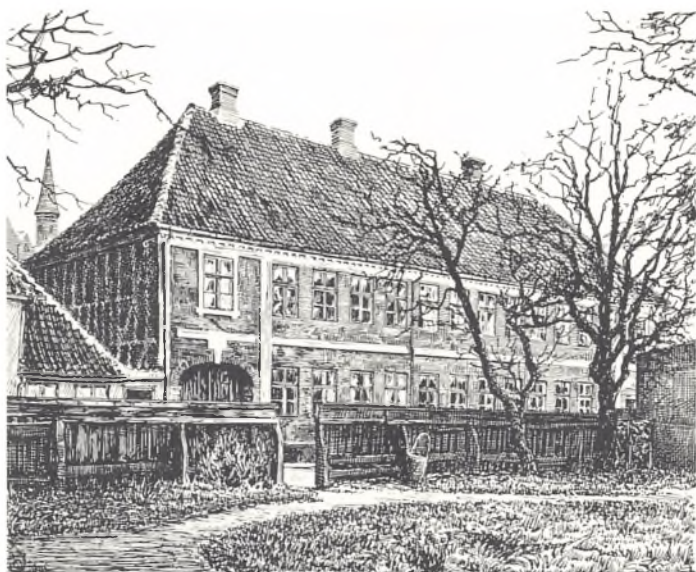
Naar der blev spist om Aftenen paa Ballerne i »Polyhymnia« – dengang spistes altid to Retter varm Mad og Kage, maatte ved den Lejlighed en Del af Selskabet nøjes med at sidde paa Bænke. Naar man om Aftenen gik hjem fra et Selskab, havde Folk gerne en tændt Lygte med, dels paa Grund af den mangelfulde Gadebelysning, dels fordi Stenbroen var meget slet, ligesom det ikke var ualmindeligt, at Folk, naar de om Aftenen gik fra deres Hjem og havde lukket Gadedøren, hængte Nøglen paa et Søm – udenpaa Døren. Denne Troskyldighed blev man dog vænnet af med, da der forefaldt nogle Tyverier, som fik Folk til at tage Nøglen med sig. Der var en behagelig selskabelig Tone udbredt over det hele, og Gæstfriheden blomstrede i høj Grad. Det eneste mindre heldige var det uhyggelige Forhold, som bestod mellem Borgerne og Militairet, hvilket bl. a. gav sig tilkende derved, at ingen af Officererne vilde lade sig optage som Medlem i Byens første Klub »Polyhymnia«, og hermed hængte det saaledes sammen. Regimentet, der gar-



Arveprins Ferdinand, Christian VIII's broder, søn af arveprins Frederik, der igen var søn af Frederik V og hans anden dronning, Juliane Marie. Han var uddannet som officer, var kommanderende general først i Nørrejylland og fra 1856 til sin død på Sjælland. Velvillig, men ubegavet og karakterløs lyder karakteristikken af ham, og hans talrige excesser skal have voldt hans brave, men naive hustru, Frederik VI's datter Caroline, megen besvær. Parret nød en vis popularitet i hovedstaden og blev også i Arhus modtaget med honnor – dog måske af og til iblandet et lille ironisk smil.

»Den gamle By«.





Oberst H. A. Juel's gård og have på den side af Kannikegade, der nu er borte. Juel (1789–1874) kom i 1818 efter at have været i Frankrig til Prins Frederik Ferdinand's lette dragoner i Århus, 1842 blev han regimentets kommandør og 1859 tog han sin afsked. På trods af, at han i 1836 havde købt hovedgården Villestrup (Åstrup sogn, Ålborg amt), blev han boende i Århus, hvor han som »den gamle, fine adelsmand« var højt agtet.

nisonerede i Byen, var »Prins Frederik Ferdinands lette Dragoner«. Arveprindsen <sup>33</sup> var Chef, men kom der kun engang om Aaret og neppe det (i min Tid var han der saaledes ikke); hvorimod Commandeuren styrede Affairerne. Denne var Oberstlieutenant N. L. Warneck <sup>34</sup>, som gik af ved Arméreduktionen i 1842, hvorefter Oberst H. Juel <sup>35</sup> (af Taasinge-Juelerne) blev Commandeur. Nogle Aar tilbage i Tiden var en af de yngre Officerer, daværende Lieu-

33. Alm. kaldet arveprins Ferdinand (1792–1863), jfr. Biografisk Leksikon VI, s. 649 ff.

34. 1801–51, jfr. Richter: Den danske Landmilitæretat II.

35. Død 1874, jfr. Richter: Den danske Landmilitæretat I.

tenant J. H. Friderichsen<sup>36</sup> (gik af som Oberst 1864 og gift med en Datter af Apotheker Köster<sup>37</sup> paa Vestergade), faldet igennem ved Ballotationen i forannævnte Selskab. Dette var nok foranlediget af nogle yngre Købmænd; men herover blev de andre Officerer saa fornærmede, at de efterhaanden meldte sig ud af Selskabet. Herved fremkaldtes et spændt Forhold. Vel søgte man fra Borgernes Side at gøre det godt igen og sendte en Deputation til Regimentscommandeuren for at anmode dem om atter at lade sig optage i Selskabet, men han modtog Deputationen paa en uforskammet Maade, og det uhyggelige Forhold vedblev, indtil nogle nye Officerer kom til Byen, som ikke var vante til sligt, og lode sig optage. I den private Selskabelighed gjorde denne Misstemning mindre Virkning, da der var flere Familier af de mest ansete, hvor Militaire og Civile kom sammen. Forøvrigt levede de Militaire ved min Ankomst til Aarhus endnu under de usle økonomiske Forhold fra Frederik den Sjettes Tid. Det er ikke for meget sagt, at der var dem, som neppe havde Brødet til deres Familier.

Bortset fra det uheldige Forhold mellem Civile og Militaire herskede der en munter og gemytlig Tone i Byen, og jeg kom hurtigt ind i mange Familier, saa at jeg kan sige, at de halvfjerde Aar, som jeg tilbragte i Aarhus, hørte til de lykkeligste og gladeste Afsnit i mit Liv. Blandt de Familier, hvor jeg hyppigst kom, skal jeg nævne Købmændene Röse og Ingerslev<sup>38</sup>; i disse to Huse gik jeg ud og ind næsten som om det var min Familie; Postmesteren, Major Tersling<sup>39</sup>, Apotheker Reddelien<sup>40</sup>, Brændevinsbrænder

36. 1804–82, jfr. Richter: Den danske Landmilitæretat I.

37. Jacob Jonas K. (1771–1846), drev Svaneapoteket 1799–1843, jfr. E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie II, 1928, s. 303 f.

38. Vitus I., borgerskab 2. juli 1832, jfr. Århus borgerskabsprotokol 1674–1862 (LA Vib.). J. F. W. Röse, død 1868, næsten 80 år gl.

39. Jørgen Tersling (1778–1842), jfr. H. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Århus, 1941 (maskinskrevet).

40. Knud R. (1806–61), drev Løveapoteket 1833–43, jfr. E. Dam: Aarhus Løveapotek 1596–1896, 1896, s. 70.

Jensen, Købmand Bursche <sup>41</sup>, Justitsraad, Stiftsphysicus Jespersen <sup>42</sup> m. fl. Endvidere Cancelliraad Ingerslev <sup>43</sup> paa »Marselisborg«, Ritmester Friis <sup>44</sup> paa, »Lyngbygaard«, Admiral Krieger <sup>45</sup> paa »Vosnæsgaard«. Et af de mest gæstfri Huse var Købmand I. F. V. Röses (død 1867). Han var Tysker af Fødsel, men havde i mange Aar levet i Aarhus, var i Grunden en kunstig Fyr, lille og spinkel, meget livlig, spillede gerne L'hombre, men tabte nødigt, ligesom han i det hele saa meget paa Skillingen og samlede sig vistnok en Formue; men i Handelskrisen 1857 gik den tabt. Hans Kone, som var Datter af Consistorialraad, fhv. Pastor Ingerslev, var en vakker livlig Dame; de havde tre Døtre og en Plejedatter samt to Sønner, og førte et meget selskabeligt Hus, dog med en vis Tarvelighed; men man befandt sig altid vel hos dem. Han ejede og beboede en Gaard paa det store Torv ved Siden af Apotheke.

Den daværende Postmester, Major Tersling, i hvis Hus jeg ogsaa hyppigt kom, var en ejendommelig Personlighed. Han havde i sin Ungdom været Husarofficer og staaet ved den Eskadron, der garnisonerede i Kjøge og kaldtes »Bosniaker« efter Uniformen, og havde vistnok ført et vildt Liv, thi han var i høj Grad svækket paa Legemet og havde især Vanskelighed ved at staa; men i aandelig Henseende var han temmelig frisk. Første Gang, jeg saa ham, var en Aften, jeg kom ind i »Polyhymnia«s Billardsalon. Han spillede Billard, men naar han ikke var i Spillet, holdt han sig ved Banden, stod og vaklede frem og tilbage, saa at jeg uvilkaarligt tænkte: Kommer der drukne Mennesker her? Man sagde, at han engang havde ejet en Herregaard paa Lolland, men var paa en lumpen Maade bleven franarret den

41. Hans Chr. B., borgerskab 12. maj 1828, jfr. Arhus borgerskabsprotokol 1674–1862.
42. Jacob Vilhelm J. (1805–59), jfr. Carøe: Den danske Lægestand 1786–1838, s. 102.
43. Se note 13.
44. Johannes F. (1795–1877), jfr. Biografisk Leksikon, 1. udg. V, s. 417 under Frederik Friis.
45. Johan Wilhelm Cornelius K. (1788–1857), jfr. Biografisk Leksikon XIII, s. 319 f.

af Justitsraad Grandjean<sup>46</sup>. Hans Kone, der sikkert havde været smuk, og, da jeg lærte hende at kende, en Dame med megen Holdning, var født Krieger og en Søster til Admiralen paa »Vosnæsgaard« samt til Generalinde Haffner paa Egholm og Baronesse Taube. Tersling levede en Tid i trange Kaar i Horsens, men da hans Kone var Veninde af Arveprinsessen<sup>47</sup>, fik han Postmesterembedet i Aarhus; og nu rettede de sig efterhaanden og førte et net og selskabeligt Hus uden at gøre stort Spræl.

Foruden i private Familier kom jeg meget i »Polyhymnia«, hvor jeg strax lod mig optage som Medlem. Kontingentet var dengang 1 Rdl. maanedlig, men i Indtrædelsespenge maatte man betale 10 Rdl. Her dyrkede jeg L'hom-bren tilgavns og var i Vinteren 1841-42 Balinspecteur. Som et Bidrag til den før omtalte Tarvelighed kan anføres, at Damernes Toiletværelse var i en Stand, saa at jeg korsede mig derover. Jeg anskaffede derfor nogle enkelte Genstande til Bekvemmelighed og Forskønnelse (hvilket Klubbens Oeconomidirecteur tog mig meget ilde op), ligesom jeg hver Balaften lod noget af mit eget bringe derhen, saasom et Par pletterede Stager, Gulvtæppe m. m.

28. November 1842 indtraf Agent Meulengrachts<sup>48</sup> Guldbryllup, der blev fejret med stor Stads. Den gamle Meulengracht var selvfølgelig en af Byens ældste Borgere og ejede og beboede den store 3 Etagers Gaard paa det lille Torv, som da var den anseeligste Privatejendom i Aarhus. Maa-ske paa Grund heraf boede Arveprins Ferdinand og Gemalinde dér, naar de besøgte Aarhus. Om den gamle Meulengracht nogensinde har betydet noget synderligt som Købmand, veed jeg ikke; det maa i saa Fald have været længere tilbage i Tiden, da hans ældste Søn<sup>49</sup> levede og

46. I Trap, 4. udg. IV, s. 229 oplyses, at T. i 1809 solgte Vennerslund (Stadager sogn, Falsters Nørre-Herred), som han havde arvet, til proprietær, senere justitsråd C. V. Grandjean (død 1844) for 300.000 rd.

47. Arveprinsesse Caroline (1793-1881), jfr. Biografisk Leksikon IV, s. 535 f.

48. Harboe M. (1767-1853), jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 115 f.

49. Lauritz Chr. M. (død 1836), jfr. note 48.

styrede Affairerne, og han var død før min Ankomst til Byen; men Familien var meget anseet. Den ældste Datter var gift med Ritmester Friis paa Lyngbygaard, den næst-ældste med Cancelliraad Ingerslev paa Marselisborg. En tredje Datter havde været forlovet med den kendte Statistiker og Læge Hübertz<sup>50</sup>.

Medens jeg dvæler ved den Meulengrachtske Familie, skal jeg endnu anføre, at i den Butik, som den gamle Meulengracht havde i Kælderen i sin Gaard, stod i min Tid en Dreng, om hvem man neppe dengang anede, hvad han senere skulde blive til; thi det var ingen mindre end den nuværende Matador, Købmand Hans Broge<sup>51</sup>. Han kom ofte i Ærinde paa Bankcomptoiret, og det Billede, jeg har bevareret af ham fra den Tid, er kun lidet tiltalende, hvad Intelligens og Comportement<sup>52</sup> angaar. Men han blev jo som nok bekendt til en hel anden.

I Februar 1842 rejste jeg for første Gang i Besøg til Kjøbenhavn og blev der til 3. April, i hvilken Tid jeg morede mig tilgavns. Hvad der frapperede mig ved efter længere Tids Fraværelse at besøge Hovedstaden, var det moderne Sving, som var kommet over alting, selv i Folks Klædedragt. Jeg mindes saaledes, at Personer, hvem jeg tidligere havde været vant til at se i et vist gammeldags Snit, nu var klædte paa en mere moderne Facon; men med Christian den Ottendes Regering begyndte jo ogsaa i flere Retninger en ny Tid.

Som et Curiosum skal jeg anføre, at Dagen før min Afrejse fandt jeg ved Hjemkomsten i min Bolig mit Bord bedækket med Breve, som Venner og Bekendtere havde sendt, for at jeg skulde tage dem med og besørge dem, saa at de derved undgik at betale for dem. Portoen var nemlig dengang for et enkelt Brev mellem Aarhus og Kjøbenhavn 19 Skilling. Jeg lagde dem i min Kuffert; men ombord paa Dampskibet fik jeg Skrupler og betroede mig da til en Be-

50. J. R. H. (1794–1855), jfr. Biografisk Leksikon XI, s. 48 ff.

51. 1822–1908, jfr. Biografisk Leksikon IV, s. 167 ff.

52. Opførsel.

kendt, nuv. Postmester Tüchsen<sup>53</sup> i Assens, uagtet denne allerede dengang var ansat i Postvæsenets Tjeneste. Men han raadede mig kun til at stikke dem dybt ned i Kufferten, hvilket jeg gjorde, og slap lykkelig gennem Toldvæsenets Eftersyn. Saaledes at ulejlige andre med Besørgelsen af Breve var dengang paa Grund af den høje Porto noget ganske almindeligt, til liden Baade for den kongelige Kasse.

Engang kom der Bud til mig paa Bankcomptoiret, om jeg vilde komme ned paa Toldboden, da en Toldbetjent vilde tale med mig. Denne anmodede mig med en vigtig Mine om at komme ind i Bygningen, hvor han under fire Øjne fortalte mig, at der var kommet en Kasse til mig med Paquetten, og at han ved at efterse den havde fundet et Brev liggende i den, hvilket han var i den ubehagelige Nødvendighed at maatte confiskere. Da jeg vidste, at Manden var en fattig Djævel, tog jeg uden videre en Mark op af Lommen og gav ham den, hvorfor han takkede, og dermed var den Sag klar. Saaledes gik det til dengang.

Paa dette Besøg i Kjøbenhavn deltog jeg tilligemed Kitty og Marie i et af hine straalende Baller, som Studenterforeningen i de Aar gav. Det blev afholdt i Hotel d'Angleterre paa første Sal. Ligeledes var jeg en Søndag paa det Landsted i Vedbæk, Haagen nylig havde købt. Forøvrigt fornyede jeg under dette Besøg Samlivet med mine gamle Venner.

Efter Tilbagekomsten til Aarhus fortsattes Livet paa den samme fornøjelige Maade som tidligere; aldrig hjemme, altid paa Farten hos de forskellige Familier eller i Klubben om Aftenen. En Begivenhed, som vakte megen Opmærksomhed og Deltagelse indtraf i Maj d. A., nemlig Hamborgs Brand<sup>54</sup> og det ikke mindst paa Grund af den nære Forbindelse, hvori de jydske Handlende stod med Købmændene dér. Dengang var Jylland næsten at betragte som Opland for Hamborg, og dennes Banquierhuse tjente mange Penge ved Jyderne, ligesom Jylland hver Foraar og Efter-

53. Wilh. Chr. Ely T., udnævnt fra 1. jan. 1864, jfr. Lauritz Maa-løe: Assens gennem 700 Aar, 1936, s. 109.

54. 5.–8. maj 1842. Branden lagde  $\frac{1}{3}$  af byen i aske.

aar oversvømmedes af Probenreutere<sup>55</sup>, der var nogle højt ubehagelige Personer. Naar de havde gennemrejst Provin- sen, kom de ind paa Bankcomptoiret og indsatte de inkas- serede Penge i Bancovexler<sup>56</sup>. Jeg mindes saaledes en, som hed Plagemann og fuldkomment svarede til Navnet.

Den 3. August 1842 gjorde jeg en Tour til den saakaldte Himmelbjergfest, idet jeg om Morgenens Kl. 5 i Selskab med nogle Lieutenanter kørte dertil, hvor en Mængde Menne- sker vare samlede fra forskellige Egne af Jylland. Paa Bjer- get var rejst en Talerstol, og dér saa jeg tre af Jyllands be- kendteste Digtere, nemlig Steen Blicher, Sneedorff Birch<sup>57</sup> og Bonden Peder Jensen<sup>58</sup> fra Viby – de to førstnævnte i en bedrøvelig Skikkelse, thi de var saa omtrent lige drøknere. Blicher var kommen op paa Talerstolen, stod og saa lidt paa de Omstaaende, gik derpaa ned uden at have sagt et Ord. Sneedorff Birch var allerede længe før den Dag sunket dybt. Han var i sin Tid Adjunct ved Aarhus Latinskole og forlovet med en ung og nydelig Pige, Datter af Pastor Steenberg i Viby ved Aarhus; men hun hævdede Forbin- delsen paa Grund af hans Udskejelser, og har i mange Aar været gift med Justermester Bruun<sup>59</sup> her i Staden.

I Maj 1843 havde Aarhus Besøg af Hs. kgl. Højhed Kronprindsen<sup>60</sup>, han ankom til Hest nordfra. Man fortalte, at han havde bestemt sig for at gøre en Ridetur fra Ska- gen til Fredericia, hvilket naturligvis var en let Sag, naar man som han tilbragte flere Dage i hver By. Dragonregimen-

55. Prøveryttere, datidens handelsrejsende.

56. Mark banco var en hamborgsk regningsenhed, efter hvilken der aldrig har været udmøntet penge; den anvendtes i alm. af de handlende indbyrdes, hvorved kontant pengebetaling blev undgået.

57. Fr. S.-B. (1805–69), jfr. Emanuel Sejr: Fr. Sneedorff-Birch i »Seksten Arhusrids«, 1953, s. 261–89.

58. 1795–1867, jfr. Poul Rasmussen og August F. Schmidt: Viby Sogns Historie II, 1949, s. 240–47.

59. Ernst B. (1817–94), søn af lærer Jens Worm B., Arhus, og broder til boghandler smst. Jens Worm B., jfr. Biografiske Op- lysninger ang. Den polytekniske Læreanstalts Kandidater 1829–1929, 1930, s. 21.

60. Frederik VII.

tets Officerskorps modtog ham en Mil fra Byen, og det sagdes, at Prindsen efter at have hilst paa dem satte sin Hest i Galop og vedblev hermed hele Vejen til Aarhus, hvilket forcerede Ridt skal have generet en tyk Ritmester betydeligt. Ankomsten til Byen tog han med Suite ind i Oberst Juels Gaard i Kannikegade, som i den Anledning var bleven indrettet til ham, saa at Obersten og Fruen kun havde to smaa Hummere til egen Disposition. Nu gjaldt det om at more den høje Gæst under Besøget. I den Anledning var der en Diner i »Polyhymnia«s store Sal og Bal sammesteds. En Eftermiddag var der Skiveskydning i Riis Skov, ved hvilken Lejlighed Hs. Højhed rev noget Hud af en Finger ved at skyde en Bøsse af. Der blev raabt efter engelsk Plaster, og da jeg tilfældig havde et Stykke i Lommen, opnaaede jeg den Ære at lægge et lille Stykke paa den højre Haand. Dette gav Anledning til, at han serverede en af sine Løgne. Han fortalte, at han havde noget ganske udmærket Lybecker-Plaster, og naar han nu kom hjem, rev han strax det engelske Plaster af og lagde Lybeckeren paa, og næste Morgen var Saaret aldeles lægt.

Dette var eneste Gang jeg havde den Ære at tale med ham, og jeg tilføjer: Gud ske Lov, at det var det.

Fra Aarhus sendte jeg 15. Decbr. 1843 en Ansøgning til Directionen om at blive forflyttet til Hovedbanken; thi hvor godt jeg end havde det i Aarhus, længtes jeg dog stadig efter min Familie og mine gamle Venner. Juleaften dette Aar tilbragte jeg paa Marselisborg, hvor vi dansede omkring Juletræet, overnattede dér og kørte næste Morgen tidlig med Frøknerne Meulengracht til Froprædiken i Aarhus Domkirke. Aldrig skal jeg glemme, hvilket imponerende Syn det var at træde ind i den stærkt belyste prægtige Domkirke fra det Mørke, som herskede udenfor.

Aaret 1844 begyndte for mig lige som det gamle endte, jeg levede i uafbrudt Selskabelighed og Fornøjelse, og naar jeg i mine Optegnelser fra hin Tid ser, hvorledes det gik Slag i Slag med Forlystelser, og hvorledes jeg hver Aften var inviteret et eller andet Sted hen, saa danner hin Tid en grel Modsætning til den ensomme og triste Tilværelse, som jeg fører nu, da jeg nedskriver dette.



# En deklamators fataliteter

Der ligger i selve ordet *deklamere* noget svulstigt og højtravende (det latinske ord *clamare*, hvoraf det er afledt, betyder udråbe), og det anvendes vel i vore dage kun i forbindelse med kantater o. lign. synonymt med *recitere*. I en tid, da kravene til forlystelser var mere beskedne end nu, var den deklamatoriske aftenunderholdning en hyppig foreteelse, foranstaltet af professionelle omrejsende eller lokale talenter. Egentlig oplæser kan man ikke kalde deklamatoren; han arbejdede uden manuskript og agerede ofte stærkt i det, han fremsagde.

I første trediedel af forrige århundrede var O. G. F. Bagge (ca. 1775–1838) en kendt skikkelse i denne branche. Han var oprindelig figurant, danser ved det kgl. Teater, senere privat danselærer forskellige steder i provinsen, og han ernærede sig i øvrigt også lidt som forfatter, bl. a. af skuespil. 1835 fik han bevilling til at give deklamatorier i købstæderne, og det var under en sådan »kunstrejse«, at han tre år senere døde på Bornholm.

Skildringen af Bagges Århusbesøg er taget fra hans »Livsbilleder« (s. 79–86), hvoraf kun første hefte: »Deklamationsrejse« udkom 1836. Den forekommer umiddelbart tragikomisk, men skal tages fuldt alvorligt. Bagge var stærkt selvovervurderende og kendt som en kværlulant, der opfattede al modgang som personlig forfølgelse. I 1813 og 1826 havde han et par voldsomme sammenstød med St. St. Blicher, der bl. a. af Jeppe Aakjær er behandlet i »Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie« (I, 1903, s. 48–73).

## Aarhus.

Naar jeg igjen foretager en Deklamationsrejse, skal, hvis det kan undgaas, aldrig mit Ophold blive paa et Gjæstgiversted, med Undtagelse af Petersen i Aalborg, og Salling i Frederits. I en meget stor Gaard hos Herr Gjæstgiver Petersen<sup>1</sup> fik jeg et lidet Værelse og Aftensmad. Morgenen derpaa kom en forfærdelig stærk Kop Kaffe; efterat have styrket mig med et brilliant Middagsmaaltid, bestaaende af:

1. Muligvis Knud Petersen, jfr. »Fortegnelse over de valgbare Borgere i Aarhus Kjøbstad 1848«. Alborgangivelsen ovenfor er vel en trykfejl eller en huskefejl fra Bagges side.



Bagge var næppe uden en vis begavelse og kunne, hvis han tidligere var blevet uddannet, sikkert have drevet det vidt som kunstner. Nu odelagde hans irritabilitet, der, når han stødte på spøgefugle, kunne udvikle sig til voldsomme grovheder, meget for ham. Han klarede sig dog som regel godt i sine talrige fejder, rig som han var på bidende og satiriske indfald.

Samtidig karrikatur.

en Spølkum<sup>2</sup> Øllebrød, to haardkogte Æg, og en Skive Brød, skrev jeg følgende

*Til Kallundborg<sup>3</sup>.*

Forknyt jeg kom til Eders skønne By  
 Og over Skæbnens Grumhed lød min Klage;  
 I gav mig Yndest, Kjærlighed og Ly,  
 Saa Mindet svandt om Fordums Nød og Plage.

2. Egl. stor, flad kop uden hank eller underkop.
3. Bagge var kommet fra Kalundborg, hvor han efter sin egen opfattelse havde haft succes.

Ja! Eders Bifald gjorde mig saa glad  
 Og sonde mig med hele Jordelivet;  
 Hvad ret man skønnet ej i Akselstad:  
 Det Noget, som mig Himlen selv har givet.

Med Bifald lønnet blev i Kallundborg –  
 Hav Tak! mens mine Glædestaarer rinde  
 Jeg Eders Godhed har i kjærligt Minde,  
 Den trøster mig i Livets Trang og Sorg.

Dette blev indført i Aarhus Avis <sup>4</sup> No. 192 for 29de November.

Herr Justitsraad Fleischer <sup>5</sup> viste mig den Godhed at give mig Tilladelse til en Aftenunderholdning, som jeg ogsaa gav, omtrent otte Dage efter.

*Aftenunderholdning.*

Saa Brødre! Klink! og høit! Stem i med Løvetoner  
 Høit! Længe leve vi – den fine Smags Dragoner!

Ewald <sup>6</sup>.

I Aarhus har jeg informeret i Dans, og dannet Elever der have med stort Bifald vist sig paa Teatret; mangfoldige Bidrag ere af mig leverte til Avisen, og, som man forsikrer have vundet Yndest og moret Publikum. Hvo skulde nu tro andet, end en Mand, der saaledes har opført sig, kunde fremtræde for andre end Venner og Velyndere? og at her ingen Kabale monne finde Sted? men det var dog Tilfældet! Rygtet sagde: at for nogle Aar siden havde jeg haft en Dreng til Undervisning i Dans; denne var nu voksen, havde fattet et dødeligt Had til mig, fordi jeg, da han manglede Talent, ikke kunde lære ham stort. Nogle andre skikkelige Folk, der trode sig trufne af min Satire, vare

4. D. v. s. Aarhus Stiftstidende.

5. H. A. Fleischer (1785–1847), borgmester og byfoged, jfr. Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrerne, ny udg. v. Emanuel Sejr, 1959, s. 122.

6. Johannes Ewald: »De brutale Klappere«, 1771, 1. optrin.

### Danseinstitut.

Lirebogen den 16de April aabner jeg mit Danseinstitut Nr. 5 paa Raadstusolen. Saavel Borne som Børn, her søgte min Underviisning, betes at tegne sig i mit Lofi hos Madam: Snell. Prisen er 3 Rbb. maanedlig for Hver. At jeg, naar Alt er ordnet, ej lader Borne og Børn gaa sammen, bekiendtgjøres herved.

D. G. S. Bagge,  
fra Randers

Announce fra Bagge om danseundervisning i Aarhus Stiftstidende for 12. april 1822.

gangne i Kumpenni<sup>7</sup> med, saa at disse Eiser<sup>8</sup> og Skeiser<sup>8</sup> ustraffede, uden Blu, vare mægtige nok, mod en Betaling af 2 Mk., at haane Frugten af 40 Aars Flid.

Uden at ane Sligt, takkende Gud for atter at være i det kjære Jydland, som stedse har været æret og elsket af mig, fremtraadte jeg med Anstand og freidigt Mod, da Tæppet rullede iveiret.

### Modtagelse.

En Vittighedsskeis slap en Fugl løs, der fløi over Parterret og søgte Ly paa Teatret<sup>9</sup>; dette satte Publikum i en underlig, mig ikke i den bedste Stemning. Min Præstation af Abrahamsons<sup>10</sup>: »Min Søn! vil Du i Verden frem!«, der har vundet Bifald af Danmarks største Kjendere, fik dog noget Applaus. Det første Deklamatorium gik nogenlunde roligt hen, paa et Sted nær. Da jeg fremsagde Schaldehymoses<sup>11</sup> »Dansebjørn« og tog mig den Frihed at parodiere den holstenske Vals, knæbbrede, kaglede og snadrede nogle vakre Ynglinge i Baggrunden af Parterret – formodentli-

7. Kompagni.

8. Ordene betyder formentlig det samme: lømler; eis er dog muligvis en dialektal forkortelse af *ejeskarn*=ærkeskarn.

9. I klubben »Polyhymnia«s bygning i Kannikegade, nu Aarhus Stiftstidende, jfr. A.g.T. III, s. 382 ff.

10. Officeren og forfatteren Werner A. (1744-1812).

11. Forfatteren Fr. S. (1783-1853).



Som maleren Rasmus Christiansen forestillede sig publikums ankomst til Polyhymnias teater i Kannikegade en forestillingsaften. »Svedekassen«, som teatret kaldtes i sin nedgangstid, var Jyllands første virkelige teaterbygning; den lå, hvor nu posthuset ligger, medens resten af Polyhymniakomplekset ejes af Aarhus Stiftstidende.

gen tænkte de, at Parodien gjaldt dem! Man raabte: Da Capo! og det Hele blev gjentaget fra begge Sider.

Nu kom anden Afdeling, Monologen af

Doktor Faust<sup>12</sup>.

En dyb Foragt jeg følte i min Barm  
Og Drengen Skeis for ringe for min Harm.

efter Klingemann.

Tæppet rullede op. Meget smukt kostymert fremtraade jeg som Faust; desuagtet modtog mig – førend jeg begyndte at tale –! fra den bagerste Del af Parterret en frygtelig Trampen, Hvæsen, Grynten, Skraalen og Skrigen. Jeg lod

12. Johann Faust (ca. 1490–ca. 1539), tysk mager og sortekunstner, hvis liv har været gjort til genstand for talrige digteriske behandlinger, den berømteste af Goethe. Det fremgår af det første citat, at det er den tyske dramatiker Ernst Aug. Friedr. Klingemanns stykke fra 1815, Bagge anvendte.

mig ikke lumpe af denne Lumpenhed, men begyndte med stærk Stemme:

Modtag mig nu I vilde Fjældekløfter  
 Med al min Harm og med al mit Had,  
 Hvor Himlen sortner, og mig Stormen løfter.  
 Høit over Jorden er jeg atter glad;  
 De vilde Toner her af Æols Pibe  
 Med Rasen i min indre Rasen gribe.

Der blev stille, naar man undtager nogle Smaagrin af Tordnen og Lynilden paa Teatret, indtil et Klippestykke forsvinder og viser Faustes Hustru i en knælende Gestalt; da der raabtes: »Det er Bagges Aand! Bagges Aand! Bagges Aand!« – Skraalet var meget smigrende, da det var en smuk Pige, som knælte; men saaledes kunde jeg naturligvis ikke ræsonnere i et saadant Øieblik; istedetfor at tale til den onde Aand, henvendte jeg mig til mine Modstandere, og tonte:

Ha Djævel! Du forvirrer mine Ord!  
 Og til Forbandelse min Bøn forvandler!  
 Nei! tale kan jeg ikke i Din Nærhed.

Det hjalp. Tryllesynet svandt. Monologen blev endt, og dermed min Helvedkval.

Tredie Afdeling var en Tyrolerdans, som blev optaget med stormende Bifald.

Fjerde Afdeling gik meget rolig; jeg skulde næsten tro, at mine Velgjørere og Velyndere i denne for mig saa kjære By havde foreholdt mine Modstandere det Upassende i deres Opførsel. Fra min Side gik det ikke got; jeg taledede meget for hurtigt istedetfor at deklamere – endog den Bedste kunde maaske ved slig Leilighed komme ud af Fatning.

Da jeg forberedede mig til at danse en Hornpipe<sup>13</sup> i femte og sidste Afdeling, kom Herr Stadsmusikanten<sup>14</sup> op paa Teatret og bad mig danse Tyrolerdansen engang endnu.

13. Engelsk matrosdans i to- eller tredelt takt.

14. Peder Albrecht (1769–1851), jfr. Rasmus Nielsen, 1959, s. 128.



Stadsmusikant Peder Albrecht i livjægerkorpsets kaptajnsuniform. Under billedet er skrevet med blyant: »En engel ligner den mand på en prik«.

Aarsagen til denne Bøn er mig ubegribelig; at han ikke kunde spille den, er umuligt; – nok er det: i den ubehagelige Sindstemning jeg var, tilstodes hans Begjæring, og det respektive Publikum fik Da Capo; det var Uret, som jeg herved beder Høistsamme undskylde.

Min Dans vandt atter Bifald; Omklædningen var snart bestilt, jeg forlod nu Skuespilhuset, og gik hen i Nygade for at bekomme et got Aftensmaaltid.

#### *Pengekassen.*

Ach! Du lieber Augustin!

Saaledes vel udrustet gik jeg Kl. henved elleve i mit Losi hos Petersen. Der traf jeg min Ven Hr. Overkrigskommissær Elmquist<sup>15</sup>, som spurgte mig: – da han kjender min

15. A.F.E. (1788–1868) bogtrykker og udgiver af Aarhus Stiftstidende, jfr. Biografisk Leksikon VI, s. 311–12. Titel af overkrigskommissær fik E. i 1826; den tildeltes sædvanligvis tidligere militære, men E. er kun kendt som kaptajn i den lokale borgervæbning.

utilgivelige Ligeegyldighed for Penge – »hvor er Pengekassen?« – Svaret lød: »Jeg ved det ikke, Høistærede!« – Han bød mig straks ifølge med en Mand at gaa til Kassereren Hr. Ravn, for at hente Indtægten. Jeg adlød.

Manden og jeg stumplede paa Aarhuus knudrede Gaeder, imedens jeg sang efter Hagedorn<sup>16</sup>:

Der Habicht nimmt die Steuern ein;  
Den Dohlen muss der Reiche leihn:  
Zu Pächtern setzt man Raben  
Von ungemeinen Gaben.

Vi naaede endeligen Bestemmelsesstedet; Hr. Ravn var i Sæng, stod op, og i bare Skjorte udleverte det indkomne Mammon, indviklet i et Tørklæde, som skulde tilbagesendes imorgen.

Da vi kom hjem, eftertaldes Beholdningen, som beløb sig, om jeg mindes ret, til omtrent 53 Rbd. Nu bød Hr. Overkrigskommissæren et Glas Vin, som jeg – hvis mine kjære Læsere ej ville røbe Hemmeligheden – tilstaar: at have megen Godhed for. Morgenen derpaa meldte sig Kreditorer i Mængde; Alle havde tilgode hos mig, – og det Meste forsvandt som Dugg for Solen.

Paa en behagelig Maade blev jeg denne Morgen opvakt af min Søvn. I Gangen spurgte en Stemme meget høit: »Var Du paa Aftenunderholdning igaar?« Svar: »Nei! Bagge gjorde sine Sager ret got, men der var Snavs blandt Tilhørerne; den Historie med Pengekassen røber en sand Kunstner«.

Som en independent<sup>17</sup> gentleman besluttede jeg at vende tilbage til Kallundborg for at se mine Velgjørere engang endnu. Forinden jeg forlader Byen – da Rygtet gik, at min

16. Friedrich H. (1708–54), tysk digter. Verset lyder i oversættelse:

Høgen modtager skatterne;  
den rige må låne til allikerne:  
til forpagtere indsætter man ravne  
med ualmindelige evner.

17. Uafhængig.





Ungdomsbillede af A. F. Elmquist, der i 55 år fra 1811 redigerede Aarhus Stiftstidende. 1818 påbegyndte han udgivelsen af »Læsefrugter samlede paa Litteraturens Mark«, et månedsskrift, der udkom i 66 bind og fik ikke mindre end 500 abonnenter – et for datidens forhold fantastisk tal. Her tryktes Blichers første noveller og arbejder af H. C. Andersen, Ingemann og H. P. Holst; men i øvrigt bestod stoffet mest af oversættelser.

Indtægt var stor – vil jeg give enhver Kunstner en liden Forsmag paa, hvad Udgift man har for at benytte Polyhymnias Teater i Aarhus for en Aften:

For Leie af Teatret, som forud betales til Selskabets Kasserer Hr. Kammerraad Bjerg .....	10	Rbd.	=	Mk.
Brilliant Musik .....	6	-	4	-
Sieur <sup>18</sup> Ravn, vel meriteret Bud .....	6	-	=	-
Vokslæs .....	=	-	3	-
Tællelys .....	3	-	4	-
Maskinkarlen og hans Kjælling af Ravnefamilie	2	-	4	-
Feiekonen .....	1	-	2	-
Torden og Lynild .....	1	-	2	-
Plakatbærer .....	=	-	4	-
To Billettører, den ene Hr. Ravn .....	1	-	1	-
Politi .....	=	-	3	-
	<hr/>			
	34	Rbd.	3	Mk.

Naar man nu ved, at Hr. Elmquist ei tog Betaling for Avertissementer, Plakater, eller Billetter; at en Mand, som solgte Billetter for mig, ei kunde gjøre – af Mangel paa Hukommelse – et rigtig Regnskab for det Modtagne; at der er en stor Del endnu tilbage, som jeg ikke kan mindes – saa skal der sælges mange 2 Marks Billetter – blot for at dække Udgifterne.

18. Seigneur: egl. fornem herre.

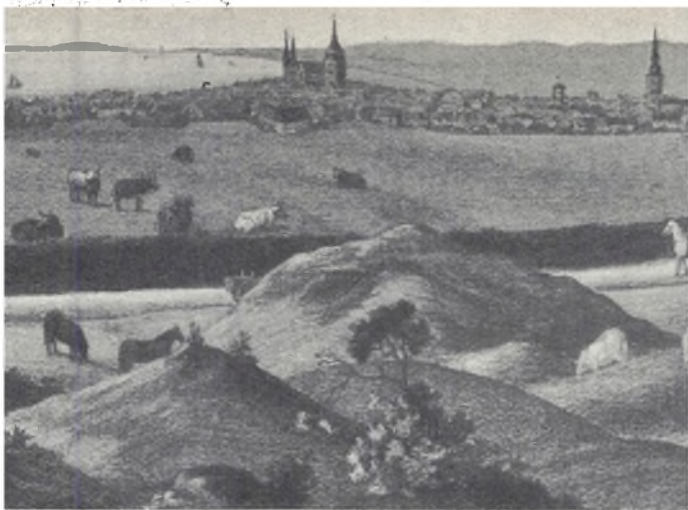
# To nordmænd om en Danmarksgeografi

Den iagttagende rejsende var ikke ene om at levere beskrivelser af det danske land og dets mærkværdigheder. Fra tiden omkring 1800 findes også en række værker af mere leksikalt oplysende karakter, der synes beregnede som praktiske håndbøger for handelsfolk og andre, der kunne have brug for hurtig og overskuelig orientering. Som eksempel på denne type bringes stykket om Århus fra Svend Bruun Juuls (1774–1813) og Truels Lyng Crons (død 1829) »Geographie over Kongeriget Danmark«, 1816 (s. 432–33).

Juul og Cron var nordmænd og har formentlig lært hinanden at kende på Walkendorffs kollegium i København, hvor de begge fra 1796 var alumner. Som fattige studenter var de henvist til at skaffe sig midler ved forskellige litterære arbejder, særlig oversættelser, og deres navne figurerer på flere værker, både skønlitterære, historiske o. a. Allerede 1803–05 udgav Juul et »Geografisk Haandlexikon« i tre bind for købmænd og 1807–12, ligeledes i tre bind, et »Naturhistorisk, oeconomisk og technologisk Handels- og Varelexikon«. Han døde imidlertid 1813 – som byfoged i Helsingør – og vennen måtte derefter ene afslutte den geografi, de i fællesskab havde påbegyndt. De tre år, det varede, inden bogen udkom, lader forstå, at de næppe var nået ret langt sammen.

Aarhus (Arhusia, Arus) er Stiftets og Amtets Hovedstad. Den ligger i en smuk og frugtbar Egn mellem Havet og Indsøen Brabant<sup>1</sup>, hvorfra løber en Canal, der deler Byen i to Dele, af hvilke den ene Deel ligger i Ning, den Anden i Hasle Herred. Byen ligger omtrent lige over for Samsøe, 4<sup>1</sup>/<sub>2</sub> Miil S. til O. for Randers, 12<sup>1</sup>/<sub>2</sub> S. til V. for Aalborg, 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> S. O. for Viborg, 13<sup>1</sup>/<sub>4</sub> Ø. til N. for Ringkjøbing, 3 N. O. for Skanderborg, 5 N. N. O. for Horsens, 9 N. O. for Fredericia, 9<sup>1</sup>/<sub>2</sub> N. V. Kallundborg, 10<sup>1</sup>/<sub>2</sub> N. til V. for Odense og 19<sup>1</sup>/<sub>2</sub> V. N. V. for Kjøbenhavn. Byen har 7 Por-

1. Hvorvidt der her er tale om en simpel trykfejl, eller om forfatterne har antaget Brabrand og det nederlandske provinsnavn for samme ord, lader sig ikke afgøre.



Arhus set fra nord i 1816. Tegning af Jens Ølsgaard efter et maleri af Chr. Heug Wandall (1772-1817), der af profession var officer, men uddannet som maler på Kunstakademiet. Han har udført flere byprospekter.

te, 3 Torve, 34 Gader og Stræder, 892 Huse, 2 Hovedkirker, 1 Hospital<sup>2</sup> med Kirke, 1 latinsk Skole, 1 Raadhuus, 1 Sygehuus<sup>3</sup> og 4500 Indbyggere, hvis Næringsveie ere Handel, Haandværksarbejde, Skibsfart, lidet Fiskerie og noget Agerbrug. Iblandt Byens Seværdigheder maae mærkes Domkirken eller St. Clements Kirke. Den er af gothisk Bygningsmaade og en af de største i Landet, hvortil Grunden blev lagt under Knud VI i Aaret 1201. Byens Havn, som dannes af Kanalens Udløb, er de sildigere Aar meget forbedret. Den er en 9 Fod dyb, saa alle af Byens Skibe, enkelte af de største undtagne, kan flyde ind og ud med deres fulde Ladning. Stedets Handel er i Tiltagende; dets egne Skibe, hvoraf Byen eier 46, fra 6 til 50 Commercelæster<sup>4</sup>,

2. Her i sin gamle betydning: forsørgelsesanstalt, stiftelse (Vor Frue Kloster).
3. I Rosengade, jfr. A.g.T. II, s. 424 f.
4. Gl. mål for skibes rumindhold og bæreevne: indtil 1867 1=150 kubikfod og dertil svarende normalvægt 2.600 kg.; efter 1867 1=2 registertons.

---

Liste over Arhusskibe fra 1815/16. Den angiver, foruden skibenes nummer, deres type, navn, drægtighed, alder, byggested og -tid og redernes navne. At vi befinder os i tiden lige efter Napoleonskrigene, vidner betegnelsen »Priisskib« om; det er kaprede fartøjer.

Rigsarkivet.

Nr.	Namen Region	Alter Jahre	1800 Geburtsjahr	Land Lage	Land Lage
1.	H. Chas. Ovarius	75		Königsberg	Heilungsrath
2.	Platb. Christenstern	59	7	Stettin 1810	N. P. Kullerup
3.	Birgerm. Lofe	18		Königsberg	Museum & Sweden
4.	Gallien. Fortüne	47	8	Aachen 1806	Siedl. L. Schmidt
5.	Pfennsch. d. d. Hoffl	46	3	Aachen 1811	P. Malling
6.	Birgerm. Thies	51		Königsberg	Heilungsrath
7.	Gallien. Mariafelix	42		Königsberg	P. Malling
8.	" "	40		Königsberg	Heilungsrath
9.	" "	38	16	Aachen 1798	H. Raue
10.	Kön. allg. die Hoffnung	36		Königsberg	Thomson & Schwitz
11.	Gallien. F. F. Gildwin	35	8	Bonn 1806	L. Malling
12.	Birgerm. Wimmer	36			H. Koppens
13.	Pfennsch. Factor	36	10	Karlsby 1804	Museum & Schwitz
14.	Gallien. M. Margare	35		Königsberg	H. Koppens
15.	" - Engelhorn	31	29	Teschen 1785	Museum & Sweden
16.	" - Förschhorn	30		Königsberg	L. Malling
17.	Birgerm. Düren	28	15	Aachen 1789	Hans Brück
18.	Kön. d. d. d. d. d. d.	28		Königsberg	Chr. Raue
19.	Jagden. Eisenstans	23		Aachen 1814	Lehr. Strunk
20.	Gallien. Luciaflora	23	21	Tausing 1793	Heilungsrath
21.	Jagden. d. d. d. d. d.	23	18	Schwitz 1799	Birgerm. F. d. d. d.
22.	Gallien. Lovisekath	22	18	Leipzig 1796	L. M.
23.	" - Emanuel	21	11	Schwitz 1793	Chr. Raue
24.	Jagden. Birgitte	19	9	Waisene 1763	H. Koppens
25.	" - Anna Marie	18	11	Aachen 1770	Birgerm. F. d. d. d.
26.	" - Emanuel	14	17	Schwitz 1771	H. Fausch





Svalen på den såkaldte Molboernes gård, der lå i Aagade. Købmændene her var nok de eneste i Århus, der havde sejlene kunder, nemlig molboerne og fiskerne fra Tunø og Samsø, der kom ad vandvejen på samme måde, som bønderne kom ad landevejen.

Foto Lennart Larsen.

beseile Østersøen, Vesterhavet og Middelhavet, og mange Handlende hente Varerne fra første Haand. Herfra udføres Kornvarer især Rug, Qvæg, Brændeviin, Mjød og Malt.

Kornudførselen fra Aarhus har i de senere Aar beløbet sig ved et Middeltal til 60.000 Tønder af alle Slags. Iblndt de herværende Haandværkere udmærke sig især Handskemagere. Deres Handsker, som almindelig gaaer under Navn af Randers Handsker <sup>5</sup>, finde megen Afsætning overalt i Danmark. Desuden gives her 2 smaae Tobaksfabriker, 1 Oliemølle, 3 Garverier, samt et Uld- og Hørspinderie. Til Byen hører 1573 Tdr. 2 Skpr. Agerland, og en smuk Skov Riieskov kaldet, paa 126 Tdr. Land, bestaaende for største Delen af Bøg og Riisege, samt god Underskov. Byen er Stiftsamtmændens og Biskopens Residents. Herfra skeer Overfarten til Kallundborg ved Børsmakker <sup>6</sup>, der ordentligviis afgaae fra begge Steder hver Mandag, Tirsdag, Torsdag og Fredag. Her holdes 3 Markeder om Aaret.

5. Betegnelsen synes almindelig anvendt for danske kvalitetshandsker og findes f. eks. ogsaa om Århushandsker i F. Pauly: Topographie von Dännemark, einschliesslich Island und der Färöer, 1828, – måske dog hentet fra Juul og Cron.
6. Egl. børtsmakke=smakke, færgefartøj.

## »En saare skjøn Anseelse«

Mellem det 18. århundredes litterære rejsende var ikke få præster. Standen indtog i mange henseender en central plads i samfundet både som åndelig og praktisk vejleder, og ikke mindst det sidste spillede i dette »fornuftens århundrede« en betydelig rolle, især i forbindelse med den begyndende gennemførelse af landbrugsreformerne. Lago Mathias Wedel (1752–1827), præst i Everdrup i Syd-sjælland, hørte i udpræget grad til denne frisindede, gavnelystne type, der satte menighedens jordiske vel lige så højt som dens åndelige. Han interesserede sig levende for landvæsenet, drev sin præstegård frem til et mønsterbrug og søgte ved talrige, også skønlitterære skrifter at oplyse bondebefolkningen om alle slags fremskridt inden for landbruget. Til gengæld skal han ikke have været meget værd som præst; hans kones slægtning og hans egen yngre kollega, Daniel Smith, benævner ham i sine erindringer endog som »ussel«\*.

Wedels forfatterskab rummer også en række topografiske værker, der udmærker sig ved mange folkloristiske og kulturhistoriske iagttagelser, som man forgæves vil søge andetsteds. Nedenstående stykke, der synes præget af enten elskværdig overdrivelse eller mangel på perspektiv, er hentet fra hans »Indenlandske Rejse igjennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser. Med Hensyn tildeels paa oeconom. og statistiske Gjenstande. I Aarene 1799–1804« (II, 1806, s. 314–18):

Aarhus har fra Søsiden en saare skjøn Anseelse, den store Domkirke med sit svære Taarn og tvende Spire over Koret, Frue Kirke med sit smukke Spiir, endeel høje, anseelige Bygninger, den ene fremragende med sine Gavle og Tag over den anden, den stejle Brink langs med Stranden, den lange dobbelte Skibsbroe<sup>1</sup>, hvor saamange Skibsmaster fremknejse, den Vrimmel af Mennesker, de store Stakker af Tømmer og Kjøbmands-gods, alt dette for Øjesynet paa een Gang fordobler Ideen om Stadens virkelige Storhed. Naar man

\* »Af provst Daniel Peter Smith's optegnelser«. Personalhistorisk Tidsskrift II, 1, 1886, s. 161–203.

1. Anløbsbro.





Arhus Katedralskole, opført 1763-66.

fra Smakken<sup>2</sup> stiger i Land, seer man strax en Mangfoldighed af allehaande Beskjæftigelser, som vidne om Folke-mængden. Staden er næsten omringet med Vand, thi den betydelige stridigløbende Aae gaar paa den ene Side, hvorover ere 4 forskjellige Broer, og Borgebækken<sup>3</sup> omgiver den nordre Side for en stor Deel, der er store, brede Gader, godt broelagte, og mange Stræder, deri findes endeel smukke Huse og Gaarde endog af flere Stokværk. I den brede Gade har man Domkirken, Raadstuen, Soldatervagten i et skjønt Perspektiv, og paa de tvende store Torve findes meget kjønne Bygninger. Bispegaarden<sup>4</sup>, Raadstuen<sup>5</sup>, Stiftsamtmands-Boeligen<sup>6</sup> og Skolen<sup>7</sup> ere seeværdige og godt vedligeholdte, men Posthuset<sup>8</sup> er lidet og omme i en fraliggende Gade. Der ere endeel Lindetræer udenfor adskillige Huse, og ellers mange nydelige Haver omkring i Byen; Aaen, som løber igjennem, giver mange Bequemligheder, og ved opsejlede Pramme og Baade mangfoldig letter Transporten, desuden ere derudi udlagte endeel Flydebroer, hvorpaa der vaskes Klæder og haves andre Fordeele for de Fabrikantere, som behøve idelig og meget Vand.

2. Mindre skib, bygget og rigget som en jagt, ofte med åbent rum i midten, hvori kreaturer, vogne m. m. kunne staves. I Arhus anvendt som betegnelse for færgen til Kalundborg.
3. G.Å. I, s. 71 f.
4. G.Å. I, s. 11 f.
5. G.Å. I, s. 2.
6. G.Å. I, s. 29 ff.
7. Katedralskolen.
8. Posthuset var ikke nogen speciel bygning, men indrettedes i den fungerende postmesters bolig, jfr. Johannes Sestoft: Aarhus Postkontor gennem 300 år i Arhus Stifts Arbøger 1956.



Århus Mølle 1859, tegnet af den da 13-årige Thorvald Bindeshøll, den danske kunstindustris senere mester.

»Den gamle By«.

Ved Aaens øverste Ende ligger den store, anseelige Vandmølle<sup>9</sup>, som har mange Hjul og Indretninger, jeg veed ikke mange Stæder at have seet en Vandmølle af større Omfang, da Vandet driver Værker paa begge sider Aaen. Møllebygningerne selv ere store og kjønne, saavelsom Værelserne, forbi hvis Vinduer Landevejen løber for Rejsende, der agte sig til de andre jyske Kjøbstæder. Strax derved er en stor Vejrmølle<sup>10</sup> med Sigteværk tilhørende samme Ejer.

Staden har 3 Torve<sup>11</sup>, 7 Porte<sup>12</sup>, 37 Gader og Stræder; Folketallet er noget over 5000. Havnen dannes ved Aaens Udløb i Stranden og er paa begge Sider indhegnet med Bolværker, der har en Længde af 500 Alen og kan rumme omtrent et halvt hundrede Fartøjer. For at beskjerme Havnen for Tang og Sand ved Havets Brændinger er nu tilbygget en lang Arm fra Skibbroen over 100 Alen og

9. G.A. I, s. 99.

10. G.A. II, s. 139 f.

11. Lille Torv, Store Torv og Sct. Clemens Torv.

12. Egentlig 8, nemlig: Ydre og Indre Mindeport, Brobjerg Port, Mølleport, Vestergades Port, Munkegades Port, Studsgades Port og Mejlgedes Port.

indvendig opfyldt med Steen, som vil koste over ti tusinde Rixdaler; Handelen er i god Drift, og herfra udføres mange Kornvahre, hjemmegjort Tøj, Lærreder, og især en stor Mængde jyske Træskoe. De her hjemmehørende Skibes Antal beløber sig til halvtredsindstyve, men mange Fremmede komme her for at losse og lade. Toldafgiverne beløbe sig her (1803) til 6233 Rd. og ved Consumptionen<sup>13</sup> til 21283 Rd. Her er et Klædefabriqv under Fattig-Væsenets Bestyrelse saavel som et Hørsvingerie<sup>14</sup>. Et Fiske-Selskab er her for faa Aar siden oprettet og har 86 Interessentere, og samme er indeelt i Actier, hvoraf der første Aar havdes Fordeel over 6 pr. Cent. Luxus her er næsten den samme som Residents-Stadens, da saa mange Fornemme og Adelige her have Bopæl. Allehaande Forlystelser findes her: Theater, dramatiske Selskaber, Klubber, Assembleer, Baller og Concerter, Maskerade o. s. v.

Bibliotheqver findes flere Steder i Aarhus i betydelig Samling af mange og gode Skrifter, saasom Geheimeraad Guldbergs, Biskop Jansens, den latinske Skoles, Klubbens<sup>15</sup> og Klokker Schiødtes; men især saae jeg hos Hr. Pastor Hertel<sup>16</sup>, første Residerende Kappellan til Domkirken, som jeg har at takke for endeel af disse Efterretninger om Staden, en meget sjælden og stor Bogsamling, som var mig saameget mere paafaldende, da han ikke er nogen formuende Mand. Han sagde til mig, at der vare 4300 Bind af næsten alle de vigtigste Videnskabers Hovedbøger, meget smukt indbundne, danske, tyske og franske, de lærde Sprog, nogle Islandske og engelske; det historiske Fag var det vigtigste og især Fædrenelandets, hvori fandtes næsten alle ældre og

13. Den lokale told, jfr. G.Å. II, s. 91 ff.

14. Fabrik for tilberedning af hør.

15. Kronprinsens Klub, jfr. Århus Stifts Arbøger 1913 og 1914.

16. Christian Vest Hertel (1748–1817) var en betydelig bog- og billedsamler, men skrev også selv, i tidsskrifter, en række aktuelle artikler om kirkelige spørgsmål, bondestandens oplysning, bondeplageri, brændevinsbrænding o. a. Hans hovedværk er »Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedralkirke«, 1809–10, jfr. Biografisk Leksikon X, s. 175–176.

nyere Skrifter, han fortsætter aarlig denne Samling og udlaaner meget villig deraf til Stadens Borgere i de 6 Aar, som han nu har været Præst der.

Ligeledes saa jeg hos Pastor Hertel en skjøn og stor Samling af udsøgte Kobberstykker af de bedste udenlandske Mestere i Glas og Ramme af forskjellige Former 430 Stykker fordeelt i alle hans Værelser paa Væggene, hvoraf 196 Kobbere henhørte til Fædrenelandets Historie, nemlig: Portraiter, store Begivenheder, allegoriske Forestillinger, o. s. v. Men foruden denne ophængte Samling viste han mig endnu Kobbere, som vare indbundne, af de fleste Nederlandske, Italienske, Engelske, Franske, Tydske, Svenske og Danske Mestere, indeelte efter Portraiternes forskjellige baade Stænder og Kjøen i Folio 51 Bind, i Quarto 62, i Octavo 40, og i Duodecimo 20 Bind; sandelig en kostbar og sjælden Samling; jeg, som dog har et stort Forraad af Kobberstykker i alle mine Værelser, jeg følte her, hvor mange hundrede pro Cento jeg stod tilbage for Hr. Hertel; det er Liebhaberier at samle paa saadant, men hver i Verden har sin Skik, Broder Wessel!!!

Staden har to Apotheqver, Doctor Medicinæ, Physikus, flere Kirurger, Bogtrykkerie, Adressecomtoir, endeel Magistrats-Personer, og skjøne Indretninger for de Fattige. Paa den søndre Side gives meget smukke Promenader til Marselisborg Skove, paa den nordre til Riise Skov og ellers er det moersomt at gaae ved den bratte Klindt over den dybe Bæk, hvor man har en sjælden Horizont.

Aarhus har endeel gode Marker, hvor Byg er Hovedsæden, da Jordarten er meest leeret, de bruges i 4 Aar og hviler ligesaa lang Tid; desuden have Borgerne Græsnings-Ret i nærliggende Vænger for en Ubetydelighed, da et Høved koster kun 24 Sk. for Sommergræsning, dog for Borgerne allene. Marken Oldjorden bortlejes, og de indhegnede Tofter og Vænger henhøre til Embødsmændene pro

---

Store Torv i nærbillede. Akvarel af Fr. Visby. Til venstre ved deligencen Hotel Royal, bag det gavlen af Bankkontoret og foran Domkirken rådhuset. Billedet giver et godt indtryk af, hvor indeklemt kirken lå.

»Den gamle By«.





Lille Torv 1891, tegnet af F. W. Otto. Til venstre Meulengracht's gård, der nu bl. a. rummer varehuset »Atlas«, ved Borgporten Marcus Bech's gård og midt i billedets baggrund rådhuset. Til højre ved kanten »Borgmestergården«.

Officio<sup>17</sup> eller andre private Ejere og vedkommer ikke de øvrige Marker, hvori alle Borgere have Part. Ved Byen ligger en liden Skov af Bøg og Eeg, som er i den skønneste Grøde og er skjænket fordem til Havnens Vedligeholdelse, hvortil den og allene anvendes; i og omkring samme Skov er endeel Gjærdselhugst<sup>18</sup>, som er til Borgernes almindelige Brug og fornødne Afbetjening. Alle Indhegninger om Byens Marker ere Jordvolde og Grøfter, eftersom Steen ikke findes af nogen Betydenhed til Gjærder. Her gives forskjellige Arter af Fisk i Havet, saasom: Torsk, Hvillinger, Flyndre, Sild o. desl., saa Indvaanerne ofte kan nyde Fiske-Vahre for lempelig Betaling.

Næringsvejene ere mange, som i de andre store Stæder, derfor er Daglejen ogsaa dyr, da der haves saa megen Fortjeneste ved Skibs-Arbejde, thi her ere over 48 større og mindre Skibe, som høre til Byen, hvoraf nogle endog gaae til Middelhavet, de andre til Norge og indenlandske Stæder; men desuden i saa folkerig en Stad er der Levebrød

17. I kraft af deres embede.

18. Gærdsel: egl. materiale til gærder; også: ris, kvas.

for alle af den lavere Klasse, som kan arbejde med Spaden, Hakken, Plejlen eller Kalkkøllen.

Tilforn gik alt Byens Qvæg løs i en fælleds Græsgang 6-700 Høveder, nu da der er foretaget Udskiftning, vil formodentlig Tøjring komme i Brug og Kleversæden<sup>19</sup> dyrkes videre end blot i smaae Vænger. Her er anlagt en Olie-Mølle, hvor endog alle Sorter Kornfrøe anvendes, som forhen blev bortkastet som Ukrud, men nu indkjøbes af Landet for her at flaaes til Olie.

19. Klever = kløver.

# Erhvervslivet i vanskeligheder

Forfatteren til nedenstående beskrivelse af det århusianske erhvervsliv, *August Hennings* (1746–1826), var holstener. Gennem sit nære venskab med den senere leder af Danmarks finansadministration, Ernst Schimmelmann, havde han oprindeligt gjort sig forhåbninger om en karriere i centraladministrationen; men han kom i modsætning til den almægtige kreds, der foruden Schimmelmann bl. a. talte medlemmer af familierne Reventlow og Stolberg, og hovedparten af hans embedstid faldt derfor, selv om bruddet siden heledes, i hertugdømmerne, hvor han i sine sidste 20 år var administrator over grevskabet Rantzau. For sin hæmmede virketrang og skuffede ærgerrighed fandt han udløsning i et omfattende forfatter-skab, der helt i oplysningstidens stil tog en række forskelligartede emner op: filosofi (som han endog gav digterisk udtryk), geografi, historie og nationalekonomi.

Rejsebogen var en af tidens litterære moder, ikke blot den, der skildrede eksotiske, fjerne lande, men også den, der tog sig af hjemlandet, hvor mangt og meget for borgeren i hovedstaden var lige så fremmed, som hvis det havde været på den anden side af jordkloden. Bag den hjemlige rejsebog lå dog tillige ofte et praktisk sigte; i tråd med tidens nyttemoral prøvede forfatterne at vurdere, hvad de så, og eventuelt at stille forslag til ændringer og forbedringer. Også Hennings, der på sine tjenesterejser havde gode iagttagelsesmuligheder, forsøgte sig i genren og med held. Hans bedste skildring er her »*Ökonomische Beobachtungen einer im Jahre 1779 auf Befehl unternommenen Reise durch Jütland*«, der udkom i 1786. Hennings skriver i denne bogs første afsnit om Århus (oversat fra tysk):

Århus er, som det fremgår af det antal skibe, der har haft og endnu har hjemme i denne by, gået meget tilbage i sin handel. Der udskibes korn, smør og andre provisionsvarer<sup>1</sup> for størsteparten til Norge, og uldvarer, der indbringes fra de vestlige egne, til København. I gode år er de omliggende godsejere i forlegenhed med deres korn, og dette hidrører dels derfra, at Norge lettere kan forsynes fra vandsiden over Løkken og Blokhus, dels fra det forhold, at kornet ikke bli-

1. Provision egentlig forråd af levnedsmidler (proviant). Ordet skal formentlig her forstås som: Andre levnedsmidler.





August Hennings.  
Samtidigt stik.

ver tørret og altså ikke duer til lange forsendelser. Enkelte godsejere har ikke korn og Århuskøbmændene ikke kræfter nok til at bekoste bygningen af en tørreovn; i hvor høj grad kongen kunne bidrage dertil, da rugen, der bliver gjort til genstand for årlige takseringer<sup>2</sup> af amtsforvalterne, derved kunne komme i bedre stand, overlader jeg den højere indsigt at bedømme. Etatsråd Kirketerp<sup>3</sup> i Randers har efter eksempel af købmand Lauritz Winde<sup>4</sup> i Ålborg ladet bygge

2. De såkaldte kapitelstakster, middelpriser på korn og enkelte andre landbrugsvarer, fastsattes i middelalderen af domkapitlerne (heraf navnet) med henblik på afløsning i penge af de naturalydelse, der tilkom dem. Fastsættelsen overgik senere til stiftsøvrigheden og varetages nu af Det statistiske Departement efter indberetninger fra lokale nævn. De spiller stadig en rolle for beregning af fæste- og forpagtningsafgifter.
3. Ditlev K. (1734–92), købmand, en af Randers' mest fremragende borgere, jfr. Biografisk Leksikon XII, s. 467.
4. Død 1797, jfr. C. Klitgaard: Aalborg Købmænd gennem 500 Aar, 1931, s. 122.

en tørremaskine, der, efter mundtlig fortælling, har kostet 400 daler og daglig skal tørre 100 tønder.

Det har undret mig, at hollænderierne<sup>5</sup> omkring Århus er forlegne med smør og ost og næppe kan få prisen fra forrige år: 22 daler for en tønde smør og 8 daler for en skok ost. Norge er deres eneste tilflugt; til Vestindien går slet intet. Om nu afsætningen af vore egne produkter ville øges, hvis handelen på St. Thomas var fri<sup>6</sup>, og skibsfarten følgelig blev mere opmuntret til at tage derover, er et spørgsmål, jeg ikke tør afgøre; dog tror jeg at måtte anføre, at en hollandsk rejsende, som jeg traf på et gods, bevidnede mig sin forundring over, at Danmark underkaster handelen på St. Thomas nogen som helst indskrænkning. »Curaçao og St. Eustache er ganske vist af navne heller ikke frihavne for Europa; men ingen spørger skibene, som løber derind, hvorfra de kommer, og hvorhen de går, men jo større deres antal er, desto kærere er det regeringen«.

Kræmmerne i Århus klager over, at de på grund af deres toldembedsmænds ærlighed ikke kan holde priser med andre jyske byer, og at de derfor helt må opgive handelen med alenvarer<sup>7</sup>. Disse klager kan kun afhjælpes gennem nedsettelse af priserne og forbedring af de hjemlige varer, så det må enten håbes, så længe forbud er nødige, at ærlig-

5. Således benævnte man herregårdsmejerierne, fordi de oprindeligt ofte var blevet forestået af indkaldte hollændere.
6. Ved midten af det 18. århundrede afkøbte Frederik V Det vestindisk-guineiske Kompagni dets besiddelser, og skibsfarten på Vestindien blev fri for alle undersætter i Danmark, Norge og Slesvig samt for øernes egne indbyggere. Netop året før Hennings rejse, 1778, var der dog påny oprettet et handelsselskab, som blev udstyret med så urimelige forrettigheder, at han med hele sit liberale livssyn ikke kunne lade være indirekte at lange ud efter det – endda han meget vel vidste, hvem der stod bag. Det var den Schimmelmansske kreds, der hermed kanaliserede det store provenu, som handelen kastede af sig under den nordamerikanske frihedskrig. Forholdene blev dog snart lempede og handelen senere atter helt fri (jfr. f. eks. Edvard Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814 V, 1906, s. 511-17).
7. Varer som solgtes i alenmål, sædvanligvis tøj.



Den gamle toldbod på Agade, tegnet af Jens Ølsgaard, nu genrejst i »Den gamle By«.

heden kan gøres almindelig, eller også må man råde til, at den afskaffes i Århus.

Havnen, hvis dobbeltbrede anløbsbroer er meget bekvemme til indskibning af det kvæg, der med færgejagten overføres til Kalundborg, synes ved hjælp af havnepengene, som man regner til 800 daler, at klare sig godt. I hvor høj grad inddrivningen af søgræs eller tang kan afhjælpes med en bom ved havnens indsejling eller ved en sluse oven for åen, der har sit udløb mellem de to anløbsbroer, må undersøges af mænd, der er kyndige i spørgsmålet, såfremt det skulle anses for umagen værd.

Dyrkning og fabrikation af tobak er taget meget til og ernærer mange fattige mennesker, som tidligere tiggede. Købmand Andreas Kaarsberg<sup>8</sup> og Co.'s fabrik er allerede i god blomstring, og at regne efter den mængde blade, der kommer fra Holland, arbejder den med en kapital på 30 til 40.000 daler. Amtsforvalter Thygesen<sup>9</sup>, hvis erhverv er

8. Død 1826, 78 år gl., jfr. Emanuel Sejr: Århus vestindiske Handels Selskab i Erhvervshistorisk Årbog 1961/62, s. 52.

9. Jens Th. (død 1789); jfr. Emanuel Sejrs i note 8 anf. arb. og Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848, 1919, s. 45.

mangfoldige, og som er meget driftig, samler forråd af egne blade til anlæg af sin fabrik. Der bliver omkring Århus tilplantet næsten 28 tønder land med tobak. Tobakken falder noget lille ud, bliver kun afbladet en gang og først i september fuldstændig indhøstet. Køberne kan dog lide den, og fabrikkerne kan ikke fabrikere så meget, som forlanges fra de omliggende byer. Fabrikanterne klager over, at det falder dem besværligt dels at bedømme deres tobak, dels at de er forpligtet til at tage en mester fra København<sup>10</sup>. De siger, at de lettere kunne få en svend fra Fredericia eller et andet sted end en mester fra København; denne kunne de udskifte og jage bort, når de ville; hin må de skåne, hvordan han end er. En omstændighed, der let falder en fabrik besværligt. Med hensyn til bedømmelsen synes man, ligesom det er sket i Fredericia, at have forstået forordningen<sup>11</sup> forkert. Det kan ikke formodes at være forordningens hensigt, at også den tobak skal bedømmes, som fabrikanten tager til fabrikken fra sin egen plantage, da bedømmelsens hensigt er at skaffe de danske blade, som forhandles af planterne, god anseelse. Overhovedet var det at ønske, at bedømmelsen blev indført snarere som en behagelighed for den, der gennem offentlig anseelse søger at give sine blade en sikker værdi, end som en tvang. Tvang opmuntrer aldrig, og hvilken fordel kan man vente af bedømmelsen af en emballeret kurv eller kasse, hvor kun de øverstliggende blade kan ses, og 80.000 pund bliver bedømt på nogle timer? En sådan bedømmelse kan undertiden, som bladene selv, komme i miskredit. Frihed er ethvert erhvervs sjæl.

Sæbesyderiet bliver drevet af amtsforvalter Thygesen og

10. Ifølge forordning af 23. marts 1778 skulle den mester, der på en fabrik forestod produktionen, være medlem af Tobaksspinder-Lauget i København.
11. En anordning af 25. maj 1778 fastsatte, at dansk råttobak, forinden salg fandt sted, skulle underkastes »en ordentlig vragning samt være forsynet med vragningsmærke«. At bestemmelsen ikke også skulle omfatte de fabrikanter, der tillige drev plantage og således var leverandører til sig selv, er vist tvivlsomt.



Prospekt af Arhus set fra syd o. 1700 i Braunius: Theatrum Urbium, et i Tyskland trykt, udateret værk. Den store bygning til højre ved skibsmasterne er den såkaldte Trods Katholm, opført 1606 af fru Christence Bryske til Katholm. Navnet betyder muligvis »foruden Katholm« eller Truids Katholm efter slægtens sidste mand Truid Bryske, der døde 1653. Trods Katholm eksisterer endnu som Mindedgade 4 og ejes af Brdr. Kier A/S.

hans associerede og er i god stand. Det leverer næsten 250 tønder à 16–17 daler, altså billigere end taksten i København. Man var netop beskæftiget med bygning af en ny presse. Møllen, som presser rapsen og hampefrøet mellem to jernvalser, bliver drevet af en hest. Beholderne, hvor lunden af kalk og potaske bliver blandet med olien, når man syder det til sæbe er opmurede af cement og klinker og meget bekvemme, rummelige og godt anlagte. Rapsen bliver indhøstet på bymarken. Der er to arter, hvoraf den ene vokser vildt som ukrudt, men alligevel kan bruges. Hørfrøet og potasken bliver indført fra Østersøhavnene.

Garveriet er efter den i Viborg Tugthus siddende sidste ejers<sup>12</sup> fallit tilfaldet amtsforvalter Thygesen. Kongen har mod første prioritet 1.000 daler i det. Det er ikke stort, men fortjener dog opmærksomhed som en ejendommelig fabrik for et land, hvor okse-, ko- og kalvehuder forekommer i

12. Virksomheden blev startet i begyndelsen af 1770'erne af Magnus Ørn, der var både dygtig og idérig. Han modtog statsstøtte, men måtte efter nogle års forløb forlade det hele delvis på grund af »mislige omstændigheder«, der endog bragte ham i tugthuset, men også på grund af drukkenskab. Jfr. Arhus gennem Tiderne II, s. 22.



Af Marselisborg laves ingen gamle billeder. På fotografiet fra begyndelsen af dette århundrede får man dog indtrykket af en stor, i stilmæssig henseende meget sammensat gård.

»Den gamle By«.

store mængder. Foruden sålelæder, elastisk læder, skafte- læder og andre sorter, som forarbejdes til sadelmagere og skomagere, forfærdiges her også saffian og corduan. Fra februar til september har fabrikken solgt for 1.300 daler, og da afsætningen af semslæder, corduan og saffian<sup>13</sup> ikke var stor nok, har man gjort et forsøg på at sende det i kommission til Holland. Saffiansfabrikken, der med møje er blevet bragt herover fra Stockholm, hvor den blev drevet meget hemmeligt, fortjente som en sjældenhed at få fremgang. For at befordre denne ville det være nyttigt at indrømme en eksportpræmie af mindst  $7\frac{1}{2}$  % på semslæder,

13. Farveren var Peter Christian Asmussen, der 1751–92 drev Thors Mølle, jfr. Peder Jensen: Marselisborg skovmøller i Århus Stifts Årbøger 1959, s. 29 ff.

---

Thors Mølle, maleri af C. Bertelsen 1875. Ved Skambækken (den korte bæk), Stampemøllebækken – eller Varnabækken, som den hedder i dag, lå i gamle dage hele fire vandmøller, nemlig fra oven: Pouls Mølle, Thors Mølle, Nymølle og Varna Mølle, der alle på vekslende tidspunkter spillede en ikke uvæsentlig rolle for det århusianske erhvervsliv. Tilbage står i dag kun Thors Mølle som et hyggeligt og fredeligt mødested for byboerne på strand- eller skovtur.

»Den gamle By«.





corduan og saffian, som udføres, og at forbyde indførsel af fremmed læder i disse sorter. Det sidste kan så meget lettere gennemføres, som semslæder, corduan og saffian ikke er nødvendigheds-, men luksusartikler, og fabrikken har forråd nok til at tilfredsstille efterspørgslen. Hvis man vil gå helt nøje tilværks, kan man undtage den gule saffian, der ikke er smuk og levende i farven, fra forbudet. Fabrikkens tidligere ejer har ansøgt om forbud mod indførsel af fremmed corduan, saffian og semslæder og tillige om toldfri indførsel af de nødvendige materialer og farvestoffer; men hans ansøgning er, så naturlig end den toldfri indførsel af ethvert råmateriale er, formodentlig på grund af hans påfølgende sammenbrud, forblevet ubesvaret. Som en yderligere grund til den foreslåede understøttelse kan tjene, at det gedeskind, af hvilket corduan og saffian laves, kommer fra Norge, og da der hidtil ikke i Danmark er forarbejdet hvidt gedelæder, skønt de handsker, der forfærdiges deraf, er meget smukkere end dem af fårelæder, så burde man bestræbe sig for at berede hvidt gedeskind til samme pris som i udlandet. Måske kunne man også være fabrikken behjælpelig med dens afsætning ved øget brug af saffian, og det kom kun an på et forsøg, om man som i Rusland kunne bruge den som betræk på stole og vogne eller ikke. Herom kan ikke siges mere, da det kommer an på moden, og enhver mode er en fantasiens overraskelse, skønt et overtræk af læder på polster anses for blødt, holdbart, elastisk og koldt om sommeren. Møbelmagasinet i København kunne anstille forsøg af denne art med læderfabrikken. Den bark, der er nødvendig til garvningen, bliver indbragt i læssevis fra de omliggende skove og malet på en hestemølle. Fabrikken bruger ca. 150 læs.

Ikke langt fra Århus på baroniet Marselisborgs grund ligger tæt ved hinanden to små valkemøller hver med to eller fire stampere; de tilhører en farver i Århus ved navn Asmus<sup>13</sup>. Valkemølleren, som leder dem, sagde til mig, at der årligt blev valket 26–27.000 alen. Han får 16 daler i løn og 24 skilling for at valke 100 alen og må derfor vedligeholde møllerne. Til gengæld lader farver Asmus sig be-



tale 1 skilling pr. alen. En lille bæk driver møllerne, som, fordi de ikke er store, kun behøver lidt vand. Valkejorden graves nær derved i skoven, den er mergelagtig og koger stærkt op med skedevand. Man finder den hyppigt i Jylland. Ellers bruges ingen tilsætning, af urin og sæbe, men man kender dog ikke som i England til helt at undvære valkejorden. Det meste af, hvad der fabrikeres, er Vadmøl eller Veymol med kipret grund, men nu begynder man også hyppigt at forfærdige og at bære det såkaldte kjoletøj, som er vævet lige og løsere og bliver valket mindre end vadmøl.

## PUBLIKATIONER

*udgivet af*

### ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG

BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Age Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Age Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Udsolgt.

ÅRHUS-PROMENADE 1909–59. Redigeret af *Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.

*Rasmus Nielsen*: AARHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 19.50.

*Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Udsolgt.

*Helge Søgaard*: DET ÆLDSTE ÅRHUS. 1961. 114 sider, 26 plancher. Kr. 27.50.

*Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling. 1961. 160 sider. Udsolgt.

FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS. Redigeret af *Finn H. Lauridsen*. 1962. 247 sider. Kr. 23.50.